470094

socialno delo

letnik 33 - april 1994 - št. 2

Avtorice in avtorji v tej številki

Ida Bulatovič
Srečo Dragoš
Janez Drobnič
Franc Hribernik
Tanja Lamovec
Vesna Leskošek
Milko Poštrak
Luj Šprohar
Darja Zaviršek

Odgovori na vprašalnik za nove psihosocialne dejavnosti (drugič)

Narodna in univerzitetna knjižnica

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo (UDC 304+36)
Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Glavni in odgovorni urednik
Bogdan Lešnik

Uredništvo
Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodna izdaja)

Izdajateljski svet
Vika Bevc
Vito Flaker
Anica Kos
Blaž Mesec (predsednik)
Pavla Ropoša Tanjšek
Marta Vodeb
Marjan Vončina

Strokovni svet
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Tanja Rener
Bernard Stritih

Naslov uredništva
Šaranovičeva 5, 61000 Ljubljana, tel. & faks (061) 133-7011

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke in poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Izhaja v šestih številkah na leto.

Naročnina na Socialno delo se ne plačuje vnaprej, temveč naročniki plačajo vsako številko posebej, ustanove po priloženem računu, posamezniki po povzetju. Ceni izvoda so prišteti poštni stroški. Naročite se lahko s pismom uredništvu. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati v dveh izvodih na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Šaranovičeva 5, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo.

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do 16 strani (30.000 znakov), daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do 8 strani. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju v dopolnitev ali popravek. Besedilo, ki naj bo objavljeno v več nadaljevanjih, je treba oddati v celoti vnaprej. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh te številke.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja.

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993)
sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa.

Tisk: Paco, Ljubljana.

Urednikov predgovor

Prilčujočo številko vpeljujeta članka, ki se ukvarjata s splošnim mestom socialnega dela in usposabljanjem zanj. **Vesna Leskošek** poudarja doslej morda preveč nejasno, samoumevno ali utajeno razliko med funkcijama kontrole in pomoči, **Srečo Dragoš** pa se loteva modela za obvladovanje rastoče kompleksnosti stroke v luči sistemske teorije.

V drugem delu svojega prispevka se **Darja Zaviršek** loteva simbolnih struktur psihiatrične institucije; opozarjamo zlasti na odličen prispevek k predmetu, ki bi mu lahko rekli "antropologija časa". Sicer pa članek začenja obsežnejši blok besedil o skupinah ljudi s posebnimi potrebami in "njihovih" institucijah. **Tanja Lamovec** znova opozarja na potrebe psihiatričnih pacientov, s ciljem, da bi se zagovorništvo etabliralo kot povsem normalna dejavnost. **Luj Šprohar** iz osebne izkušnje opisuje ustanovo za slepe in ugotavlja, da kljub temu, da naj ne bi šlo za kazensko ustanovo, ostaja disciplíniranje njena pomembna funkcija. Če to primerjamo z "disciplinskim centrom" za mladostnike, ki ga opisuje **Ida Bulatovič**, lahko vidimo, da so slednji morda celo na boljšem: ker gre izrecno za kazensko ustanovo, je mogoče mehčati prevzgojne metode, kar v prejšnjem primeru ni mogoče, saj naj sploh ne bi šlo za to... Blok sklene **Franc Hribernik** s prispevkom o ostareli kmečki populaciji, katerih "socialna institucija" je večinoma kar njihovo lastno gospodinjstvo - dokler v njem deluje solidarnost.

Razdelek člankov v tej številki se konča z drugim delom razprave **Milka Poštraka** o subkulturah, ki jo lahko štejemo za prispevek k vse pomembnejši antropologiji vsakdanjega življenja.

V nadaljevanju objavljamo že nekoliko starejši intervju **Dareta Božiča** s Francom Trautmanom, ki nam pobliže predstavi uradna stališča do drog in ukrepanje v zvezi z njimi na Nizozemskem, in dve poročili: (spet) nizozemski model socialnega in kulturalnega načrtovanja opisuje **Nino Rode**, **Biljana Dušić** pa poroča s posvetovanja sekcije za spodbujanje duševnega zdravja društva Alpe-Jadran o prisilni hospitalizaciji. Avtorica poročila ureja blok besedil s tega posvetovanja, ki ga bomo predvidoma objavili v prihodnji številki, kakor tudi blok besedil s posvetovanja o socialnem kulturnem delu, ki ga pripravlja Milko Poštrak.

Vesna Leskošek

KONTROLA IN POMOČ V SOCIALNEM DELU

V večletnem delu na centru za socialno delo je bila moja temeljna izkušnja konflikt med kontrolo in pomočjo. Svoje delo sem vedno razumela kot pomoč ljudem v stiski, pogosto pa se mi je dogajalo, da ljudje moje pomoči kratko malo niso hoteli, čeprav sem sama ali pa je ustanova presodila, da jo potrebujejo. "Nekje" je bilo torej "nekaj" narobe. Za uspešno delo z ljudmi niso bili dovolj moji dobri nameni, temveč bi bil potreben tudi ustreznejši okvir delovanja, ki naj bi ga zagotavljala sama ustanova s svojim konceptom. Kakšne vrste ustanova je center za socialno delo, pa ni bilo povsem jasno. Dolgo vrsto let so bilo to skoraj edine institucije, ki so se ukvarjale s stiskami ljudi. Zaradi zakonskih pooblastil, ki jih imajo, pa se s stiskami ukvarjajo tako, da večino informacij o težavah ljudi dobivajo iz drugih institucij in ne od ljudi samih. To preprosto pomeni, da so ljudje na center za socialno delo vabljeni ali napoteni, v manjšem številu pa tja pridejo sami.

Razlag takega položaja je več. Lahko bi ga pojasnila tako, da bi se sklicevala na sistem, v katerem smo živeli zadnjih nekaj desetletij. Taka interpretacija bi bila sicer povsem na mestu, saj so centri za socialno delo produkt tega sistema in njegov zelo jasen odraz. Prestali so teorijo revolucionarnega avtomatizma, po kateri so težave ljudi z ideološkimi predpostavkami sistema rešljive same po sebi in torej posebnih ustanov ne potrebujejo. Padli pa so v sistem podružbljenih socialnih dejavnosti, ki znova izloči profesionalizacijo in avtonomnost delovanja stroke.

Vendar so take razlage danes že dokaj dolgočasne in počasi postajajo tudi neustrezne. Zlasti spričo dejstva, da je socialno delo nosilec številnih inovacij v družbenem prostoru.

Pri interpretiranju centrov za socialno delo so mi veliko bližje teorije, ki v družbeni prostor vnašajo pojme kontrole, nadzora, kaznovanja in so od konkretnih družbenih sistemov dokaj neodvisne. Za to sem se odločila, ker sem med brskanjem po literaturi naletela na zanimivo razliko v angleškem socialnem delu, ki loči med klasičnim in radikalnim socialnim delom. Definicija socialnega dela po *Collins Dictionary of Sociology* (Jary, Jary 1991: 599) pravi, da je socialno delo organizirano zagotavljanje osebne pomoči ljudem, ki imajo to potrebo, in tudi delo z delikventi in kriminalci, vendar le, dokler še gre za izvajanje pomoči oz. skrb za kvaliteto življenja. Pri tem se državni interes za zagotavljanje socialne blaginje in hkrati za izvrševanje socialne kontrole odraža tudi v različnih tipih socialnega dela.

Za razlago klasičnih ustanov socialnega dela so pomembni predvsem trije pojmi iz definicije, in sicer deviantnost, blaginja in socialna kontrola.

DEVIANTNOST

Peter R. Day (1981: 14) govori o štirih konceptih deviantnosti in kot prvega navaja blaginjski koncept. Po njem je deviantnost javen socialni problem, ki ga je treba korigirati, ali pa potrebuje terapevtsko intervencijo. Namen intervencije je modificirati, spremeniti ali kontrolirati devianta in njegovo vedenje. Deviantovo vedenje je torej nekaj slabega in dolžnost javnosti je, da prispeva k spremembi tega vedenja. Ta koncept vidi deviantno vedenje kot "drugačno" in ne kot del normalnosti. Je abnormalno in ga je treba šele normalizirati. Deviant je torej tisti, ki ima "okvarjen" jaz.

Za blaginjski koncept je torej značilno:

• da vidi deviantovo vedenje kot javen problem, ki je zunaj okvira normalnega,

• da je vedenje odraz deviantnega jaza, ki je drugačen od normalne osebe,

• da promovira koncepte, ki razlagajo in popravljajo te razlike.

Enega od modelov poimenuje "model societalne reakcije", in ta vidi deviantno vedenje kot socialno kategorijo, ki nastane v odgovor na določeno vrsto vedenja. Deviantno vedenje je po tem modelu tisto, ki ga ljudje tako opredelijo. Socialne skupine ustvarjajo deviantnost tako, da določajo pravila, katerih kršitev ustvarja deviante, ki jih lahko nato izločajo. Iz tega zornega kota deviantnost ni kvaliteta dejanja, temveč je kršenje postavljenih pravil. Deviant je tisti, na katerega je bilo etiketiranje uspešno usmerjeno, oz. tisti, ki ga ljudje tako poimenujejo. Vsako etiketiranje pa pomeni več kot samo informacijo, da je nekdo nekaj naredil. Pomeni tudi vrsto karakteristik, ki jih ta oseba kot deviant ima.

Ta model analizira model preobrazbe iz deviantnega dejanja v devianta.

BLAGINJA

Ko govorimo o blaginji, jo postavljamo v naslednje besedne zveze: blaginjske pravice (*welfare rights*), država blaginje, družba blaginje, blaginjski prispevek, delovna blaginja, javna blaginja, čista blaginja, socialna blaginja. Pri tem pojem blaginje pomeni kvaliteto življenja, ki se nanaša na zadovoljenost tako materialnih kot nematerialnih potreb.

Država blaginje (Rus 1990) je vsaka oblika države, kjer z ekstenzivno državno zakonodajo zagotavljajo suport in usluge za izboljšanje kvalitete življenja. Država blaginje posreduje tako na nacionalni kot na lokalni ravni.

Po Rusu (1990: 101) razlikujemo pojma država blaginje in družba blaginje. Država blaginje je tista, ki s svojim delovanjem posega v vse segmente kvalitete življenja in s svojo intervencijo zagotavlja socialno blaginjo. Iz zagotavljanja socialne varnosti prestopi v popolno organiziranje šolstva, zdravstva in drugih družbenih dejavnosti. Tovrstna intervencija ima za posledico radikalno poseganje v tista področja življenja, ki so jih ljudje tradicionalno urejali sami z neformalnimi oblikami povezovanja in so se odražala v samopomoči, solidarnosti, samostojnem organiziranju svojega življenja, potekali pa so na ravni posameznika, družine, ožje ali širše skupnosti.

Habermas primerja državo blaginje z "organizirano srečo". Pod enakimi pogoji za zadovoljevanje potreb bi morali doseči enako zadovoljstvo in enako srečo zelo različni posamezniki, kar je protislovje samo po sebi. Nekontrolirano širjenje socialne države torej vodi v organizirano osrečevanje državljanov in na drugi strani v popolno odvisnost posameznika od države, s tem pa v večjo socialno kontrolo.

Stališče liberalnih teoretikov izhaja iz nasprotnega načela, "da je vsak človek svoje sreče kovač". Funkcija države torej ni v osrečevanju ljudi, temveč jim daje politično varstvo pred samovoljo oblastnih organov in ustrezno socialno ekonomsko varnost. Posameznik si svoj projekt sreče oblikuje sam. Blaginja je torej nekaj, kar sodi v zasebnost posameznika in ne v javno regulacijo. Temu stališču je bližji pojem družba blaginje.

Socialna država in družba blaginje sta v podobnem razmerju kot pravna država in civilna družba. Država zagotavlja pravno, ekonomsko in socialno varnost, civilna družba pa temlji na samoregulaciji, zasebnosti in prek posameznikov in skupin, ki jo sestavljajo, pospešuje procese solidarnosti, izenačevanja in socialne blaginje. Rus (1990: 102) pojmuje družbo blaginje kot skupnost, ki temelji na socialni integraciji, socialno državo pa pojmuje kot sistem, ki temelji na sistemski integraciji. Tako je v družbi blaginje nesmiselno govoriti o dolžnostih in obveznostih, saj so razmerja preveč osebna in neobvezna. Smiselno pa je govoriti o razvijanju svobode in enakosti.

SOCIALNA KONTROLA

V literaturi najdemo več definicij socialne kontrole, ki so si med seboj podobne, kljub temu pa se razlikujejo ravno toliko, da jih je vredno navesti. Leksikon DZ navaja, da je socialna kontrola:

> celota norm in institucij, ki prispevajo k temu, da ravnajo ljudje v skladu z veljavnimi navadami, običaji in predpisi. Sestavni del socialne

kontrole so sankcije, ki so negativne in pozitivne. Pozitivne sankcije so: pohvala, nagrada, odlikovanje v primerih, ki človek vestno izpolnjuje svojo družbeno dolžnost. Negativne sankcije: prisilni ukrepi, naperjeni predvsem zoper odklonsko ravnanje, pa tudi javno izražen prezir, bojkot.

Drugo, razširjeno definicijo socialne kontrole najdemo v *Collins Dictionary of Sociology* (JARY, JARY 1991: 580):

Socialna kontrola je praksa, ki jo razvijajo različne socialne skupine, ki vsiljujejo in pospešujeo konformnost in imajo opraviti z vedenji, ki kršijo sprejete norme. Sociologija razlikuje dva osnovna procesa socialne kontrole:

a. Internalizacija norm in vrednot. Proces socializacije zadeva učenje sprejemljivih poti ravnanja, ki bi bila vzeta kot "sama po sebi umevna", kot nesporni imperativi ali kot socialna "rutina".

b. Uporaba sankcij s poudarkom na tistih, ki kršijo pravila in nekonformnih dejanjih. Sankcije so pri tem negativne in pozitivne."

Definicija, zapisana v *Sociološkem leksikonu*, pravi:

Družbena kontrola - nadzor nad obnašanjem posameznika, funkcioniranjem družbenih ustanov in sprejemanjem preventivnih, korektivnih in kaznovalnih ukrepov proti kršiteljem družbenih norm s strani merodajnih družbenih subjektov.

Pojem družbene kontrole je v širšo sociološko uporabo uvedel E. Ross z istoimenskim delom 1901. leta in od takrat je izraz razširjen še zlasti v ameriški sociologiji. Najpogostejše izhodišče v razvijanju pojma družbene kontrole je, da je človek samoživo bitje in da so potrebne ustanove in kulturne dobrine, da ga krotijo, omejujejo, kanalizirajo njegovo energijo v družbeno koristni smeri. V ožjem smislu se pod družbeno kontrolo razumejo samo preprečevanje in kaznovanje deviantnega obnašanja v družbi, v širšem smislu se misli na vsako konformiranje obnašanja posameznika v skladu s potrebami družbe in njenega vrednostno-normativnega sistema. V tem smislu razlikujemo pomene posameznih družbenih dejavnikov kot sil, ki lahko krotijo, ograjujejo in kanalizirajo obnašanje posameznika in spreminjajo samo strukturo njegove osebnosti v željeni smeri. Pozornost dajemo primarnim skupinam in primarni socializaciji. Ker njihov pomen v modernih pogojih upada, se skuša usmeriti pozornost k novim, ustreznejšim in racionalnejšim sredstvom družbene kontrole. V tem smislu raziskujemo pomen policije, pravosodja, političnih ustanov, religije, ideologije, javnega mnenja in drugih činiteljev.

Vse tri definicije kažejo na to, da je državni sistem kontrole svojo učinkovitost povečal tako, da jo je iz klasičnih mehanizmov države, kot so policija, sodišče, vojska..., prenesel na profesionalne ustanove, kot so psihiatrija, sociala, pedagoške in druge ustanove. Iz polja delovanja s pravnimi sredstvi tako preide v polje delovanja z nepravnimi sredstvi. S tem je nadzor postal bolj sofisticiran. V. Rus (1990: 58) govori o istem paradoksu države blaginje. S centralizacijo in totalizacijo poglavitnih socialnih funkcij država uresničuje popolno kontrolo nad slehernim državljanom.

V pojasnilo lahko uporabim razlago reformacijskih gibanj 18. stoletja v Franciji Michela Foucaulta (1984: 76). Reformatorji kličejo h kaznovanju brez muk zaradi spoštovanja človečnosti, pri tem pa človečnost postavijo kot mejo kaznovalni politiki. Resnični cilj reforme pa je uveljaviti novo ekonomijo kaznovalne oblasti, boljšo distribucijo nadzora, pri tem pa oblast ne sme biti razdeljena med nasprotujoče si instance. Cilji reforme torej niso pravičnejša načela, njene posledice so razširitev kaznovalne oblasti.

KAJ IMAJO POJMI SKUPNEGA

Iz posameznih definicij vseh treh pojmov vidimo, da govorijo o moči države nasproti moči posameznika. Koncept države blaginje predpostavlja, da bo država s svojimi mehanizmi ali ustanovami posamezniku urejala in zadovoljevala interese in potrebe. Da bi lahko to počela, potrebuje informacije in podatke, ki jih dobiva iz množice ustanov in ne od ljudi samih. Torej ureja tista področja socialnega življenja, za katera predpostavlja, da so potrebna, in ne tista, ki dejansko so. Krog informacij se sklene med državo in ustanovami. Vprašanje pa je, ali imajo ustanove dovolj informacij o tem, kakšni so dejanski interesi ljudi.

Na tem mestu lahko vključim definicijo deviantnosti, ki izhaja iz blaginjskega koncepta in

govori o tem, da imajo ljudje, ki odstopajo od norm in vrednot, "okvarjen jaz". Od tod tudi cela veda o "motnjah vedenja in osebnosti" in načinih njihove korekcije. Pri nas je do nedavna obstajala katedra za Motnje vedenja in osebnost na Pedagoški fakulteti, ki je kadrovala strokovnjake za večino slovenskih zavodov, namenjenih otrokom in mladostnikom.

Na tem mestu pa lahko najademo odgovor na to, zakaj ustanove nimajo dovolj informacij o interesih in potrebah ljudi. Zlasti zato, ker so pri svojem delu osredotočene na odstopanja od "normalnosti" in ne na zastopanje ljudi v stiski. Torej je njihova glavna naloga izvajanje socialne kontrole in ne pomoč. In ravno tu se skriva veliki nesporazum med tem, da strokovnjaki v socialnih ustanovah verjamejo v to, da nudijo pomoč in delajo z dobrimi nameni in med nezadovoljstvom ljudi, ki nenehno izražajo kritike nad temi ustanovami.

ZGODBA CENTROV ZA SOCIALNO DELO

Centri za socialno delo so s svojim delovanjem najtesneje vezani na socialno politiko. Lahko bi celo trdila, da brez ustrezne socialne politike ni ustreznih centrov za socialno delo. Socialna politika je namreč od države usmerjeno reguliranje socialnega področja (položaj človeka in družbenih skupin, odnos do človeka in njegove kvalitete življenja...), ki ga uresničuje preko vrste področij in ustanov. Prvi paradoks, na katerega pri tem naletimo, je ideja države blaginje v našem političnem prostoru v preteklosti in hkrati pomanjkanje ustrezne socialne politike, ki bi ta projekt lahko uresničevala. Tako centri ostanejo brez osnovne orientacije za svoje delo in hkrati postanejo podaljšana roka številnih institucij in zakonov, ki so pogosto v popolnem nasprotju z doktrino socialnega dela. Zakonodaja in ustanove, na katere se nanaša, uporabljajo center za socialno delo v večini primerov kot tistega, ki kontrolira, preiskuje, raziskuje, preverja in sodi o tem, ali je posameznik do neke pravice upravičen ali ne. Primerov za to je bilo v preteklosti veliko. Centri se pojavljajo v stanovanjski zakonodaji, zdravstveni, otroškem varstvu itn. Najnovejši zakon, ki centre določa kot svoje preiskovalce, je davčni zakon, ki daje družinam z več kot tremi otroci možnosti davčne olajšave pri nakupu avtomobila. Da bi ljudje dodeljeno pravico lahko uresničili, morajo v vrsto ustanov po razna potrdila, ki jih najprej zahteva center za socialno delo, potem pa ljudi s potrdilom o njihovi ustreznosti usmeri v pravo ustanovo.

Nadzorstvena vloga centrov je v teh primerih zelo jasna. Če bi država s svojo politiko dodeljevanja pravic mislila resno, bi za njihovo uresničevanje postavila take kriterije, po katerih bi jih bilo mogoče na čim preprostejši in spoštljiv način uresničiti. Za ugotavljanje upravičenosti bi ob takih kriterijih lahko poskrbele ustrezne ustanove, ki izvršujejo pravico, same. Ker pa z dodeljevanjem pravic ne misli resno, postavi za njihovo uresničevanje take kriterije, da postane njihovo uveljavljanje za ljudi skrajna muka, končni rezultat pa je izguba samospoštovanja, ponižnost pred oblastjo zaradi eksistenčne stiske, neuveljavljene pravice in povečana kontrola institucij, saj ima v rokah množico podatkov o posamezniku. Da je namen kontrola in ne dodelitev pravic, je razvidno tudi v tem, da institut pritožbe kot glavna omejitev v samovolji ustanov ni določen jasno in na način, da bi zagotavljal pravičnost.

Pravice so se dodeljevale in odvzemale ljudem iz ideoloških razlogov in ne zaradi dejanskih potreb. Tako je bila dodeljena množica pravic, ki so posegale malodane v vsa področja življenja, ljudje pa so jih lahko uresničili zelo malo, ker za njihovo uresničitev ni bilo ustreznih pogojev. Neizdelana socialna politika je bila torej del strategije, saj bi njena izdelava zahtevala prestop od deklariranega k dejanskemu in izgubo moči države na račun moči posameznika, ki bi jo s pravico pridobil.

Centri za socialno delo so v tem kaosu bolj ali manj prikritih namenov vedno potegnili krajši konec. Na to, v katerem zakonu se bodo pojavili in katera ustanova jih bo porabila za razne naloge, nimajo nikakršnega vpliva. Njihova tradicionalna vloga je v tem, da so servisna ustanova. Nemoč profesionalcev, ki so v centrih zaposleni, je popolna, za dodeljene naloge ponavadi izvedo iz medijev in po čistem naključju. Neavtonomnost stroke je pri tem dobro zaznavna in ostaja na ravni osebne prizadetosti in nezadovoljstva; akcije ali reakcije,

ki bi položaj spremenila, pa ne zmore. Razen preiskovalnih in podobnih nalog, ki jih opravlja pri uveljavljanju pravic ljudi, ne zmore resničnega odgovora na njihove potrebe. Ko prestopi iz nadzorstvene vloge v pomoč ljudem, je ponavadi neuspešna; priporočila za stanovanja, razne dodatke in podobno so več ali manj končala v košu drugih ustanov. Jezo zaradi neuveljavljene pravice pa so ljudje usmerjali na CSD, ker je ta preverjal njihovo upravičenost in zahteval za to celo vrsto raznih potrdil.

Center se torej v zvezi s pravicami znajde v vlogi državne administracije z nadzorstvenim predznakom. Kriteriji za uveljavljanje pravice so določeni vnaprej in so pogosto taki, da z doktrino socialnega dela nimajo nič skupnega. Pogosto si nasprotujejo, ker niso postavljeni zato, da bi bili ljudem v pomoč in jim nudili občutek pravičnosti in enakosti, temveč so postavljeni zato, ker se ob dodelitvi pravice predpostavlja, da jo bodo ljudje na vsak način skušali zlorabiti, zato jih je potrebno dobro preveriti.

Prvi, zgoraj opisani del se tiče povezave CSD-jev s socialno politiko ali v preteklosti s težnjo za državo blaginje, kar se na praktični ravni kaže kot neuspešen projekt. Drugi del kritike centrov izhaja iz državne kontrole in se dotika države blaginje toliko, kolikor ta ne določa le pravic, temveč tudi definira težave in probleme ljudi. S tem, ko država prevzame nase skrb za celotno kvaliteto življenja ljudi, pretrga njihove lastne mreže organizacije in pomoči v celoti, posledica pa je popolna odvisnost ljudi od države.

Danes ljudje ne poznajo več pojmov samoorganizacija, samopomoč, solidarnost. Slednja ima celo tako močan ideološki prizvok, da večino ljudi spominja na enodnevne zaslužke, ki so jih dajali v razne solidarnostne namene - poplave, potresi, ceste itn. Povsem samoumevno se jim zdi, da so otroci najprej v vrtcu, potem v celodnevni šoli ali v raznih bolj ali manj obveznih šolskih krožkih, da obstaja določena kultura, da je samo ena vrsta športnih klubov itn. Sicer te trditve za današnji čas ne veljajo več, težko pa je trditi drugače, ker se po vseh spremembah ne da več razlikovati med tistim, kar se je spremenilo le verbalno, in tistim, kar je dejansko spremenjeno. To trditev potrjuje kar nekaj skupnostnih projektov iz bližnje preteklosti, ki so iz teh razlogov propadli.

Država je poleg organiziranja življenja posameznika prevzela v svojo domeno tudi definiranje njegovega problema. Na isti način, kot je problem definirala, je tudi odgovarjala nanj - brez uporabnikov in njihovih glasov. Če je kot problem definirala delikventnost posameznika, je kot rešitev videla zavod za mladostnike, če je kot problem definirala otroško motenost v vedenju in osebnost, je prav tako odgovorila z zavodom, itn. Definirala pa je problem vedno tako, da je lahko uresničevala socialno kontrolo, kot sem jo definirala na prejšnjih straneh. Zato v preteklosti nismo imeli materinskih domov, stanovanjskih skupin, zatočišč za ženske ali otroke, nismo poznali spolne zlorabe otrok, preganjali smo homoseksualce in druge, ki so samo za milimeter odstopali od normale. Teh problemov enostavno ni bilo, če pa so se že pokazali, so bili uvrščeni v katero od znanih, vnaprej definiranih kategorij in tako tudi obravnavani.

CSD je imel in še ima v delu z ljudmi opraviti z vnaprej definiranimi težavami. Ljudje zato ne prihajajo sami po pomoč, temveč so na center vabljeni. Zato, ker so alkoholiki, ker so delinkventi, kriminalci, ker so starši, ki povsem napačno vzgajajo otroke, ker morajo opraviti spravni poskus itn. CSD s svojo intervencijo odgovarja skoraj v vseh primerih na vnaprej definiran problem, ki ga praviloma izpostavijo druge ustanove in ne ljudje sami.

Zelo dober primer za to trditev so otroci, ki v šolskem sistemu izstopajo s svojo drugačnostjo in pogosto končajo v zavodu, čeprav se med obravnavo izkaže, da so bili zlorabljeni ali trpinčeni in je šolski sistem tako totalen, da vsako posebnost takoj izvrže, itn. Težava strokovnjaka, ki je v centru zaposlen, ni samo v tem, da v odnos s temi ljudmi vstopa z že definiranim problemom. Težava je v tem, da na resničen problem ni sposoben odgovarjati, ker ne zna, ker za to ni družbenih odgovorov (npr. stanovanjskih skupin za zlorabljene otroke ipd.), ker je v delu pogosto vezan na sisteme, ki so nespremenljivi in zato za ljudi še bolj ogrožujoči. Pri tem se ta strokovnjak stalno pojavlja v dvojni vlogi. Kot nekdo, ki ljudi razume in bi jim želel zagotoviti pogoje za

rešitev njihovih težav, in kot nekdo, ki vendar dela v naprej določenemu sistemu, ki mu prejšnjega ne dopušča. Temu bi lahko rekli tudi konflikt med svetovalno in nadzorovalno vlogo socialnega dela.

Poleg obravnavanja šolskih otrok je še ustreznejši primer izvajanje ukrepa strožjega nadzora, ki ga izreče sodišče, kjer se socialni delavec pojavi hkrati kot nekdo, ki naj bi mladostniku pomagal, in kot izvrševalec kazni, ki jo je določilo sodišče. Socialno delo je bilo v to izvajanje kazni vpleteno v imenu "humanosti" in "človečnosti", saj mladostniki za svoja kazniva dejanja ne morejo biti obravnavani na enak način kot odrasli. Pri tem so seveda kazni mučnejše in daljše in se lahko poljubno spreminjajo, če se komu zazdi potrebno.

Ta dvojna vloga dela, vnaprejšnja definiranost problema, socialna kontrola in pomanjkanje socialne politike, ki bi ves ta nered uokvirila in usmerila, so pogosto neprepoznavne pozicije, ki jih socialno delo samo po sebi ni sposobno videti. Prepoznava jih na praktičnih nivojih, ko zaradi nemoči naleti na nepremostljive ovire in ko je etika dela že tako ogrožena, da so ogroženi tudi delavci sami. Najbrž ni treba posebaj poudarjati, da ti kritični pogledi na sistem ne veljajo za ljudi, ki so v njih zaposleni. Pri delu sem srečevala množico povsem neustreznih ustanov in še večjo množico ljudi, ki so se trudili v takem sistemu delati čimbolje, in marsikdaj se jim je to tudi posrečilo.

NEKAJ PREDLOGOV ZA SPREMEMBO

Eden od njih, ki sem ga že omenila, je koncept socialne politike. Sociologija se je pričela lotevati tega področja v zadnjem desetletju, vendar temeljito. Koncept, ki bi bistveno vplival na spremembo, je koncept družbe blaginje, ki ga zagovarjajo bolj liberalno usmerjeni teoretiki. Po tem konceptu naj bi bila ljudem zagotovljena osnovna socialna varnost, taka, ki jim omogoča dostojno in spoštljivo preživeti. Sicer za kvaliteto svojega življenja skrbi posameznik sam, država mu le omogoča ustrezne pogoje. Tudi tako, da mu dodeli socialne pravice, ki so uresničljive. S tem se moč ustrezneje porazdeli med državo in civilno družbo.

Drugi je popolno pomanjkanje literature s področja socialnega dela. V tujih jezikih že še kaj najdemo, v slovenščini pa samo časopis Socialno delo, ki je za problematiziranje veliko premalo radikalen. V našem prostoru potrebujemo več publikacij s področja socialnega dela, tudi populističnih, da bi pripomogle k razvijanju socialnega dela.

Tretje je pomanjkanje strokovnega diskurza, ki bi probleme v socialnem delu relativiziral, odpiral in nanje odgovarjal z akcijo. Tako kot v razmerju do ljudi socialno delo nastopa zgolj v zasebni sferi, kamor štejem tudi ozko socialno mrežo, deluje na tej ravni tudi v sami stroki. Socialni delavci nimajo svojih združenj, ki bi pripomogla k razvijanju identitete socialnega dela in prek tega k večji suverenosti in avtonomnosti.

Četrto so doktrinarna, za delovanje temeljna vprašanja. To so poleg etičnega kodeksa temeljna načela dela kot orientacija v odnosu do ljudi. Pomembne so praktične spretnosti in organizacijska znanja, ki bi poleg ustaljenih metod dela razširile možnosti pomoči ljudem v stiski, pa naj gre za posameznika ali skupnost. V etična vprašanja vsekakor sodijo pojmi: spoštovanje ljudi, popolna nediskriminativnost glede na spol, nacionalnost, starost itn., varovanje podatkov in zagotavljanje anonimnosti, postavljanje ljudi na prvo mesto... Temeljna načela dela naj bi bila participacija, spoštljiv odnos (*respect*), možnost izbire (*choice*), informacije, individualnost, dobri odnosi, osebnostni razvoj.

Peto je uvajanje terminologije socialnega dela, kar bi lahko šteli tudi med doktrinarna vprašanja, vendar si zaradi pomembnosti zasluži posebno mesto. Marsikatero besedo sem slišala prvič na predavanjih in je še vedno ne znam ustrezno prevesti, pa vendar je za razumevanje socialnega dela bistvena, npr. "*case management*", "*case manager*", "*key worker*" pa normalizacija, deinstitucionalizacija, "duševna stiska" namesto "duševna bolezen", "ljudje s posebnimi potrebami" namesto "pacienti" ali "stranke", in še veliko več jih je, ki bi morale postati del vsakdanjih razgovorov socialnih delavcev.

Poleg predlogov, ki se tičejo osnovnih strokovnih predpostavk za boljše delo, so tu še

predlogi za spremembe, ki se tičejo centrov za socialno delo in so tesno povezani s strokovnimi vprašanji.

Najprej bi se rada dotaknila tistih del, ki so z vidika socialnega dela popolnoma nesprejemljiva. Ta dela socialno delo zlorabljajo za izvajanje ukrepov, ki jih izrekajo ali vodijo državni represivni aparati. Pri teh predlogih izhajam iz zgoraj navedene definicije socialnega dela, ki pravi, da se socialno delo nanaša tudi na delo z delinkventi in kriminalci, vendar samo dotlej, ko je to še pomoč.

Centri za socialno delo bi tako morali zavrniti izvajanje ukrepov sodišča, delo z obsojenci in spravne poskuse v razveznem postopku. Center za socialno delo sam po sebi nima represivnega značaja, to je strokovna ustanova, ki jo ljudje uporabijo, ko so v določeni stiski ali ko uresničujejo pravice. Iz tega razloga bi CSD moral dosledno spoštovati tako etična izhodišča kot temeljne principe dela.

Druge ustanove, ki uporabljajo CSD za servisne usluge, morajo same prevzeti odgovornost za ukrepe, ki jih izrekajo ali sprejemajo, in se organizirati tako, da bodo same opravile to delo, npr. kot družinska sodišča, "*probation officers*", razširjena mladoletniška sodišča itn. V taki ustanovi lahko sodelujejo tudi socialni delavci, vendar le, dokler se lahko popolnoma držijo etike in doktrine in dokler je njihovo delo še izvajanje pomoči ali ustvarjanje pogojev za boljšo kvaliteto življenja.

Iz enakih razlogov bi moralo biti za vsak odnos med socialnim delavcem in uporabnikom izhodišče to, da uporabnik sam definira svoje težave. To moramo upoštevati, ko spreminjamo načine dela, razvijamo nove spretnosti in namesto na zasebni ravni javno problematiziramo probleme, čemur potem sledijo državni odgovori na težave ljudi.

Ker menim, da se centri za socialno delo ne bodo mogli nikoli popolnoma otresti funkcij socialne kontrole, saj so vendar državne ustanove, financirane iz enega samega vira in zato po naravi administrativne, bi si vendarle morale vzeti toliko avtonomnosti, da zavrnejo naloge, ki so v nasprotju z doktrino socialnega dela. To pomeni, da ne preiskujejo, sodijo, preganjajo ali obtožujejo, pač pa vedno zavzamejo stališče v korist uveljavljanja pravic. Taka drža zahteva tudi javno opozarjanje na krivice in zagovorništvo.

Literatura:

David & Althea Brandon (1988), *Putting People First*. Good Impressions Publishing Limitid.

Peter R. Day (1981), *Social Work & Social Control*. London: Tavistock Publications.

Michel Foucault (1984), *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.

David Jary, Julia Jarx (1991), *Collins Dictionary of Sociology*. Harper Collins Publishers.

Leksikon Državne založbe (1986): Družboslovje.

Janez Pečar (1988), *Formalno nadzorstvo*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Shulamit Ramon (1992): Psychiatry in Transition (predavanja, fotokopije)

Shulamit Ramon (1992): Principles and Conceptual Knowlage (predavanja, fotokopije)

Veljko Rus (1990), *Socialna država in družba blaginje*. Domus.

Sociološki leksikon (1982): Savremena administracija, Beograd.

pričakuje za upravičenke, ki se ročno zanemarja socialna delo in ne izsiljuje poročanja s strokovnimi vprašanji.

Najprej bi se rada dotaknila vizije dela z vidika socialnega dela z posamezniki, ne pa z izvajanje socialnega dela z skupinami, izvajanje izvajanje, ali pač izvajanje ali vodilo drž avni reprezentni aparati. Pri tem predlogu iz bajam iz zgoraj navedene definicije socialnega dela, ki pravi, da se socialno delo nanaša tudi na delo z delinkventi in kriminalci, vendar samo dotlej, ko je to za pomoč.

Center za socialno delo ta izzo mbnati zavzemati izvajanje ulepov sodišča, delo z odso- jeter in sprave poskuse v razvednem postop- ku. Center za socialno delo sam po sebi nima reprezentnega značaja, to je akrokovna ustano- va, ki jo ljudje uporabljo, ko so v dotočeni situ- ki ali ko urenenjdo previce. iz tega razloga bi CSD moral dosledno upoštevati vsaj ta- bodesa kot temelje principe dela.

Drugo vsaknovo, ki uporabljajo CSD za sci- vsne usluge, morajo samo pivezati odgovoro- nost za ulrepe, ki jih izvajajo ali sprejemajo, in se organizirati tako, da bodo samo opravile to delo, kot druženska sodeska, pomoline spoštovanje ljudi, popolna nediskriminativnost glede na spol, nacionalnost, starost itn., varo- vanje podatkov in zagotavljanje anonimnosti, postavljanje ljudi na prvo mesto... Temeljna načela dela naj bi bila participacija, spoštljiv odnos (*respect*), možnost izbire (*choice*), infor- mirnost, individualnost, dobri odnosi, osebnostni razvoj.

Poleg predlogov, ki se tičejo osnovnih strokovnih predpostavk za boljše delo, so tu še

Srečo Dragoš

SOCIALNO DELO - SISTEMSKI VIDIK

(I)

Visoka šola za socialno delo bo kmalu praznovala štirideseto obletnico. Optimistične napovedi pravijo, da jo bomo dočakali v novih prostorih na novi lokaciji; kljub temu pa bo ostala grenka izkušnja, da se je namreč v približno enakem času "matičnim" šolam drugih družboslovnih strok posrečilo rešiti vrsto problemov, s katerimi se VŠSD še danes otepa (zapoznel prehod na štiriletni študij, prostorski, statusni problemi itn.), kar je gotovo tudi odraz nezavidljivega položaja socialne stroke do drugih strok. Ta položaj je npr. razviden iz števila doktorjev znanosti, ki jih pridela neka šola v enem letu; ko se, denimo, sociologi primerjajo z ekonomisti, se čutijo v zaostanku, in to ugotavljajo tudi, če primerjajo medijsko odmevnost svojih strokovnih srečanj s prireditvami drugih strok. Primerjava z VŠSD v tem smislu pomeni, da je zaostanek očiten in razumljiv, saj si je VŠSD šele sedaj priborila licenco za podeljevanje visokošolskih diplom, v skrbi za podiplomsko izobraževanje pa smo zapleteni v mučna pogajanja z Univerzo, katerih izid je nejasen. Tudi, denimo, ko smo organizirali mednarodno srečanje socialnih šol na Bledu (1989), smo bili neprimerno manj odmevni v javnih medijih kot npr. mednarodno srečanje oblikovalcev, čeprav tega nazadnje sploh ni bilo... Ali pa npr. ideološka represija v sedemdesetih letih: po drugih šolah so sicer odstranjevali "neprimerne" profesorje, vendar le iz predavalnic (lahko so snovali knjige, raziskovali) - na socialni šoli pa je šlo za to, ali se lahko prevede iz tujega jezika osnovni (prvi in edini) strokovni učbenik ali pa se ne sme. Podobno je glede šolske opreme: dolgo časa smo razpolagali samo z raznobarvnimi kredami in enim samim grafoskopom; odkar lahko sami vplivamo na opremljenost, smo se sicer solidno založili z računalniki in ostalo potrebno opremo, problem pa ostajajo telefoni (vsakih nekaj dni je mogoče klicati samo noter, ne pa ven!). Še vedno smo torej ujeti v razmere, v katerih so rešljivi samo tisti problemi, ki so izključno vezani na naše interne vire, nikakor pa ne oni, ki so eksternega značaja in v katerih smo lahko le soudeležen(c)i. Skratka - problemi so *sistemske* narave.

Po drugi strani pa lahko v teoriji socialnega dela pri nas zasledimo navezavo na sistemski pristop približno v istem času kot v drugih strokah (npr. sociologiji, ekonomiji). Glede na položaj socialne stroke, ki nikakor ni osrednji (po zgornjih merilih je prej obroben), bi lahko dobili vtis, da se socialno delo navezuje pač na trend, ki je trenutno popularen (v teoriji) in mu sledijo tudi razvitejše stroke. Zlasti še, ker je res, da se tudi na tako sofisticiranem področju, kot so znanstvene teorije, izmenjujejo različni načini ali obrazci vedenja in mišljenja, ki se jih ljudje določeno obdobje držijo, jih potem opustijo in zamenjajo z drugimi (čeprav nepopularne teorije niso nujno tudi neveljavne) - drugače povedano: celo v znanosti(h) lahko gre za modo. V tej zvezi tudi pomisleki proti sistemski teoriji, češ, gre za modno muho, zgolj žargonski trend, ki lahko enako hitro izgine, kot se je pojavil, zlasti, ker ga je stroka prevzela od drugod. Vendar ne gre za to.

S sistemskim pristopom je namreč tako kot s socialnim delom. Čeprav socialno delo (kot pomoč med ljudmi) obstaja, odkar obstajajo družbe, se socialno delo kot profesija pojavi zelo pozno, takrat, ko nastanejo potrebe in pogoji zanjo. Enako je s sistemi. Čeprav je pojav človeških družb že hkrati nastanek (socialnih)

sistemov,[1] se sistemski pristop uveljavi tedaj, ko sta njihova diferenciranost in prepletenost tako kompleksna, da jih je treba razločevati, da bi jih lahko razumeli (v njihovih povezavah). To v zvezi s socialno profesijo pomeni, da sistemski pristop ni naključen (moden), saj gre za odgovor na sodobne razmere, ki so preveč zapletene, da bi se stroka ukvarjala zgolj sama s sabo ali s svojimi klienti (samo z razvojem lastnih veščin, specifičnih teorij...). Zato se je tudi sama kot delni sistem prisiljena povezovati navzven ter razčlenjevati navznoter.

Pri tem lahko ohrani svojo identiteto zlasti na podlagi *razločevanj*, tj., na način, ko nepregledno mnogovrstnost (zunanjo ali notranjo) poenostavimo tako, da opravimo razlikovanje med različnimi deli in jih obravnavamo na različne načine. Zdi se, da smo že v razmerah, ko so *diference* celo bolj pomembne kot osnovni *smoter*, ki mu stroka služi (tj., pomoč ljudem), saj je ta smoter dosegljiv le z vpeljavo razločevanj. Naj to ilustriram z dvema primeroma: prvi se nanaša na zunanjo diferenco (odnos profesije kot sistema navzven), v drugem primeru pa gre za diferenco navznoter.

1. O socialnem delu in njegovi prihodnosti vse bolj prihaja v ospredje naslednje vprašanje: kako se naj socialno delo integrira v Evropo, ki se integrira (iz ekonomskih motivov)? V knjigi z naslovom *Socialno delo in Evropa*, ki govori o tem, je takoj na začetku izrecno izpostavljeno prav *razlikovanje* med ekonomsko in socialno politiko oz. med ekonomskimi in socialnimi cilji, in sicer z namenom, da bi dosegli t. i. "socialno Evropo", ki bo cilj sama zase, ne pa zgolj privesek ekonomske politike.[2] Za tem na videz preprostim stališčem stoji razvojna logika sistemov. Evropske integracijske težnje so izraz učinkov modernizacije, problemov, ki jih je sprožila industrializacija in katerih posledica je neusklajenost med različnimi podsistemi (socialnim, ekonomskim, političnim, energetskim, tehnološkim itn.). To velja tako za evropski Vzhod kot za Zahod, vendar iz različnih razlogov: v vzhodnih državah izvira neusklajenost iz *nediferenciranosti* (sinkrezije) sistemov, kjer ne le, da niso jasni cilji in prioritete posameznih politik, pač pa so nejasne (nerazločne) tudi meje in pristojnosti podsistemov. Družbeni razvoj je bil zato odvisen od posameznih kampanj (resolucije, "petletke"), političnih klik in ključnih osebnosti. V nasprotju s tem je v zahodnih državah sistemska neusklajenost posledica funkcionalne *diferenciacije*, ki je pripeljala v institucionalno razdrobljenost. Rešitev je torej v sistemski integraciji, ki jo zahodne države izvajajo iz diferenciacije, tj., iz tega, kar morajo vzhodne države šele doseči. Ta različnost izhodišč socialno-blaginjskih sistemov bo največja ovira za evroposko združevanje (večja od ekonomske integracije). Zakaj?

Problem so razmerja med splošno razvojno politiko,[3] ekonomsko in socialno politiko, ki jih npr. Veljko Rus deli v tri stopnje razvoja: prvo opredeli kot *sinkrezijo* vseh treh politik,

[1] Komparativna psihologija poudarja, da "vpliv genetske določenosti na velikost in strukturo omogoči predvidljive izide v socialnih interakcijah med višje razvitimi živalmi. Tako npr. večje živali pogosteje prevzamejo dominantne vloge in samci so bolj agresivni med sabo kot samice. Ko se doseže večji razpon kompleksnosti, omogoči rastoča strukturna in funkcionalna diferenciacija nastanek večjega seznama ustreznih (drive-appropriate) obnašanj, s tem pa postane nagnjenost k učenju večjega pomena za oblikovanje vedenja kot pa hormonalni in podedovani faktorji... Na človeško družbo lahko gledamo kot na sestavo omrežij sistemov." (B. G. Rosenberg (1971), Social Roles and Social Control. V: J. P. Scott, S. F. Scott (ur.), *Social Control and Social Change*. The University of Chicago Press: 44).

[2] "Tisti, ki promovirajo to vizijo (ekonomsko in politično združevanje Evrope - op. S. D.), dokazujejo, da mora biti socialna Evropa dvojčica ekonomske Evrope... vse močnejši so glasovi, ki dokazujejo, da je socialna Evropa cilj sam po sebi. Gre za utelešenje vrednot, kot sta socialna pravičnost in demokracija, ne pa za korektiv ali legitimacijski dejavnik ekonomske politike." (C. Cannan, L. Berry, K. Lyons (1992), *Social Work and Europe*. Macmillan; 4).

[3] Mišljena je splošna politika tako države kot družbe, saj ne obstaja državna politika, zraven pa še neka civilno družbena politika (že leta 1991 smo npr. imeli kar 10.398 družbenih organizacij in 494 društev). Smisel razlikovanja med državo in družbo ni v ločitvi (področij), pač pa v *raz-ločitvi* (pojmov); ne gre za uzrtje faktičnih entitet, pač pa za evidenco gostote, obsega in načina povezav med razlikovanim (mišljenim). Tovrstna razločitev je zato analitska kategorija, ne pa adekvacija stanja. Družba je namreč najobsežnejši socialni sistem, kar jih poznamo, medtem ko je država "samooznačitev političnega sistema" (kot se je nekje izrazil Luhmann). "Država" zato ni nič drugega kot poenostavljeni avtopoetični termin tistega podsistema, katerega funkcija je generiranje splošno obvezujočih odločitev. V preteklosti pri nas ni bil problem, da je politika sploh izvajala to funkcijo, pač pa v tem, ker je hkrati z njo imela centralno vlogo v družbi. Zato tudi ni smiselno govoriti o civilni družbi, dokler ni prav(n)e države.

drugo kot *segmentacijo*, kjer gre za podrejenost socialne splošni politiki in za nepovezanost z ekonomsko, tretjo stopnjo pa kot *interpenetracijo* med vsemi tremi, pri čemer dodaja:

"Razumljivo je sicer, da je najprej potrebna odprava sinkrezije in uveljavitev funkcionalne diferenciacije, ko pa je ta izpeljana, je (...) nujno medsebojno prežemanje med vsemi politikami. (...) Domnevamo, da bo razvoj potekal od sinkrezije prek diferenciacije k vzajemni penetraciji ekonomske, socialne in drugih politik..."[1]

Ta tipologija sicer dobro nakazuje razvojni trend, hkrati pa zapeljuje, ker razume diferenciacijo zgolj količinsko.[2] S tem namreč nastane vtis, da je diferenciranje nekakšna vmesna stopnja med sinkrezijo in interpenetracijo, oziroma, da že diferencirani sistemi (kot npr. v Sloveniji) samodejno težijo k medsebojnemu prepletanju. Dejansko pa diferenciranje ne pelje nujno v interpenetracijo, saj lahko opuščanje sinkrezije pripelje (skupaj z diferenciacijo) v razdrobljenost sistemov ali pa (če gre za poenotenje) v centralizacijo. Ker je kvaliteta sistemskih povezav odvisna od prevlade strateških kombinacij, ki jih sistemi uporabijo, so aktualna naslednja nasprotja: segmentiranje /integriranje, diferenciranje/poenotenje. Od kombinacije teh štirih strateških usmeritev je odvisna kakovost vezi med sistemi.

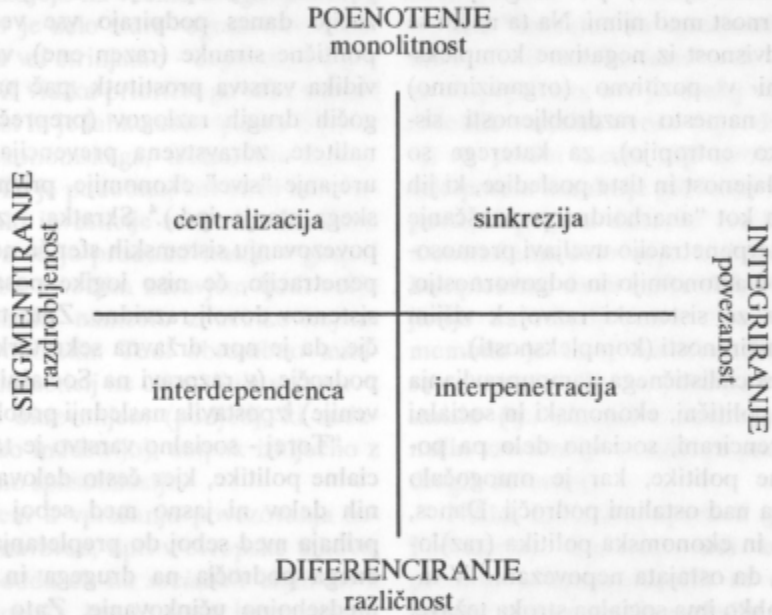

Sistemske integracije ni brez funkcionalne diferenciacije, vendar pa diferenciranje ne pelje nujno v povezovanje. Deterministična kavzalna zveza je namreč med diferenciacijo in odvisnostjo, ne med diferenciacijo in povezanostjo: z diferenciacijo (pod)sistemov naraščata specializacija in racionalizacija[3] posameznih dejavnosti, kar povzroča večjo medsebojno funkcionalno odvisnost (interdependenco). S tem se zaostri vprašanje povezanosti sistemov,

[1] Veljko Rus (1990): *Socialna država in družba blaginje*. DOMUS, Ljubljana: 372.

[2] Diferenciacijo se prvenstveno povezuje s tem, "da raste število medsebojnih vezi med omenjenimi tremi politikami" (*ibid.*); gre za predpostavko, da je organizacijska gostota sistema obratno-sorazmerna z njegovo entropijo, kar ni vselej res.

[3] Tj., ciljno usmerjeno delovanje na osnovi njihovih lastnih zakonitosti oz. avtonomnosti. Prav diferenciranje je kontekst, ki omogoča, da se - gledano z vidika celotnega sistema - relacija nekega delnega sistema do celote definira glede na specifično funkcijo, ki jo tak del opravlja; iz vidika delnega sistema pa je diferenciranje tisto nanašanje oz. učinkovanje na okolje (na druge delne sisteme), ki ga opišemo z input-output pristopom.

tj., problem, ki z vidika strategije poenotenja (še) ni aktualen na tak način (bodisi zato, ker še ne obstaja - npr. sinkrezija -, ali pa zato, ker ga rešujemo s centraliziranim vodenjem). Interdependenca ne zadošča za integracijo, temelječo na diferencah, saj lahko diferenciranje samo po sebi - nasprotno - pelje v večje konflikte med sistemi, zlasti zaradi večje gostote njihovih stikov in zaradi večje racionalnosti njihovih delovanj. Zato se morajo sistemi oz. njihovi deli medsebojno prežemati (interpenetrirati), ker se s tem po eni strani ohranja medsebojna samostojnost, po drugi pa se poveča odgovornost med njimi. Na ta način se medsebojna odvisnost iz negativne kompleksnosti spremeni v pozitivno (organizirano) kompleksnost: namesto razdrobljenosti sistema (z visoko entropijo), za katerega so značilne neusklajenost in tiste posledice, ki jih V. Rus omenja kot "anarhoidno premeščanje ciljev"[1], se z interpenetracijo uveljavi premosorazmernost med avtonomijo in odgovornostjo, kar je podlaga za sistemski razvoj k višjim stopnjam organiziranosti (kompleksnosti).

V sistemu socialističnega samoupravljanja so bili splošno politični, ekonomski in socialni sistemi nediferencirani, socialno delo pa podaljšek socialne politike, kar je omogočalo prevlado prvega nad ostalimi področji. Danes, ko sta socialna in ekonomska politika (raz)ločeni, pa se zdi, da ostajata nepovezani.[2] V takih razmerah lahko ima socialna stroka težave, ker njena funkcija ni vselej jasna. Interdependenca socialnega dela in drugih področij lahko pripelje v konflikt v tem smislu, da svojih namenov, ki jih stroka hoče doseči, ne more legitimirati iz *lastne* logike, pač pa z vidika drugih sistemskih sfer. Konkretneje rečeno: ko je ustanovitelj ljubljanskega zavetišča za brezdomce razvijal argumente za njegovo postavitev, so bili ključni tisti poudarki, ki so se nanašali na policijsko, ekonomsko in zdravstveno logiko, ne pa na socialno.[3] Tudi namen ukvarjanja z odvisnostjo od alkohola in ostalih drog z vidika socialne stroke ne more biti boj proti alkoholizmu ali narkomaniji (npr. zaradi prevelike porabe tovrstnih sredstev, zaradi izpada delovnih ur in porasta stroškov, zaradi zdravstvenih in smrtnih primerov), pač pa je namen zlasti *pomoč* tistim, ki jo v zvezi s tem potrebujejo. Enako je npr. s prostitucijo - njeno legalizacijo danes podpirajo vse večje slovenske politične stranke (razen ene), vendar *nihče* z vidika varstva prostitutk, pač pa iz vseh mogočih drugih razlogov (preprečevanje kriminalitete, zdravstvena prevencija potrošnikov, urejanje "sive" ekonomije, priznavanje dejanskega stanja ipd.).[4] Skratka - zgolj težnja k povezovanju sistemskih sfer še ne vodi v interpenetracijo, če niso logike posameznih podsistemov dovolj razvidne. Zato tudi ni naključje, da je npr. državna sekretarka za socialno področje (v razpravi na Socialni zbornici Slovenije) izpostavila naslednji problem:

"Torej - socialno varstvo je ta segment socialne politike, kjer često delovanje posameznih delov ni jasno med seboj določeno, ko prihaja med seboj do prepletanja učinkovanja enega področja na drugega in gre torej za medsebojno učinkovanje. Zato je nemogoče načrtovati razvoj enega samega segmenta izločeno iz skupnega položaja..."

"V zelo nizki kvaliteti življenja se vse te funkcije (ki delajo človeka aktivnega, op. S. D.) znižajo. In mislim, da je to ta velik doprinos socialnega varstva (skrb za kvaliteto

---

[1] *Ibid.*: 370.

[2] Zato lahko pride do tega, kar npr. Luhmann očita pravu, ko se je etabliralo kot znanost. Avtonomiziralo se je kot znanost do te stopnje, da komaj še "odraža vezi z ekonomskimi in socialnimi znanostmi. Ona (tj., pravna znanost - op. S. D.) živi kot na otoku. Zdi se, kot da ločeno konstituiranje njenega predmeta to dopušča. Tako se dogaja, da v pravnih argumentacijah pri uporabi pojmov namen in sredstvo naletimo na osupljivo naivnost - v primerjavi z rafiniranostjo, kakršno so razvile ekonomsko znanstvene teorije odločanja." Skratka - diferenciacija, v kateri se avtonomija ohranja na način ločenosti in nepovezanosti z drugimi, je neučinkovita. (Niklas LUHMANN (1981): *Teorija sistema*. Zagreb: Globus: 72).

[3] Za najučinkovitejše so se pokazali npr. ti argumenti: zmanjšanje delinkvence, neprimerno nižji stroški oskrbovanja kot v zaporu, kamor so se brezdomci zatekali pozimi, manjša možnost okužbe ostalega prebivalstva, če oboleli brezdomci niso raztepeni po mestu ipd.; socialna argumentacija pa se je pokazala za povsem neučinkovito že vsaj leto pred ustanovitvijo zavetišča, ko so hoteli postaviti bivalni kontejner.

[4] Ugotovitve praktikantk VŠSD iz intervjujev s predstavniki večjih političnih strank (skupina pri ljubljanskem Centru za pomoč mladim).

življenja, op. S. D.), ki tudi nekje deluje tudi v funkciji na gospodarskem področju, se pravi v funkciji proizvajanja v družbi."[1]

Gotovo so zgornje trditve aktualne za ta trenutek, simptomatična pa je argumentacija, če jo vzamemo dobesedno: potrebno je prepletanje z drugimi področji, ker je nemogoče načrtovati iz enega samega segmenta, medtem ko socialno varstvo "deluje tudi v funkciji na gospodarskem področju" (tj., v funkciji gospodarske proizvodnje). Ta logika namreč vzdrži samo v tem smislu, da spremembe na enem področju učinkujejo na večino drugih področij in narobe, kar je zelo stara[2] ugotovitev, s katero se seveda vsi strinjamo - dejansko pa gre za prioritete. Z vidika prioritet pa taka trditev vnaša nejasnost in je lahko celo sporna (npr. iz finančnega, ekonomskega, tehnološko-razvojnega vidika). To je podobno, kot če bi zdravstvo utemeljevalo investicije za lastno tehnično opremljenost z večjo produktivnostjo v gospodarstvu (ker bo z večjim zdravjem ljudi večja njihova storilnost) namesto z učinkovitejšim zdravljenjem obolelih. Tudi obrambno ministrstvo svojih investicij ne utemeljuje več npr. z gospodarskim okrevanjem (podjetij, ki sodelujejo z vojaško industrijo), ampak izključno z večjo obrambno sposobnostjo.

Če se vrnem k vprašanju povezovanja socialne stroke navzven, npr. v evropske tokove, je razviden poudarek na *socialnih* ciljih (t. i. "socialna Evropa"), kar je zlasti izraz sistemske logike področja, ki se selektivno integrira z drugimi in tako izpostavi svojo diferenco. Celo če se taka težnja izkaže za iluzorno,[3] to ne pomeni, da gre za napačno strategijo. Diferencirajoči sistemi v svojih integracijah niso avtonomni v tem smislu, da se povezujejo, kakor hočejo, pač pa v tem, da diferencirajo okolje, s katerim se povezujejo. Pri tem integracija kot interpenetracija ni avtonomno ukinjanje sistemskih razlik (npr. jugoslovanski koncept), pač pa gre za povezovanje kot avtonomno razmejevanje med seboj in okoljem, tj., za samoodločanje o tem, katere vplive iz okolja bomo absorbirali v nasprotju z vsemi drugimi. Oziroma, kot se izrazi Jo Campling v prvem stavku omenjene knjige:

"Socialno delo je na pomembni stopnji svojega razvoja. Vse profesije morajo biti dovzetne za spremembe socialnih in ekonomskih pogojev, če hočejo ustrezati namenom, ki jim strežejo."[4]

Biti "dovzeten za spremembe" drugih, da lahko slediš lastnim namenom - je nova razvojna stopnja zato, ker je doslej veljalo narobe: v začetkih socialne stroke (npr. dobrodelnost) je bil na prvem mestu ožji strokovni interes in šele potem korekcija glede na vse drugo. Zdaj postaja vpeljava diferenc vse bolj predhodna namenskemu delovanju, ker so razmere preveč kompleksne, da bi lahko delovali zgolj z omejitvijo na relacije med sredstvi in cilji. Pomembno je torej *razločevanje*, ker je pogoj samoorganizacije in refleksije v sistemskem smislu (tj., okrepitve lastnega delovanja na način vzvratnega nanašanja prek pričakovanja drugih delovanj).

Niklas Luhmann opredeli (po Heinzu von Foersterju) diferenco tudi kot "funkcijsko premiso samonanašajočih se operacij".[5] Poudarek je na tem, da razločitev (česa od česa drugega) sama po eni strani variira glede na različnost namenov delovanj, po drugi strani pa šele omogoča ta delovanja, ki se nadaljujejo iz elementov, iz katerih so sama sestavljena (npr.: družba producira komunikacije s pomočjo komunikacij, zavest producira misli s pomočjo misli, organizem producira biokemične procese s pomočjo enakih procesov itn.).

---

[1] Anka Osterman: Uvodna razprava na skupščini Socialne zbornice Slovenije o Socialno varstvenem programu RS do leta 2000, Ljubljana, 6. XII. 1993 (ciklostirano).

[2] Že Heraklit je (pred 2500 leti) poudaril medsebojno povezanost vsega, kar je, npr. človeka in vesolja: "Tudi v spanju so ljudje dejalni in pomagajo pri dogajanju v vesoljstvu." (Cit. po Anton Sovre (1988), *Predsokratiki*. Slovenska matica v Ljubljani: 79).

[3] Bolj verjetna je možnost, da se zgodi to, kar je napovedal D. Jarre: "Tudi če bo (evropska) Skupnost razvila programe za spoprijem s socialno marginalizacijo in ranljivostjo, bo porabila več časa in precej več svoje finančne moči in sredstev za razvijanje programov, ki bodo naredili nasprotno." (Cit. po C. Cannan, L. Berry, K. Lyons (1992), *Socialno delo in Evropa*. Macmillan: 149).

[4] *Ibid.*; 1.

[5] Niklas Luhmann (1990): Sistem in funkcija. *Nova revija IX*, 96/99: 771.

Navedena definicija izpostavlja pomen sistemov (ne pa npr. strukture!), tj., pomen razlike med tem, kar je tostran meje, in tistim onstran nje (okolje). Šele znotraj te razlike so lahko operacije samonanašajoče[1] in šele z vzpostavitvijo take razlike sploh lahko govorimo o sistemu (npr., sam lahko mislim kot *jaz* le, če imam zavest o *razliki* do drugih). Da bi lahko sistem razvil samonanašajoče delovanje, mora biti sposoben samoopazovanja, to pa se zgodi z vpeljavo diference (sistem/okolje) navznoter v sistem sam. V tem primeru je sistem sam tisto okolje, glede na katerega si razmeji funkcionalne sfere delovanja, tj., oblikuje podsisteme.

2. Dober primer tega, kako socialno delo kot stroka vpelje *diferenco navznoter*, so npr. poudarki Britanskega združenja za socialno delo. Očitno je kompleksnost stroke narastla do točke, da je bilo treba določiti (zavarovati, zagotoviti) "konceptualni okvir" za nadaljnji razvoj, torej tisto, kar je nedosegljivo s kompleksiranjem internih dejavnosti (metod, veščin, znanj). Prej smo videli, da funkcionalna diferenciacija nujno pripelje v interdependenco, ne pa v interpenetracijo (šele ta zagotavlja povezavo med diferenciacijo in integracijo). Slednje je izvedljivo skoz sistemski presek, kjer en sistem vstopa v drugega tako, da še vedno razpolaga s svojo identiteto. Za britansko socialno delo to pomeni, da je njegova učinkovitost v prežemanju z drugimi ekspertnimi sistemi dosegljiva iz razmejitve njihovih postopkov od drugih sorodnih profilov (ne pa zgolj z diferenciacijo lastnih veščin in znanj). V ta namen je njihovo združenje oblikovalo naslednje tri kriterije:

"(a) raven ranljivosti uporabnika",

"(b) stopnja kompleksnosti" uporabnikove socialne situacije,

"(c) značilnost in pomembnost procesa odločanja (decision-making)".

Prvi kriterij se sicer nanaša tako na fizično, psihično kot na socialno ranljivost, pri čemer je socialno delo v tej zvezi nepogrešljivo le, ko je treba "povečati socialno sposobnost v interpersonalnih razmerjih" (ne pa v vsakršnih drugih, kjer je tudi koristno, ni pa nujno). Drugi kriterij opozarja na število dejavnikov, ki vplivajo na razmere (označene kot problematične), na raven sprememb, ki so v zvezi s tem potrebne, in na stopnjo angažiranja posameznikove osebnosti. Tretji kriterij pa določa obvezno angažiranost socialnih delavcev v postopkih, v katerih se pri izvajanju pomoči kakorkoli omejuje svoboda uporabnikov (zahteva, ki je izrecno poudarjena tudi v njihovi Listini o duševnem zdravju iz 1983.).

Gre za poudarke, ko je *pred* selektivno uporabo specifičnih znanj in veščin treba v ta namen razpoznavati in vrednotiti področja, na katera se nanašajo omenjeni trije kriteriji - to "je centralnega pomena."[2] Delovanje torej zahteva vrednotenje in prepoznavanje, kar pa ni mogoče brez *razločevanja*, nanašajočega se na uporabnikovo ogroženost, na razmere, v kakršnih je in na odločitve v zvezi z njim. Vpeljava tovrstne diference navznoter je posledica internega kompleksiranja (profesije), ki se nanaša tako na obseg pogojev kot na obseg možnosti delovanj. Od tod prisila v njihovo selekcijo, v identifikacijo in kvalifikacijo in v njihovo pogojevanje (v postavljanje pogojev znotrajsistemskim relacijam). Konkretno to pomeni, da so npr. zgornji kriteriji smiselni šele na določeni stopnji kompleksnosti, ne pa ne glede na to (npr. vedno in povsod). V enostavnih

[1] Samonanašanje ni le analitični pojem, s katerim si pomagamo pri opisovanju nečesa, pač pa gre za *dejansko lastnost* samoreferenčnih sistemov. To ni znano šele od Luhmanna naprej, pač pa je že Heidegger (v dvajsetih letih) na primeru psihičnega sistema pokazal, da intencionalnost (tj., zavest kot "nanašanje-na" oz. "usmerjenost-k") ni odnos med psihičnim subjektom, ki nekaj zaznava, in med fizičnim objektom (zaznavanim), na čemer je gradil Husserl. Nasprotno: pogoj zaznave, da bi se razvila, ni faktični obstoj nekega objekta, ki bi omogočil intencionalno usmerjenost, pač pa je zaznava (ki je vselej zaznava nečesa) že na samem svojem izhodišču strukturirana kot intencionalna (nanašujoča). Kot primer Heidegger navede halucinacijo, ki se lahko razvije ne glede na obstoj kakega objekta (npr.: haluciniram drevo, čeprav ga sploh ni tam; haluciniram tako obliko nečesa, ki sploh nikjer nikoli ni obstajala) - zaznava se že *iz sebe* nanaša na nekaj, je torej kot zaznava samonanašajoča, oz., z njegovimi besedami: zaznava "je *apriorni karakter nanašanja* tega, čemur pravimo sebe-nanašanje" (podč. Heidegger; cit. po Tine Hribar (1993): *Fenomenologija I*. Slovenska matica v Ljubljani: 248).

Dokaz o samonanašanju (psihičnega) sistema ponudi tudi Graham Barnes, ko v članku What You Get is What You See (ciklostirano, 11 str.) dokazuje naslednje: "... smiselna zaznava se lahko spremeni brez zunanje oz. materialne spremembe. Spoznavna zmožnost subjektov v globoko hipnotičnem transu se razlikuje od njihovih zavestnih predstav" (str. 1).

[2] Vsi cit. iz Terry Bamford (1990): *The Future of Social Work*. Macmillan, London: 31-32.

pogojih, ko je, denimo, uporabnik socialnega dela vsak, ki mu zmanjka denarja za preživetje, ker si ga sam ne more pridobiti - socialni delavec pa je zakonsko pooblaščen distributer zneska, ki upravičencu pripada, v takih primerih so očitno zgoraj omenjene diference (zlasti pod "a") nesmiselne, ker jih nadomešča preverjanje (kompletnosti vlog, resničnosti navedb ipd.). Dokler ni razvitih aplikativnih metod[1] za oceno socialne situacije, so tudi kriteriji, ki se nanašajo nanjo ("b"), neuporabni. Dokler ni alternativnih postopkov za nadomeščanje skrbstvenih obravnav, s katerimi se omejuje osebna svoboda, je tudi tretji kriterij ("c") nepotreben ali celo škodljiv (za stroko).

Socialno delo v Sloveniji še ni na stopnji, ko bi vpeljava diferenc na način zgornjih (treh) kriterijev postala nujni pogoj razvoja specifičnih veščin in znanj. Razvoj slednjih še vedno ostaja glavna prioriteta stroke, čeprav so ob tem potrebna tudi nekatera druga razločevanja. Tako se je začel uvajati sistemski pristop kot način, ki to omogoča. Nekaj primerov:

• Pomen skupnostnega pristopa kot temeljne orientacije socialnega dela (ne pa zgolj kot ene od delovnih metod) se je lahko utemeljil prav skoz sistemski pristop, ki je vpeljal *razlikovanje* štirih ravni v sistemu socialnih mrež (t. i. mikrosisteme, mezosisteme, ekosisteme in makrosistem). Ni nepomembno, da ti poudarki sovpadajo s časom, ko se je govorilo zlasti o racionalizaciji socialnih služb (v razmerah, ko je prejšnji socialno politični sistem razpadal), s tem da bi preložili breme na druge sfere. Od tod npr. opozorilo, ki je aktualno še danes:

"Če gledamo na skupnostno naravnanost socialnega dela v luči sistemskega pristopa, se močno zmanjša nevarnost, da bi napačno ocenili pomen skupnostnih vezi in možnosti neformalne pomoči v tem smislu, da bi z razvijanjem medsebojne pomoči lahko nadomestili usluge, ki jih nudijo družbene službe."[2]

• V istem času je sistemski pristop izrecno poudarjen tudi v kvalitativnem raziskovanju in evalvaciji. Gre za vrsto akcijskoraziskovalnih pojektov, ki so se v socialnem delu v Sloveniji razvijali v sedemdesetih in osemdesetih letih (tj., v času, ki jim ni bil naklonjen - forsiranje "usmerjenega izobraževanja"), katerih problem je bila strokovna evalvacija, ki na podlagi kvantificiranja ni bila možna, drugi načini pa niso bili razviti. V ta namen je bila 1990. ubranjena disertacija (do sedaj najcelovitejše delo na to temo pri nas), v kateri je avtor za vrednotenje tovrstnih projektov naredil dvoje: razvil je teoretični model (štirih hipotetičnih tipov) in podal kritiko dosedanjih pojmovanj akcijskega raziskovanja (tako tistih, ki so se iz navezave na K. Lewina izrodila v najrazličnejša skupinskodinamična usposabljanja, kot temu nasprotnih, ki so, iz marksističnih izhodišč, težila k revolucioniranju družbe). Prav v ta namen je avtor tudi uporabil sistemski pristop, ker mu je omogočil nasledneje:

"Pri analizi sistemskih značilnosti akcijsko-raziskovalnih projektov smo se oprli na sistemsko teorijo organizacij, posebej še na strukturalno-funkcionalno analizo Katza in Kahna in Mintzberga in na tej osnovi konstruirali hevristično shemo, s pomočjo katere smo sistematizirali opis organizacijskih vidikov projektnih sistemov."[3]

• V okviru omenjenih akcijskoraziskovalnih projektov je sistemski pristop uporabljen že zelo zgodaj, izpostavljen pa je zlasti z avtorjema B. Stritihom in M. Možino. Če pogledamo časopis *Socialno delo*, najdemo izrecne poudarke v tej smeri že vsaj l. 1988, ko je bil izpostavljen *sistem* kot enota preživetja, ne pa posameznik (navezava na G. Batesona), in ko

[1] Npr. v smislu "analize rizika", ki je pogoj za intervencijo (Malcolm Fyfe: VŠSD, 26. III. 1992), saj omogoča razpoznavo stopnje nevarnosti, stopnje tveganja in kompleksnosti pogojev v tej zvezi. Tudi v tem primeru velja, da je ocenjevanju/razlikovanju teh stopenj predhodno *razlikovanje elementov* (npr. *danger, hazard, risk*), na katere se nanašajo relacije, ki jih hočemo kvalificirati. Gre za sistemski pristop, ki je očitno uporaben za najrazličnejše vrste socialnih sistemov (ne zgolj za interakcijske, tudi za organizacijske in družbene), na kar opozarja že naslov ene od tovrstnih publikacij - S. G. Hadden (1984), *Risk Analysis, Institutions, and Public Policy*; New York. Več o tem gl. v: Vida Kremžar Klemenčič (1993), Moderna tveganja kot družbeni pojav. *Teorija in praksa XXX*, 9-10: 1024-1030.

[2] Pomen tovrstnega razlikovanja kot ključnega za socialno stroko izrecno izpostavlja Pavla Rapoša Tajnšek že vsaj štiri leta; gl. v: P. Rapoša Tajnšek (1990), Skupnostni pristop kot osnovni princip socialnega dela. *Socialno delo danes*, seminar VŠSD, Ljubljana, 21.-22. VI. (ciklostirano).

[3] Blaž Mesec (1990): *Akcijsko raziskovalni projekti kot oblika skupnostnopsiholoških intervencij*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta: 333.

se obravnava problem t. i. *zaprtih* sistemov v zvezi z "normalizacijo" (H. Oppl in Tomaschek).[1] Naslednji pomemben prispevek, zlasti z vidika sistemskega pristopa v procesih samoorganiziranja in samopomoči, je tematska številka istega časopisa z zgovornim naslovom "Avtopoeza"; zlasti opozarjam na podroben opis *aplikacije* sistemske teorije na posameznih primerih, kjer gre za konkretizacijo nekaterih ključnih teoretskih pojmov (sistemskokibernetični pristop, semantični in interakcijski okvir, metakomunikacija, rekurziven odnos, metoda cirkularnih vprašanj, samokorektivni mehanizem, klientski in ekspertni sistem ipd.).[2]

• Opazen poudarek na sistemski pristop je narejen tudi pri raziskovanju psiholoških značilnosti družinske skupine. Ena redkih knjig s tega področja že l. 1987 navaja izredno pomembna poudarka v zvezi s sistemsko teorijo: "Velika prednost mnogih konceptov, ki sta jih dali sistemska teorija in teorija komunikacij, je, da jih je mogoče operacionalizirati" - vendar z opozorilom, da "/U/smerjenost sistemskih družinskih terapij v akcijo, ukrepanje, spreminjanje nosi v sebi tudi nevarnost poenostavljanja in operacionalizacije še nejasnih teoretičnih konceptov." Se pravi, sistemski pristop je uporaben, a ne kot "popravljalnica", pač pa zlasti kot "način mišljenja".[3] Ne gre torej za metodo delovanja, pač pa za način mišljenja, oziroma, za to, kar pravi npr. G. Barnes o kibernetiki: "... pomagala vam bo pri razumevanju nekaterih diferenc v načinih mišljenja, delovanja in odločanja", in to celo v primeru, če se s tem ne strinjate.[4] To omenjam zlasti zato, ker kritiki sistemskega pristopa teh opozoril ne jemljejo resno, ko poudarjajo po eni strani nevarnost njene aplikacije, hkrati pa ji očitajo nejasnost (več o tem v drugem delu prispevka).

• V novejšem času (tj., po novem Zakonu o socialnem varstvu) je sistemski pristop dosledno rabljen v raziskavi B. Stritiha, čeprav naslov na videz nima nič skupnega s sistemsko teorijo: *Normativi in standardi v socialnem varstvu* (Raziskovalno poročilo, VŠSD, Ljubljana, maj 1993). Ker gre za primer aplikacije sistemskega pristopa na socialno delo in za vpeljavo nekaterih pomembnih razločitev (glede profesije in politike, glede področja dela in odnosa do drugih strok, glede metod ipd.), je vredno to raziskavo pogledati ne le s praktičnega vidika, pač pa tudi s sistemsko teoretskega.

(Se nadaljuje.)

---

[1] Bernard Stritih (1988): Problemi profesionalizacije socialnega dela. *Socialno delo XXVII*, 4: 300.

[2] Bernard Stritih, Miran Možina (1992): Zapis udeleženca drugega srečanja Balintove skupine na poletni šoli s sistemsko teoretičnim komentarjem. Avtopoeza: procesi samoorganiziranja in samopomoči. *Socialno delo XXXI*, 1-2: 98-117.

[3] Vse iz: Gabi Čačinovič Vogrinčič (1992), *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Ljubljana: Advance: 61-62.

[4] Graham Barnes (1990): Epistemology, Cybernetics and the Viable System Model. Gradivo za Seminar iz epistemologije in kibernetike (ciklostirano): 2.

Darja Zaviršek

PSIHIATRIČNI ODDELEK MED BOLEZNIJO IN NJENO KULTURNO MANIFESTACIJO

ŠTUDIJA PRIMERA (II)

PROSTOR, ČAS IN SIMBOLNA ORGANIZACIJA

Psihiatrična bolnica Polje je bila prva bolnišnica za duševne bolezni pri nas. Locirana je bila na robu mesta, obkrožena s polji, fužinskim gradom in z obzidjem. Zid so leta 1970 podrli, da bi s tem tudi pri nas zaznamovali konec velikega zapiranja. Zato se psihiatrične bolnice Polje držijo številne stigme, ki s svojimi palimpsestnimi nanosi pripovedujejo dolgo zgodovino institucije. Še danes je mogoče slišati zmerljivko: "Tale je samo še za na Studenec!" Na Štajerskem, ki gravitira k Hrastovcu, je mogoče slišati starejše ljudi, kako pravijo: "Tale je bil pri papeževi gardi." To pomeni, da je prišel iz Hrastovca ali pa iz ene od psihiatričnih bolnic v tisti regiji.

Ljudje v bolnici pripovedujejo, da se odnos drugih ljudi do njih spremeni, ko izvedo, kje so bili. Ženska ni stigmatizirana, ker bi bila podvržena določeni obravnavi, temveč zaradi prostora, v katerem se je nahajala. Ljudi ne zanima, kaj se s človekom dogaja, saj je tisto, kar nosi stigmo, ustanova sama. Tudi danes je Psihiatrična klinika Polje prostor stigme *par excellence*, deloma zaradi ljudi, ki prihajajo vanj, in deloma zaradi statusa, ki ga je pridobila v zgodovini. Socialni status institucije stigmatizira paciente, nekdanje paciente, pa tudi osebje, ki dela v njej, in celo raziskovalke, kakršna sem sama.

Taka stigma se mi je pripela na začetku raziskovanja v Polju jeseni 1992. Na šoli sem svojo tritedensko odsotnost poimenovala "hospitalizacija", kar je prišlo na uho starejšim socialnim delavkam, ki so začele znova obiskovati predavanja na novi visokošolski ustanovi. Ko sem po treh tednih imela pred temi ljudmi prvo predavanje iz antropologije zdravja, sem v odmoru prestregla dolge in pomenljive poglede, ki so me opazovali drugače kot sicer. Začela sem se spraševati, kaj pomenijo. Med drugim odmorom je stopila k meni stara znanka in me kar naravnost vprašala, "če sem bila res v bolnici". Takoj sem si razložila govorico pogledov, in ko sem spet začela predavati, sem to zgodbo uporabila za prikaz procesa stigmatizacije v starem grškem pomenu žiga, ki so ga vtisnili na telo sužnja. Odrasle socialne delavke z večinoma dolgoletno delovno prakso so iskale pečat, ki mora biti viden, če sem bila v psihiatriji. Če se ničesar ne najde, se stigma lahko prilepi na najbolj arbitrarne stvari, ki so povsem "normalne" za ljudi, ki so brez nje: na to, da mi iz rok pade kreda, da se ustavim sredi stavka in ne vem več, kaj sem hotela povedati, da pozabim, kdaj smo se zmenili, da bo odmor, ipd. Vse tisto, kar je za človeka brez stigme "normalno", postane za tistega, ki je zaznamovan, le dokaz stigme same. Če bi bila v bolnici brez tolikšne pomenske moči, bi me ljudje gledali drugače. Tisto, kar je socialne delavke vendarle razlikovalo od drugih, je bila njihova socialna interpretacija dogodka, saj je bila večina prepričana, da sem doživela "psihični zlom", ker sem "preveč delala".

Drugi del zgodbe govori o tem, kako dolgo se človeka stigma drži in koliko je treba, da se je znebi. Čeprav sem na predavanju javno povedala nekaj zgodb, ki so bile del akcijskega

raziskovanja v Polju in naj bi tudi pojasnile razloge za "psihiatrično hospitalizacijo", in čeprav je Vito Flaker na predavanjih o zgodovini dezinstitucionalizacije uporabil mojo zgodbo za uvod v Goffmanovo kritično analizo totalne ustanove, mi je referentka za študijske zadeve Terezija Rešek čez kakšen mesec prišla povedat, da "nekatere študentke še vedno sprašujejo, ali sem že prišla iz bolnice".

To ugotavlja tudi Christine Perring (1990), ki je v svoji raziskavi o prehodu ljudi z dolgoletno hospitalizacijo iz bolnice v skupnost ugotovila, da se je socialna stigma, ki so jo ljudje dobili zato, ker so dolga leta prebili v stigmatizirani instituciji, obdržala.

Prav gotovo je psihiatrična bolnica polna negativnih etiket tudi zato, ker opravlja najrazličnejše socialne funkcije: je bolnica, dom za ostarele, socialna ustanova, krizni center, svetovalnica in pribežališče. Večina funkcij, ki jih opravlja, je povezanih z ljudmi, ki imajo v življenju manj priložnosti, ki so revni, imajo šibko socialno mrežo ali so odvisni od različnih državnih ustanov. Zato je tudi stigma toliko večja.

Če pogledamo bolnico od znotraj, vidimo, da gre za zamejen prostor, sestavljen iz enoličnih stavb. V njih so enolični hodniki, sobe za paciente in pacientke, dnevne sobe na oddelkih, ordinacije, čakalnice, bolniške sobe in jedilnice. Oddelki so razdeljeni na "zaprte" ali sprejemne in "odprte", na ženske in moške. Vse ima svoj realni in simbolni pomen.

Zlasti od starosti uporabnic in od njihove kronifikacije je odvisno, v katerih prostorih se bodo gibale in koliko prostora si bodo vzele zase. Ženske, ki pridejo na oddelek prvič, praviloma malo raziskujejo in najbolj negotovo drsajo sem in tja po hodniku oddelka, se vračajo v svojo sobo in spet pridejo na hodnik. Le malokatera se zadržuje v dnevni sobi.

Mlajše ženske in ženske srednjih let, ki so pogoste uporabnice psihiatrije, se pogosteje zadržujejo v dnevni sobi, odhajajo na obisk na sosednje oddelke, poznajo skrite prostore svobode in mesta, kjer se kaj "dogaja". Te se najbolj samozavestno gibljejo po bolnici.

Starejše ženske, ki so dolgoletne uporabnice, pogosto le s težavo pridejo po stopnicah navzdol, zato ostajajo na oddelku. Večina od njih ima "svoje prostore", svoj del sobe, svoje okno, ob katerem se najpogosteje zadržuje, svojo posteljo in sobo. Za nekatere je njihov prostor v bolnici omejen na stol, ki stoji na hodniku. Nekoč se je zgodilo, da sem sedla na enega od njih, ne da bi prepoznala njegov poseben pomen. Bil je stol kot vsi drugi. K meni je prišla ženska, ki je nikoli, niti prej niti pozneje, nisem videla, da bi se s kom pogovarjala. Postavila se je pred mano, gledala v prazno in čakala. Mislila sem, da se hoče z mano pogovarjati, in zato sem jo ogovorila. Ostala sem brez odgovora in zdelo se mi je, da je ženska zatopljena popolnoma vase in me niti ne sliši. Zato sem se obrnila nazaj k tisti, s katero sem bila prej v pogovoru. Čez nekaj minut sem zaslišala povzdignjeni glas: "To je moj stol, pejte dol!" Ženska je stala pred mano zato, da bi se umaknila z "njenega" stola, jaz pa nisem prepoznala neverbalnega sporočila. Naslednje dni sem videla, da se je še nekajkrat postavila za "svoj prostor" na hodniku in druga uporabnica ji je tudi takoj prepustila stol. To je bila ena od dolgotrajnih uporabnic, ki ni govorila z nikomer, tudi meni se je umaknila, ko sem jo pozneje še poskusila ogovoriti.

Poseben pomen ima tudi ordinacija ali soba psihiatrinje, kot jo imenujejo uporabnice. To je bil prostor, ki je bil popoldne najpogosteje prazen, zato sem mislila, da bi lahko tam v miru potekal intervju. Nekajkrat se je zgodilo, da mi je ženska, ki sem ji predlagala, da bi se umaknili v sobo zdravnice, negotovo rekla, da tam ne želi govoriti z mano, katerikoli drugi prostor bi ji bil ljubši. Nobena mi ni znala pojasniti, zakaj, po njihovih reakcijah pa se mi je zdelo, da gre za prostor, ki je uporabnicam najbolj tuj in povezan z negotovostjo, ki jo sproža "ekspertna situacija". To je prostor pogovorov, pa tudi prostor neprijetnih vprašanj in postavljanja diagnoz. To je prostor, kjer nekdo drug odloča o duševnem zdravju človeka, ki pride v bolnico.

Kot je pokazal David Armstrong (1985), je ordinacija več kot le prostor, ki omogoča socialno interakcijo: je tudi prostor, ki ima notranje in zunanje meje, povezane z dogodki, ki se odvijajo v teh dveh sferah. Če je do druge svetovne vojne potekalo zdravljenje v glavnem doma, se je danes sfera zdravljenja povsem

premestila v bolnico, ki je postala nevtralen, nikogaršnji prostor. Pacient prestopi iz svojega naravnega okolja v prostor, ki je, kot poudarja Armstrong, "nekontaminiran z nepomembnimi domačimi vplivi" (1985: 660). Tako so nastale ostre meje med zunaj in znotraj, pa tudi znotraj bolnice same. Prostor za čakanje je postal ostro ločen od prostora za obravnavo, sam prostor pa določa tudi odnose med pacientom, zdravnikom in drugim zdravstvenim osebjem. Na hodniku ali v čakalnici pacient navadno ni deležen pogleda ne zdravnika ne medicinskih sester, ki se kar se da hitro premikajo po hodnikih, ko pa človek vstopi v sobo za medicinske sestre in v sobo zdravnika, se začne osebje obnašati čisto drugače. Tako prostor kodira komunikacijo. Institucionalni prostor določa tudi meje komunikacije, pravila in red. Na hodniku se praviloma sme ogovoriti sestro, ne pa zdravnika; v ordinaciji pa se človek naslavlja na zdravnika in ne na sestro. Moč medicinske sestre je vezana na čakalnico in hodnik, moč zdravnika pa na ordinacijo. Že simbolna analiza vloge medicinskih sester v sistemu bolnice dokazuje, da je sestra nekje vmes, je mediatorka med različnimi sferami: zunaj/znotraj, okuženo/neokuženo, svet vsakdanjega življenja/svet bolnice. Tako je tudi soba medicinske sestre nekje na meji med svetom čakanja in svetom obravnave. V čakalnici je človek tisti, ki se odloča, kakšne postopke in dejanja bo naredil; lahko si tudi premisli in iz bolnice odide; lahko se pogovarja z ljudmi in ohranja vlogo kompetentnega subjekta. V sobi medicinske sestre, ki je preddverje pred vstopom v svet obravnave, je situacija "nekje vmes"; človek je manj subjekt in težje odide. Oseba se začne včasih vesti drugače, kot se je vedla v čakalnici; ljudje umolknejo, ne pogovarjajo se več med seboj in čakajo na ukaz, da lahko vstopijo v svet obravnave, kjer se bo zgodilo tisto ključno. Čakanje ima torej specifično ritualno funkcijo, ki se navadno zaključi z razočaranjem osebe, da je čakala veliko dlje, kot je trajala obravnava.

Medicina je potrebovala določitev prostora, če je hotela vzpostaviti učinkovit klasifikacijski sistem diagnosticiranja in proizvodnje novih bolezni. Nastanek novih bolezni in nastanek prostora psihiatrije in bolnice sta vzajemna procesa, s katerima je medicina postala, kot poudarja Arthur Kleinman (1978), nov "kulturni sistem".

Z leti se je prostor psihiatrične bolnice spremenil. Podrl se je zid, ljudje pripovedujejo, da je bilo prej več zaklenjenih vrat. Bilo je torej več zapiranja. V stavbi, kjer sem raziskovala, so zgradili jedilnico, ki je omogočila, da osebju in nekaterim uporabnicam ni bilo treba več nositi težkih posod s hrano v prvo nadstropje in trikrat na dan po stopnicah.

Pomemben prostor v psihiatriji je prostor za osamitve, ki je lociran na zaprtih oddelkih. To je soba z dvema zamreženima posteljama. Gre za prostor, ki umetno naredi notranji zid med socialno realnostjo in totalno izolacijo, prostorom "za sebe". Je prostor v prostoru. Je prostor, kjer vladajo drugačna pravila, še več, ves prostor je pravilo zase, je osamitev. Značilen je za totalne ustanove, je prostor kaznovanja in terapevtske intervencije hkrati. Praznina dobi ponekod tudi ime. V Bolnici za živčno in duševno prizadete Hrastovec poimenujejo tak prostor brez postelje "izolirnica". Čas osamitve je arbitraren in bolj odvisen od urnika ustanove in njene dinamike kot od prizadete osebe. Odvisen je od tega, ali se zamenjajo izmene, ali je dan ali noč, in od števila oseb na oddelku. Osamitev pomeni prav posebno degradacijo, saj človek ne izgubi le svobode gibanja, temveč tudi pravico do izražanja najelementarnejših potreb, o čemer bo še tekla beseda. Julia Brown in Sharon Tooke (1992) poudarjata, da pomeni ta prostor tudi novo obnašanje, ki je najpogosteje avtistično. Prostor za osamitve je v tem smislu paradoks, saj pomeni duševna stiska tako ali tako umik vase ali preplavljenost s samim s seboj. Osamitev pa tako stanje le še okrepi.

Tudi vprašanje zasebnosti razdeli pacientke in osebje na dve skupini. Skupini se med seboj ne mešata, ločita pa se tudi po tem, kateri prostor uporablja osebje in katerega pacientke. Osebje ima svojo zasebnost, ki jim jo dajejo razne pisarne, soba zdravnice in prostor za pogovore. Kot ugotavljajo številne raziskave psihiatričnih ustanov in velja tudi za Polje, osebje preživi večino časa v različnih pisarnah in se ne meša s pacienti.

Poleg stranišč, ki jih uporabljajo pacientke,

ima osebje svoje stranišče, ki je zaklenjeno. Uporabljeno je zelo redko, še zlasti popoldan, ko je osebja manj in se pogosteje zadržuje v pritličju, v pisarnah za sestre. Stranišča pacientk niso zaklenjena. Tisto, kar je ločevalo stranišče prvih od stranišča drugih, ni bila čistoča in umazanija, temveč toaletni papir in ključavnica. V straniščih za pacientke ni bilo nikoli toaletnega papirja, in ker jih ni bilo mogoče zakleniti, se je včasih zgodilo, da je kakšna od pacientk vdrla skozi vrata stranišča, kjer je bila druga oseba. Za 26 pacientk sta na oddelku le dve stranišči.

Tudi stranišče poudarja ločnico med obema skupinama in na simbolni ravni kaže na strah osebja pred kontaminacijo.

Skupaj s prostorom organizira institucija tudi kulturo časa. Vstop v psihiatrično institucijo je vstop v novo kulturo časa. Organizacija časa v instituciji nima praviloma nič s potrebami ljudi, ki prihajajo po pomoč, temveč s konstrukcijo časa, ki ga določa institucija, in z obrambnimi mehanizmi zanikanja, ki so eden od razlogov, da časa v bolnišnični ustanovi ni.

Bolnica je po eni strani negacija časa, saj v njej nikoli nihče od osebja nima časa, po drugi strani pa se v njej producira čakajoča kultura. Že Goffman (1987) je v svojem klasičnem delu o azilih govoril o dveh skupinah, osebju in oskrbovancih, ki se med seboj razlikujeta po dojemanju časa in po strukturi časa, ki ga živijo. Čas prvih teče prehitro, zato v totalnih ustanovah osebje za nikogar nima časa. Čas drugih pa je čakajoči čas, ki ima prav tako kot druge značilnosti institucionalnega vsakdanjega življenja vlogo disciplinirania in nadzora.

Ronald Frankenberg (1992) govori o "čakajočem procesu", v katerem človek ne ve, kaj se dogaja, kdo odloča in koliko časa bo hospitalizacija trajala. S tem se je človek spremenil v pacienta, v objekt biomedicinske prakse. Individualni čas se z vstopom v institucijo spremeni v čakajoči, institucionalni čas. Oseba je po eni strani podvržena zakonu čakanja in po drugi strani institucionalnemu dnevnemu redu, ki ga določa ustanova. Čas osebe, ki je v vlogi pacienta, je anti-čas in hkrati strogo strukturiran čas določenih dejavnosti, postopkov in ritualov (bujenje, zajtrk, vizita itn.).

Čas pacientov je vreden manj kot čas osebja. Razloga sta dva: prvi je povezan s celotnim devalviranim položajem uporabnika ali uporabnice psihiatrične bolnice; drugi razlog pa izhaja prav iz "čakajočega časa", ki ga začne živeti oseba, ko vstopi v institucijo. Nestrukturiran čas v zahodni kulturi ni vrednota. Sprejemljiv je le, če je čas (odmor) med dvema časovnima strukturama, naj bo sekvenca daljša ali krajša (počitnice, praznik, nedeljsko popoldne). V "čakajočem procesu" čas pacientov nima nobene vrednosti. Kdo lahko na primer po nepotrebnem ostane na zaprtem oddelku zato, ker ga še ni prišel pogledat sodni izvedenec, ali pa zato, ker ga je osebje pozabilo premestiti na odprti oddelek. Lahko se zgodi, da ostane oseba v bolnici dlje zato, ker je zdravnica, preden je v petek opoldne odšla, pozabila podpisati odpustnico. Človek lahko čaka nekaj dni na pogovor z zdravnico ipd. Pacienti so torej razpoložljiva skupina ljudi, ki čaka. To jih naredi ranljivejše, zmanjšuje občutek samozavesti in zmanjšuje občutek nadzora nad svojim življenjem. Tako se vzpostavlja neenakost in poglablja prepad med svetom uporabnikov in svetom osebja.

Nekaterim uporabnicam je tako stanje zbujalo jezo, drugim se je zdelo samoumevno, tretje pa so se vdale v usodo čakanja, kamor jih je potisnila institucionalna kultura.

Organizacija časa vzpostavlja torej neenakost, poglablja prepad med osebjem in prizadetimi in vzpostavlja hierarhična razmerja. Večina ljudi je le redko v življenju tako bolnih, da ne morejo opravljati nobenega vsakdanjega opravila. Vseeno mora ostati človek v bolnici ves dan, pa čeprav je dejanske medicinske obravnave deležen le nekaj minut. Preostali čas bi lahko opravljal vsakdanja opravila, zlasti, če gre za dolgotrajne paciente. Fleksibilna organizacija bolnice, ki jo ponekod po svetu že poznajo, je med osebjem pogosto nezaželjena.

Institucionalni čas je prilagojen interesom, ki jih ima osebje (sistem izmen, natačnost urnika, razpoložljivost pacientk). Dnevne aktivnosti so koncentrirane v dopoldanskem času, popoldan, zvečer, ob sobotah, nedeljah in praznikih pa je oddelek skoraj brez osebja. Ronald Frankenberg (1992: 6) poudarja, da je v splošnih somatskih bolnicah videti zvezo med uporabo postopkov za zdravljenje in časovno

sekvenco, ki je del institucionalnega časa. V porodnišnici je pospešitev konca porodnega procesa z različnimi napravami in kirurškimi postopki povezana s koncem izmene. V nekaterih bolnicah se opravljanje carskega reza in uporaba naprav za umetne porodne popadke močno povečata proti koncu izmene, še zlasti na koncu druge izmene zvečer. Ker pacientka "nasilno vdre" v zdravnikov prosti čas, je, kot poudarja Frankenberg, tudi on lahko nasilen do njenega telesa.

Sama sem imela torej po eni strani privilegije osebja, saj sem prihajala in odhajala, kadar sem hotela, po drugi strani pa me je moj lastni notranji urnik razlikoval od osebja. Ker sem vse pogosteje ostajala na oddelku pozno popoldan, prihajala tudi ob sobotah in nedeljah, sem se v očeh uporabnic vse bolj oddaljevala od skupine osebja. Postala sem nekaj posebnega.

Druga razlika med svetom osebja in svetom pacientov je v tem, da lahko le osebje ohranja mejo med osebnim časom in javnim časom. Trenutka, ko pridejo na delovno mesto in ko z njega oddidejo, sta demarkacijski črti teh dveh časov. Posledica tega je, da postane za dosti ljudi v bolnici zunanji čas nekaj željenega, za marsikoga pa tudi neznan in prehiter in zato nevaren. Neka nekdanja uporabnica mi je pripovedovala, da je bil eden njenih najbolj žalostnih trenutkov v bolnici, ko sta se dva člana osebja popoldne ob koncu izmene pogovarjala: "Tole še opraviva, potem pa greva ven na pivo." Pravica, oditi ven na pivo, je postala simbol željene svobode, postala je nekaj nedosegljivega, neizmerno daleč od pravic, ki jih je imela pacientka. Ženska je takrat najmočneje občutila razliko med seboj in osebjem, po glavi pa ji je rojil le stavek: "Jaz pa bom ostala notri in preden bodo šli, me bodo zaklenili."

Ronald Frankenberg (1992) govori o tem, da je manifestacija bolezni epizoda, ki ni enovita v svoji časovnosti, temveč je sestavljena iz različnih sekvenc, ki sestavljajo celotno predstavo bolezni. Te sekvence so za različne akterje različne glede na čas, ki ga sekvenca zavzema v osebnem času osebe. Sprejem novega človeka na oddelke je lahko za medicinsko sestro prva sekvenca delovnega časa, ko pride v bolnico; lahko je del ponavljajočih dogodkov v dnevu, tednu, letu; lahko je del njene delovne kariere. Za pacientko pa je vstop v bolnico pretrganje vsakdanjega časa; lahko je eden najpomembnejših dogodkov v njenem življenju; lahko je dogodek, ki postane ciklično ponavljajoča se sekvenca časa, ki zaznamuje njeno življenje in različne dele leta. Za pacientko pomeni ta časovna sekvenca vstopiti v prostor, kjer vlada drugačna organizacija časa in kjer mora biti njen individualni časa podrejen institucionalnemu.

Eno najpomembnejših študij o času v medicinski ustanovi je leta 1979 napisal Eviatar Zerubavel, učenec E. Goffmana. Ob proučevanju socialnega življenja velikanske bolnice na Vzhodni obali, ki jo je zaradi anonimnosti imenoval University Hospital, je ugotovil, da je bolnica strukturirana temporalno. Njegov cilj je bil odkriti delovanje te temporalne strukture v določeni socialni organizaciji, saj je bil čas zanj eden glavnih paramentrov socialnega reda. Čas v bolnišnici in njegova zgodovina potekata po Zerubavelu linearno, hkrati pa poteka notranja organizacija po cikličnem vzorcu, ki ga zaznamujejo ciklusi leta, tedna, rotacijskega sistema, dneva in dnevnih dolžnosti. Znotraj teh petih socialnih ciklusov se v bolnici odvijajo vse aktivnosti. Ciklus leta je mogoče opazovati v procesu kariere člana ali članice osebja; ciklus rotacije je pomemben za mlade ljudi, ki se vpeljujejo v medicinski poklic; teden se kaže zlasti kot konflikt med časom osebja in časom pacientov, saj začne osebje v petek živeti svoj zasebni čas; dan in dnevne dolžnosti pa se kažejo v sistemu izmen in natančno določenih časovnih sekvenc za določena opravila.

Taka temporalna struktura prinaša v linearno strukturo veliko motenj. Opisala sem že motnje, ki nastanejo v obdobjih praznine, ko osebja na oddelkih ni. Zerubavel (1979: 37) navaja, da je osebje bolnice, ki jo je raziskoval, govorilo o tem, da se je število smrtnih primerov povečalo vsako leto takrat, ko je začela delo nova skupina zdravnikov. V večini bolnic se človek ne more hospitalizirati v soboto ali nedeljo, ker v njej ni zadosti osebja. Ponekod velja prepričanje, da ostane konec tedna v bolnici le najmanj sposobno osebje, zato je najnevarneje, če je človek operiran konec tedna. Za

psihiatrično bolnico je značilno, da poskuša osebje pred božičnimi in novoletnimi prazniki čimbolj izprazniti bolnico, saj bo tako osebje, ki bo še ostalo, imelo manj dela, pa tudi manj občutkov krivde zaradi ljudi, ki so ostali v ustanovi.

Bolnica je torej po eni strani organizirana ciklično, kar prinaša poleg drugih motenj tudi diskontinuiteto osebnih odločitev (najbolj izobraženo osebje je v bolnici zlasti dopoldan), hkrati pa prinaša tisto, čemur Zerubavel pravi "nepretrgano pokritje" (*continuous coverage*). Institucionalizacija nepretrganega pokritja se je v Evropi razširila zlasti od 19. st. naprej, ko je postala skrb moralno in znanstveno vprašanje. Prva izmena torej odide šele, ko pride druga; človek, ki ne najde zamenjave za svoje delovno mesto, ne gre na dopust. Zerubavel govori o tem, da je točnost popoldanske izmene moralni element institucije, ki nima ničesar skupnega s potrebami ljudi, torej s tem, koliko ljudi takrat potrebuje medicinsko sestro.

Nepretrgano pokritje je zahtevalo tudi vse večjo depersonalizacijo, o kateri govori tudi Isabel Menzies Lyth (1988). Velike institucije, ki morajo vsak trenutek računati na to, da bodo uporabile pravilo nepretrganega pokritja, morajo vzpostaviti sistem anonimizacije osebja in pacientov. Zerubavel govori tudi o fenomenu "rutinizacije karizme", ki je značilna za birokratske ustanove. Sistem depersonaliziranih odnosov standardizira formalna pričakovanja in tako omogoča zamenljivost oseb (1979: 43).

Psihiatrična institucija torej institucionalizira osebno zamenljivost, zato da ohranja ciklično socialno strukturo in v njej nepretrgano pokritje. Hkrati pa je depersonalizacija obrambni mehanizem pred kopičenjem tesnobe. V taki instituciji postane vseeno, katera sestra je na oddelku, od vseh pričakujejo le rutinska opravila. Tako se izključi nepogrešljivost oseb. Psihiatrična ustanova ravna tako, da razbije sistem osebne nepogrešljivosti, da torej vzpostavi rutinizirano karizmo. Šele depersonalizacija pokritja omogoča kontinuiteto bolnice. Absolutno zamenljivost predpostavlja zlasti pri medicinskih sestrah, kar zmanjšuje odgovornost posamezne članice osebja (pacientka zdravnice N. N. ni nikoli tudi pacientka sestre A. A.). Z depersonalizirajočim pokritjem je povezano tudi depersonalizirajoče pisanje o pacientkah in pacientih.

Bolnišnice imajo še eno skupno lastnost, ki jo je Zerubavel (1979: 90) opredelil kot "čas pacienta". Čas v bolnici se meri s številom pacientov in pacienti postanejo tako enote časa. Objekti dela postanejo enote časa in tudi sami merijo svoj čas v enotah drugih objektov. Ko medicinska sestra na vprašanje: "Kdaj bom na vrsti?" odgovori: "Še trije so pred vami," človek ve, da je njegov čas "dolg" tri paciente. Če pridejo na oddelek "tri nove", človek ve, da bo skupinska vizita trajala dlje.

Zato Zerubavel poudarja kognitivni kontekst pri merjenju časa, saj referenčni okvir velikokrat natančneje določi čas čakanja kot čas, ki ga meri ura. Zlasti za ljudi v instituciji sta koledarski čas in čas ure manj pomembna kot časovni referenčni okvir, ki ga dajejo redki dogodki, po katerih ljudje razpoznavajo osebna časovna obdobja. Večina pacientk se ni natančno spomnila, katerega leta je bila prvič hospitalizirana, šele spomin na referenčni okvir ji je pomagal, da se je spomnila letnice. Nekatere so tedne bivanja na oddelku štele po referenčnem okviru obiskov ob nedeljah, ko so jih obiskali sorodniki. Zerubavel govori tudi o sociotemporalnem redu, po katerem je strukturirano in regulirano socialno življenje (1979: 105).

Eden od pomembnih obrambnih mehanizmov osebja je spodbujanje občutka, da nimajo časa. Najbolj razširjena taktika je hitenje po hodnikih. Če osebje v bolnišnicah za nujne primere še lahko prepriča antropologa, da se je pravkar pripeljal "nujni primer", pa to v psihiatrični bolnici ni več mogoče. Ta nezavedna taktika obrambe je značilna za vse velike institucije. O njej je najizčrpneje govorila Isabel Menzies Lyth (1988) v svojem klasičnem delu o kopičenju tesnobe v instituciji iz leta 1959.

Njena študija se nanaša zlasti na vlogo medicinskih sester v eni londonskih bolnišnic, ki je izvajala medicinsko oskrbo ostarelih bolnih ljudi. Medicinske sestre so se neprestano soočale s stresnimi emocionalnimi situacijami, povezanimi z izkušnjo bolečine, trpljenja, smrti, lastnega sovraštva, usmiljenja in krivde. Njihovo delo je bilo neprestano povezano z delom, ki ga večina ljudi ni bila pripravljena

opravljati, saj se jim je zdelo gnusno in umazano. Izhajajoč iz psihoanalitične teorije infantilnih fantazij, Isabel Menzies Lyth ugotavlja, da ima osebje v instituciji močno potrebo, da bi se zavarovali pred tesnobo, ki jim jo povzroča vsakdanje delo. Ta boj proti tesnobi proizvede socialno strukturirane obrambne mehanizme v kulturi institucije. Socialno konstruirani obrambni mehanizmi postanejo del realnosti, postanejo postvareli elementi institucije.

Avtorica govori o desetih glavnih strukturnih obrambnih mehanizmih, ki jih uporablja osebje za premagovanje lastne tesnobe, krivde, dvomov in negotovosti (*ibid.*: 43-85):

1. *Razcep odnosa medicinska sestra-pacient.* Ker predstavlja za osebje bolnice jedro tesnobe prav odnos s pacientom, je sestrska služba organizirana tako, da jo varuje pred preveliko tesnobo. Medicinska sestra mora skrbeti za veliko število pacientov (praviloma okoli 30 ali več), za njih pa opravlja le določene dolžnosti in ne vseh, kar ji preprečuje, da bi prišla v totalni stik s pacientom in njegovo boleznijo.

2. *Depersonalizacija, kategorizacija in zanikanje pomena individualnosti.* Sistem dolžnosti (*task-list system*) onemogoča, da bi prišlo med pacientom in medicinsko sestro do osebnega odnosa. Gre za depersonalizacijo osebja in pacientov hkrati. To se kaže v poimenovanju pacientov s številko sobe ali z bolezensko diagnozo. Depersonalizacija osebja se kaže v uniformah, ki govorijo o njihovih dolžnostih. Vsaka medicinska sestra je zamenljiva z drugo, če je treba, saj je vsaka "aglomerat sestrskih veščin brez individualnosti" (*ibid.*: 52).

3. *Odcepitev in zanikanje čustev.* Zahteva profesionalnosti je, da se osebje nauči nadzorovati čustva in izogibati identifikaciji. Pogoj, da ne pride do navezanosti, je, da se medicinska sestra nauči odcepiti čustva od konkretnih delovnih nalog. Profesionalnost se meri po sposobnosti gibanja iz oddelka na oddelek. "Prestavljanje" medicinskih sester po oddelkih je ena od nezavednih strategij institucije, da zmanjša nezavedno tesnobo. Vodstvo bolnice uporablja taktiko "prestavljanje" z oddelka na oddelek zlasti pri mlajših sestrah.

4. *Poskus odstranitve odločitev z ritualnim opravljanjem dolžnosti.* Opravila medicinske sestre so organizirana tako, da s sprejemanjem minimalnih odločitev minimalizirajo tesnobo, ki nastopa pri odločitvi v zvezi s pacientovim zdravjem. Namesto tega se večina delovnega časa vrti okoli ritualnih ponavljajočih opravil (pospravljanje postelj, hranjenje, dvigovanje), do katerih se zahteva skrajno resnost in odgovornost. Ta ritualna opravila prikrijejo dejstvo, da se zaradi nakopičene tesnobe osebje izogiba sprejemati fleksibilnejše in individualizirane odločitve.

5. *Zmanjševanje odgovornosti pri sprejemanju odločitev s preverjanji in ponovnimi preverjanji.* Tudi pri sprejemanju manj pomembnih odločitev, ki nimajo odločilnega vpliva na človekovo zdravje, osebje pri sprejemanju odločitev vplete v proces več ljudi, da zmanjša lastno odgovornost. Včasih medicinske sestre seznanijo z odločitvijo številno osebje, ki je tisti hip na voljo, prav zato pa je služba medicinske sestre organizirana tako, da onemogoča sprejemanje hitrih in učinkovitih odločitev.

6. *Prikrita socialna razporeditev odgovornosti in neodgovornosti.* To, da ena skupina osebja obtožuje drugo, ima funkcijo zmanjševanja intrapsihične napetosti, ki se prenese na interpsihični nivo. Pogosto starejše medicinske sestre ali sestre, ki so višje po rangu, opredelijo mlajše za neodgovorne. Ta obtožba se navadno ne nanaša na posameznico, temveč na vso skupino "mlajših sester". Pritožbe so posledica prikritega sistema kulturno sprejemljivih zanikanj, razcepa in projekcij. Kot zapiše Menzies Lyth: "Vsaka sestra poskuša odcepiti določene aspekte svoje zavesti, s tem da jih projicira v druge medicinske sestre" (*ibid.*: 57).

7. *Smiselna obskurnost pri formalni porazdelitvi odgovornosti.* Čeprav se na prvi pogled zdi, da so delovne naloge in odgovornosti med osebjem jasno določene, s podrobnejšim pogledom ugotovimo, da ni tako. Najbolj togo so določene delovne naloge in odgovornosti najmlajših medicinskih sester. Bolj ko se bližamo hierarhičnem vrhu, obskurnejše so odgovornosti. Pogosto pa medicinska sestra namesto predpisanih obveznosti opravlja kaj povsem drugega.

8. *Zmanjševanje teže odgovornosti z delegiranjem na nadrejene.* To je značilno prav za zdravstvene institucije, kjer je med nižjim osebjem močna potreba po zmanjšanju teže

odgovornosti. Posledica tega je, da medicinske sestre opravljajo danes bistveno manj kvalitetna in odgovorna opravila, kot bi jih zaradi svoje izobrazbe lahko (v bolnišnici Polje, na primer, mora medicinska sestra vprašati zdravnico, ali sme osebi, ki je premeščena iz sprejemnega na odprti oddelek, vrniti dokumente, čeprav gre za vprašanje ritualne narave, saj ima na odprtem oddelku vsakdo pravico do svojih osebnih predmetov).

9. *Idealizacija in podcenjevanje osebnih razvojnih možnosti.* Potreba po zmanjšanju tesnobe med osebjem se kaže v zahtevi po "najboljšem osebju", ki mora priti na delovna mesta medicinske sestre. Pogosto velja prepričanje, da se mora človek "roditi kot medicinska sestra", da je ta poklic "vokacija", kar pomeni po eni strani ekstremno idealizacijo poklica in po drugi strani podcenjevanje procesa učenja za poklic. Sam proces učenja je sestavljen zlasti iz učenja formalnih postopkov in le malo iz učenja za osebno rast.

10. *Izogibanje spremembi.* Izogibanje spremembam v medicinski ustanovi izhaja iz tega, da pomeni vsaka večja sprememba tudi spremembo socialnega sistema obrambe. Močan sistem obrambe pred tesnobo bo zato deloval tudi kot močan sistem pred spremembo. Le na točkah krize vsega socialnega sistema institucije bo osebje dovolilo spremembo.

Nedvomno je v psihiatriji dejstvo, da osebje nima časa, posledica nezavednih mehanizmov obrambe pred tesnobo. Pomanjkanje poglobljenih pogovorov omogoča distanco med svetom osebja in svetom uporabnic. Osebje zapolni svoj delovni urnik z ritualnimi delovnimi obveznostmi, ki omogočajo čim manj poglobljen stik z uporabnicami na oddelku. Njihova razporeditev časa je odmerjena na kratke sekvence vizit, skupin in sestankov, ki omogočajo minimaliziranje osebnega angažmaja za posamezno uporabnico in ohranjajo občutek opravljenega delovnega urnika. Taka socialna organizacija institucije med osebjem vsaj deloma ohranja občutke samozavesti in lastne vrednosti. Število mehanizmov obrambe pred tesnobo pa po drugi strani zmanjšuje zadovoljstvo in občutke kvalitetnega dela pri bolj kritičnem osebju, o čemer govorijo prav izjave nekaterih članic in članov osebja, ki s svojim delom in organizacijo ustanove niso zadovoljni.

(Se nadaljuje.
Literatura bo navedena na koncu zadnjega dela.)

Tanja Lamovec

ZAGOVORNIŠTVO KOT OBLIKA SVETOVANJA

Čisto logično mišljenje nam ne more ponuditi nikakršnega spoznanja empiričnega sveta; vsako spoznanje o resničnosti se začne pri izkušnji in pri njej tudi konča.

Albert Einstein

Predstavljajmo si za trenutek, da smo prostovoljni ali celo neprostovoljni uporabnik kake psihiatrične ustanove. Kakšna bo naša izkušnja resničnosti? To bo predvsem izkušnja nemoči in brezizhodnosti. Izkušnja, da besede ne štejejo. Izničenje subjektivnosti. Smo le objekt zdravljenja drugih. Oni so tisti, ki vedo. Ta izkušnja se usidra v dušo. Potem, ko prideš ven, nikoli več ne boš tak kot poprej. Stigmatiziran si navznoter in navzven. Pred nekaj urami sem govorila z eno takih uporabnic. Že 4 leta je notri. Poskusi, da bi dobila stanovanje in službo, vedno znova propadejo. Pride trenutek, ko človek neha poskušati. Praznoto napolni z glasovi, mislimi in morda prividi. To je njena resničnost, ker pač druge nima. Noben njen napor ne bi pomagal, da bi se rešila iz svojega položaja. Nikogar ni, ki bi ji ponudil roko. Tudi če bi se zgodilo neverjetno in bi ji nekdo ponudil skromno sobo in delo, bi njena izkušnja sveta ostala. Nemoč in brezizhodnost.

"Zagovorništvo vključuje temeljno preusmerjanje moči; pomaga ljudem, ki so bili zlomljeni in zatirani, da si pridobijo moč in vpliv nad lastnim življenjem," pravi David Brandon (1994). Če poskušamo nekoliko podrobneje opredeliti funkcijo zagovorništva, lahko rečemo, da pomeni podporo v soočanju z zunanjim svetom (družinske intervencije v ustanovah duševnega zdravja, v odnosu do delodajalcev, stanodajalcev itn.) in tudi varstvo notranjega sveta posameznika in posameznice.

Zagovornik vseskozi sprejema iskalca pomoči kot subjekta. Zavrača kakršnokoli klasifikacijo subjektivnosti v objektivne kategorije, kakršna je značilna za medicinski model. To ne pomeni, da zavrača uporabo zdravil, pomeni le drugačen, recimo temu fenomenološki pogled na človeka. Uspešna pomoč lahko poteka le v intersubjektivnem prostoru, kjer se v dialogu srečata dve subjektivnosti in skupno iščeta novih poti. Osnovno sredstvo svetovanja je medosebni odnos, izkušnja, ki je predpogoj, da se zožen in statičen pogled na realnost lahko spremeni. Zagovornik je tisti, ki mora prinesti v odnos pristno človeško angažiranost in toplino ter znati empatično prisluhniti drugemu. Zanima se, kako uporabnik doživlja posamezne vidike svojega življenja, po potrebi pa mu nudi tudi oporo v zunanjem svetu. Na ta način sproži proces, ki je sprva proces celjenja psihiatrično povzročenih poškodb, pozneje pa se lahko nadaljuje kot proces rasti. Poudarek je torej na sprejemanju in razumevanju subjektivnega sveta druge osebe in ne v prilagajanju na neko fiktivno "normalnost". V nekem smislu je zagovorništvo edukativni postopek, ki naj čim popolneje vključi uporabnika v družbo in zagotovi maksimalno možno kvaliteto življenja v danih pogojih.

Če si hočemo podrobneje ogledati, kako zagovornik varuje notranji svet uporabnika, moramo pričeti v zgodnjem otroštvu. Zakaj nastanejo psihoze, ni znano. Iz svojih izkušenj pa lahko rečem, da nisem spoznala nikogar, ki bi doživel psihozo in ne bi bil bodisi fizično bodisi psihično zlorabljen. Psihične zlorabe nastanejo tako, da se eden od staršev (navadno je to mati) psihično dobesedno vseli v otroka in si prilasti tisti psihični "prostor", ki je namenjen otrokovemu jazu. Ta zakrni in se ne

more več razvijati, namesto tega pa se razvije lažni jaz, ki ne služi potrebam otroka, temveč izpolnjuje želje matere. Brez tega otrok ne bi preživel. Seveda tudi matere počno to iz stiske, ker tudi one niso imele nikogar, ki bi tedaj, ko so to potrebovale, zavaroval njihov psihični prostor. To bi moral storiti oče.

Neprepoznani, zavrti in le bežno občuteni deli sebe se želijo izraziti. Če ne gre drugače, v psihozi. Kot pravi Laing (1960) je psihoza naravni poskus zdravljenja, ki navadno propade. Moja domneva je, da propade zlasti zaradi negativnih sekundarnih učinkov psihiatrične obravnave, o katerih bomo govorili v nadaljevanju.

Tak otrok torej raste, navadno hitreje od vrstnikov, in kmalu začuti svojo drugačnost. Stvari, ki zanimajo njegove prijatelje in sošolce, so mu tuje in nepomembne. Tisto, kar zanima njega, ne zanima nikogar drugega. Želi si najti koga, s katerim bi lahko delil svoje skrivnosti in vizije, prebliske in slutnje, ki jih nosi v sebi. Koga, ki bi vse to sprejel kot validno in vredno. Včasih je v življenju uporabnika zagovornik prva taka oseba. Prej zapečatena vrata se za hip odprejo in skozi posije žarek upanja, ki mu ni bilo dano biti on sam. Ta bežna srečanja so dovolj, da ohranjajo upanje živo. Več ni mogoče narediti za nikogar.

IZKUPIČEK PSIHIATRIČNE HOSPITALIZACIJE

Ob odhodu iz psihiatrične bolnišnice uporabnik sicer ni več psihotičen, če je sploh kdaj bil, ostanejo pa mu naslednje poškodbe:

1. odvisnost od zdravil,
2. dosmrtna stigmatiziranost;
3. znižano samospoštovanje in zaupanje vase,
4. utrdi se lažni jaz,
5. občutenje jaza je ponovno zatrto,
6. spremenjeni odnosi z družino,
7. spremenjeni odnosi na delovnem mestu,
8. spremenjeni odnosi s prijatelji,
9. izguba ciljev v življenju.

Nehote se sprašujem, ali je to dobra kupčija. Ali je vredno? Ali ni bolje kam pobegniti in potem nadaljevati z istega položaja kot poprej? Seveda ni nujno, da psihiatrija povzroča toliko poškodb. Bojim pa se, da skoraj ne more biti drugače, dokler jo izvajajo v velikih institucijah. Tu tudi iskreno prizadevanje posameznikov iz te stroke ne pomaga dosti. Uporabnik je številka in mora povzročati čimmanj težav. Kam pa bi prišli, če bi vsakega poslušali!

1. Odvisnost od zdravil je posledica dolgotrajnega jemanja zdravil ali depot injekcij, kar naj bi služilo preventivi. Po podatkih, ki jih navaja Warner (1985), je število recidivov preveliko, da bi lahko verjeli v preventivno funkcijo medikamentov. Zavzema se za to, da bi jih jemali le v akutni fazi. Podobno meni Podvell (1990). Poučni so tudi podatki, ki kažejo, da je v emocionalno ugodnem okolju le malo recidivov, z zdravili ali brez (12% in 15%). V čustveno neugodnem okolju je ob uporabi zdravil 15% recidivov, brez zdravil pa 42%, če se v takem okolju nahajajo manj kot 35 ur (Vaughn, Leff 1976). Zdravila torej predvsem varujejo pred učinki neugodnega okolja. Čudna je logika, ki v takih primerih predpisuje jemanje zdravil in ne spremembe okolja. Seveda pa je tako lažje - za okolico seveda. Za okolico, ki ima prav gotovo svoj delež zaslug. Če motenj že ni povzročila, o čemer se ne da reči ničesar, jih pa vsaj vzdržuje!

Znane so raziskave, ki kažejo, da trajna uporaba zdravil poveča število dopaminskih pa še katerih drugih receptorjev. To pomeni, da je oseba po daljšem jemanju zdravil še bolj dojemljiva za psihoze. Ne vem, če so te raziskave povsem zanesljive, morale pa bi služiti v premislek. Zunaj psihiatrije je navada, da vsako substanco, ki je le malo sumljiva, prepovedo, za "duševne bolnike" pa je vse dobro.

V tuji literaturi zasledimo, da psihiatri vedno pogosteje zastopajo pristop, po katerem uporabljajo nevroleptike le v akutni fazi in to zmerno. Ko je akutna faza mimo, sledi odvajanje od zdravil. Vsak teden 1/10 manj, na koncu morda še počasneje. Potem dobi uporabnik s seboj določeno količino zdravil in uspavalnih sredstev, ki jih uporablja po potrebi. Tako se nauči sam uravnavati svoje stanje. To je prava preventiva in opazili so, da pomagajo že zelo majhne doze, če jih posameznik vzame dovolj hitro. Pri nas smo od tega še zelo daleč.

V tujini obstajajo tudi posebni programi, ki pomagajo pri odvajanju od odvisnosti od nevroleptikov. Če odvisnost ne traja predolgo, so

uspehi dobri. Ob daljši odvisnosti navadno dosežejo le zmanjšanje doze.

2. Dosmrtna stigmatiziranost je tako zunanja kot notranja. Ljudje spremenijo svoje obnašanje do osebe, ki se je zdravila na psihiatriji, prizadeti posameznik pa se seveda temu primerno odziva (Goffman 1961). Počasi se zavest o stigmatiziranosti naseli tudi vanj. Njegove besede nimajo več iste teže. Ljudje ne poslušajo več vsebine tega, kar želi povedati, temveč se osredotočijo na način. Iščejo "simptome". Tako npr. stigmatizirani posameznik spregovori z glasom, ki izraža jezo. Vsa pozornost sogovornika se usmeri na značilnost glasu, kar uporabnika dodatno razjezi. Tovrstni odzivi drugih povzročijo razvoj t. i. "suženjske mentalitete", ko si posameznik ne upa več izraziti stvari iz svojega zornega kota, temveč se prilagaja pričakovanjem drugih in tako znova utrjuje svoj lažni jaz. S pomočjo lažnega jaza komunicira s svetom, pravi, občuteni jaz pa hoče na dan. Nekega dne izbruhne s silovito močjo in "recidiv" je tukaj.

Zunanji vidiki stigmatizacije so prav tako uničujoči. Predstavljajte si, da kot bivši uporabnik iščete službo ali stanovanje. Boste povedali o svoji preteklosti ali ne? Karkoli storite, bo narobe, največkrat. Treba je biti zelo zelo pazljiv in stvar dobro premisliti. In recimo, da spoznate koga, ki bi lahko postal vaš partner. Kdaj in kako povedati? Ob zavesti, da bodo še vaši otroci morali pisati na različne formularje, da je bil nekdo od staršev "duševno bolan".

Med ljudmi je zakoreninjeno prepričanje, da je "duševna bolezen" neozdravljiva. Na tem mestu se ne želim spuščati v spoznavnoteoretski status tega pojma, ker sem to že pojasnila[1], rada bi le opozorila na posledice, ki jih ima tako pojmovanje za uporabnike in njihove svojce, pa tudi za širšo družbo. Tak človek je odpisan, socialno mrtev. Zgražamo se nad nacističnimi poskusi iztrebljanja teh oseb, ker so to počeli fizično. Naša družba počne to v socialnem smislu. V psihiatričnih knjigah (npr. Trstenjak) piše, da duševna bolezen vodi v razpad osebnosti, ki je ireverzibilen. To kratko malo ne drži. V Izraelu sem na lastne oči videla, kako so osebe z diagnozo shizofrenija, ki so vsaj 10 let preživele v ustanovi, znova usposobili za življenje v skupnosti, ob minimalni pomoči drugih. Res je, da čisto vsakemu to ne uspe, a takih oseb je po mnenju Podvella manj kot 5 odstotkov. Velika večina primerov, ki navidez kažejo "razpad osebnosti", je rezultat hospitalizacije in iz nje izvirajočih poškodb (Basaglia 1981).

3. Znižano samospoštovanje in zaupanje vase. Prav vsak uporabnik psihiatrične institucije utrpi močno škodo na področju samospoštovanja. Najprej je deležen ritualov degradacije in razosebljanja. V ta sklop spada tudi nasilen odvzem obleke, ki iz medicinskega stališča nima nobene osnove. Potem je tu odnos osebja in vodstva, ki daje vedeti: "Ubogaj, sicer boš kaznovan" (dodatna doza zdravil, premestitev v "mrežo"). Kaj doživlja uporabnik, nikogar ne zanima. Njegovo doživljanje je znova invalidirano, brezpredmetno. V tisti psihični prostor, kjer bi moral biti njegov jaz, se je vselil psihiater. Ponovitev originalne travme. Postaneš "pacient", objekt zdravljenja.

Nizko samospoštovanje ima številne posledice. Vsakdo ima v življenju neke cilje: da doštudira, se zaposli, ustvari družino, ali karkoli že. S pozicije razmajanega samospoštovanja se zdi vse to nemogoče. "Saj nisem za nobeno rabo" postane glavna tema notranjega monologa. Posledica je pomanjkanje motivacije in vztrajnosti. Najmanjši neuspeh potrdi začetno predpostavko. In tako nastane začarani krog, ki vodi do opustitve kakršnihkoli prizadevanj. Seligman (1975) imenuje tako stanje "naučena nemoč".

Destruktivne posledice nizkega samospoštovanja je pokazala tudi raziskava, ki sem jo izvedla s pomočjo vprašalnikov na približno 400 študentih različnih fakultet. V stresni situaciji so osebe z visokim samospoštovanjem iskale alternativne možnosti za rešitev problema, medtem ko so se osebe z nizkim samospoštovanjem umikale v sanjarjenje in občasne čustvene izbruhe. Še bolj porazno pa je bilo spoznanje, da osebe z nizkim samospoštovanjem zelo nerade iščejo pomoč, socialno oporo. Počutijo se preveč nemočne, da bi si to lahko priznale.

Pomanjkanje motivacije, ki je pogosto pri

[1] Gl. *Socialno delo 32*, 3-4 ("Zagovorništvo").

osebah, ki so stopile na pot kariere duševnega bolnika, ni znak "bolezni", kot piše v psihiatričnih učbenikih, temveč posledica znižanega samospoštovanja in zaupanja vase.

4. Utrditev lažnega jaza. Hkrati s prej opisanimi procesi se utrjuje lažni jaz. Uporabnik je prisiljen postati tak, kot ga hočejo drugi. V čustvenem smislu je to neznosno, kot bi bilo vam, če bi morali neprestano igrati vlogo sosedovega psa. Hkrati pa je igranje velik napor. Zahteva neprestano pozornost in energijo, ki ni z ničemer poplačana. Zaradi energije, ki jo mora vlagati v igranje vloge, je njegova storilnost pogosto zmanjšana. Namesto podpore je navadno deležen kritike. "Realni" svet, kot se prikazuje bivšemu uporabniku, zares ni vabljiv. Le kaj ima od tega, da se trudi ohranjati službo, ko pa ga vsi zasmehujejo? Prepuščen samemu sebi ne bo dolgo zdržal. Umaknil se bo v invalidski pokoj ali v psihozo, če ne še bolj radikalno, kot kaže visoka samomorilnost med temi osebami.

5. Ponovno zatrtje občutenega jaza. Skupaj s psihozo izbruhne na dan tudi dolgo zatirani občuteni jaz. Psihoza je poskus zdravljenja, ki se največkrat ne posreči. Vprašati se moramo, zakaj. Zato, ker klasičen način psihiatričnega obravnavanja ne loči plev od zrnja. Zato zamori oboje. Z zmerno dozo zdravil je moč umiriti psihozo, nato pa prisluhniti zgodbi, ki jo želi povedati občuteni jaz. To je vse, kar bi bilo potrebno. Prisluhniti zgodbi in spodbujati, da se razvija. Če je doza zdravil prevelika, s psihozo vred utihne tudi občuteni jaz. Tedaj ni kaj pripovedovati, bolje rečeno, ni več nikogar, ki bi lahko pripovedoval.

Zgodba, ki jo pripoveduje oseba, ni nujno v besedah. Včasih se vse dogaja neverbalno, brez besed. Potrebno je le, da se znamo uglasiti z drugim. Znani so primeri navezave kontakta z osebo v stanju katatonije. Načeloma je mogoče vzpostaviti kontakt s komerkoli, čeprav psihiatrične knjige pravijo drugače. Frieda Reichman-Fromm (1964), ki je sama psihiatrinja, pravi, da je za vsak ponesrečen kontakt kriv psihiater in ne uporabnik. Če psihiater nima te sposobnosti, bi si moral poiskati kakšno drugo zaposlitev. Tudi operni pevec ne more biti vsakdo. Dejstvo, da je nekdo opravil predpisane izpite, ne pomeni ničesar.

6. Spremenjeni odnosi z družino. Ko se uporabnik vrne domov, se razmere, kakršne je doživljal v instituciji, nadaljujejo v družini. Zdaj je tretjerazredni član družine. Neprestano ga opazujejo. Družina postane izredno senzibilizirana za vse spremembe, ki jih takoj razume kot znak, da se "znova začenja". Nesvoboda v družini je celo večja kot v instituciji, kjer je uporabnik eden v množici in ne zbudi tako zlahka pozornosti. Družina ga duši, hkrati pa jo potrebuje, saj nima kam drugam. Tako pač kroži med družino in institucijo. V družini ga zadržuje tudi varljivo upanje, da ga bodo morda nekoč le spoznali in sprejeli takega, kot je, ter mu dovolili biti. Seveda tega ne bo nikoli dočakal. Če tega niso storili doslej, bodo sedaj še toliko manj.

7. Spremenjeni odnosi na delovnem mestu. Če ima uporabnik srečo, da že ima delovno mesto, se mora tudi tu pripraviti na nenehno opazovanje. "Kaj pa, če je še vedno malo nor?" "Ali namerava spet znoreti?" Nekatera delovna okolja so "dobrohotna" in skušajo uporabniku vsiljivo "pomagati". Vso to nepotrebno "skrb" mora uporabnik potrpežljivo prenašati in se delati hvaležnega. V takih okoljih je tudi navada, da se o njegovi izkušnji nikoli ne govori. Ta tema je tabu. Delati se mora, kot da se ni nič zgodilo. Tudi če hoče sam uporabnik načeti pogovor o tem, ga bodo kar najhitreje speljali drugam. Počuti se sam, izoliran, čeprav ga navidez vsi sprejemajo. Hvalijo ga za stvari, ki jih sam ne ceni. Njegov občuteni jaz je tudi tu prepovedan.

Še hujše, ali pa morda ne, je v primitivnih okoljih, kjer mora pogosto poslušati najrazličnejše žaljivke. Če bi imel dovolj samozavesti in bi se temu uprl, bi se morda dalo še kako urediti. A kaj, ko ravno samozavesti nima. Zato pač posluša žaljivke in se trudi vsem ustreči. Lažni jaz je zopet preobremenjen. Seveda so še drugi načini šikaniranja, ki prežijo na uporabnika v takih okoljih: premestitev na nižje delovno mesto, uvrstitev na čakalno listo, siljenje k upokojitvi itn.

8. Spremenjeni odnosi s prijatelji. Podobno kot v službi je tudi s prijatelji. Pretirano varuštvo ali žalitve. Večina uporabnikov, ki jih poznam, je skoraj povsem zamenjala prijatelje, nekateri pa so ostali brez njih. Zamenjava

prijateljev in navadno tudi zakonca je skoraj nujno potrebna, če se želi uporabnik naprej razvijati. Ljudje, ki menijo, da nas dobro poznajo, nam vedno onemogočajo, da bi se spremenili. Vlečejo nas nazaj v tisto, kar smo že prerastli. Nekateri to čutijo in si raje izberejo samoto. Ali pa družbo sebi podobnih (*vrstniško zagovorništvo*). Slednje je vsaj kot prehodna faza daleč najboljša rešitev, kot kažejo izkušnje iz tujine (BRANDON 1994). Velika prednost je v tem, da posameznik lahko govori o svojih izkušnjah brez strahu, da bi doživel zavračanje, posmeh ali nerazumevanje.

9. Izguba ciljev v življenju je rezultat seštevka ali morda celo multiplikativnega odnosa med prej opisanimi poškodbami. Morda bo kdo rekel, da bi utegnile biti vse te poškodbe rezultat psihoze in ne psihiatrične obravnave. Na to lahko odgovorim le z meni dobro poznanim primerom osebe, ki je bila hospitalizirana zaradi alkoholizma in ni nikoli doživela psihoze, pa so ji ostale prav vse opisane poškodbe, čeprav je stigmatizacija neprimerno manjša. Za izgubo ciljev mladih oseb so neposredno odgovorni psihiatri, ki takim osebam odsvetujejo nadaljevanje študija (takih primerov poznam več), češ, da nima smisla in jim bo samo škodilo, če se bodo naprezali.

Pa tudi brez "pomoči" psihiatrov je težko ohraniti cilje. Potrebno je nepopisno veliko volje in discipline. Od kod naj vse to vzame človek, ki je izgubil vero vase in ne občuti več svojega jaza? Ki si težko karkoli zapomni, ker mu nevroleptiki rušijo koncentracijo? Edino, kar zares pomaga, je realistična samodisciplina. Narediti načrt in se ga držati.

KAJ LAHKO STORI ZAGOVORNIK?

1. *Odvisnost od zdravil.* Zagovornik lahko spremlja uporabnika k psihiatru, kjer se dogovorijo, da dobi uporabnik s seboj določeno količino zdravil in uspaval, ki jih bo jemal po potrebi. Hkrati mora zagovornik poskrbeti, da bo psihiater do potankosti razložil vse učinke in stranske učinke zdravil. Psihiater naj bi bil svetovalec, ne pa glavni akter zdravljenja.

Prav tako ne bi bilo odveč razmisliti o programu odvajanja od zdravil, ki bi ga vodil psihiater in bi bil namenjen večjemu številu ljudi, ki še niso predolgo zasvojeni.

2. *Dosmrtna stigmatiziranost.* Zagovornik po eni strani deluje navzven, stopi v stik z neposrednim življenjskim okoljem uporabnika in posreduje v komunikaciji. Predvsem v družinah uporabnikov vlada zelo zmedena komunikacija, ki preprečuje, da bi se kdorkoli s komerkoli kaj obvezujočega zmenil. Na ta način zagotovi uporabniku nekakšno "območje svobode", kamor se nihče nima pravice vtikati.

Morda najpomembnejša naloga zagovornika pa je, stati ob strani uporabniku, da se ta nauči upreti (navzven in navznoter) statusu manjvredne osebe, ki mu je dodeljen. Gre za preusmerjanje moči. Zagovornik mora naučiti uporabnika, da se ne ozira na pričakovanja drugih, seveda v dogovorjenih mejah. Vedeti namreč moramo, da se uporabnik dosti preveč prilagaja in pri tem duši svoj občuteni jaz. Zagovornik spodbuja vsako dejanje, ki izhaja iz občutenega jaza (tega ni težko prepoznati), tudi kadar je malo nenavadno, če s tem ne krši zakona. Uporabniku je namreč navadno dovoljeno zelo malo, zaradi strahu "ljubeče" okolice.

3. *Znižano samospoštovanje in zaupanje vase.* Ko zagovornik pomaga uporabniku, da se upre stigmatizaciji, že naredi prvi korak k ponovnemu dvigu samospoštovanja. Naučiti mora uporabnika, da se ne sme pustiti žaliti. Žaljivih opazk ne gre preslišati, temveč nanje odločno odgovoriti. Odločnost je spretnost, ki se je da naučiti. Znani so t. i. "treningi odločnosti", kjer se posameznik nauči odločno ravnati, sčasoma pa se začne tako tudi počutiti, med drugim tudi zato, ker naleti na zaželene učinke. V začetku je to seveda igranje vloge, ampak vlogo že igra, táko, ki mu škodi. Če že mora igrati, naj igra, kar mu koristi!

Ko se zviša samospoštovanje, se poveča aktivnost oziroma iniciativnost, saj zdaj v večji meri izhaja iz občutenega jaza. Uporabnik začne razmišljati o najrazličnejših ciljih. Tu moramo biti pozorni, ker si negotovi ljudje ponavadi izbirajo prenizke ali previsoke cilje, zato je potrebna določena previdnost.

V začetku so velik problem čustva krivde in sramu, ki so bila vsiljena uporabniku. Kar nekaj časa traja, da se uporabnik povsem znebi prepričanja, da je zdravljenje v psihiatrični

instituciji nekaj sramotnega. Sprva lahko to osvoji le na racionalni ravni. Ko se začnejo dogajati najrazličnejše spremembe, to prepričanje vedno bolj bledi.

Nizko samospoštovanje se pogosto izraža tudi v obliki najrazličnejših pritožb. Zagovornik naj jih pozorno posluša, navadno pa je bolje, da jih ne komentira. Ko je spisek "malenkostnih" pritožb končan, navadno pride na dan zares travmatični del. Pritožbe bi umestila nekam vmes med lažni in občuteni jaz; so most med njima. Koliko občutenega jaza je v neki pritožbi, lahko sklepamo po glasu. Medtem ko je lažni jaz pretirano socialno sprejemljiv, so pritožbe nekako na meji.

4. *Utrjevanje lažnega jaza.* Zagovornik spodbuja uporabnika, da identificira tiste oblike svojega lažnega jaza, ki ga najbolj motijo. Za začetek naj jih ne bo preveč. Nato izbere eno od njih, z navodilom, naj bo pozoren nanjo in naj se ji izogne. Ko dobi občutek, da se mu je to že dovolj posrečilo, lahko začne z drugo.

5. *Ponovno zatrtje občutenega jaza.* Tu je postopek podoben, le da poteka v nasprotni smeri. Gre za zmožnost samoizražanja, za izražanje lastnih hotenj in želja, ki so sprva morda težko prepoznavne. Marsikateri uporabnik je namreč zatrl vse svoje želje, saj so se zdele neuresničljive, to pa je zelo boleče. Znova se mora naučiti prepoznavati svoje želje in potem najti načine za njihovo uresničitev. V začetku je najpomembnejše prepoznavanje, kajti želje so dokaj šibke. Zagovornik mora biti pozoren nanje in pogovor ustrezno usmeriti. Pozneje se lahko zgodi, da je želja preveč.

Občuteni jaz se mora izraziti v dejavnosti, ne le v besedah, sicer ni nikakršnega učinka. Ni pomembno, kakšna dejavnost je to, glavno, da ustreza uporabniku. V tej fazi ne smemo razmišljati o koristnosti dejavnosti.

Zatrtje občutenega jaza bi se dalo tudi preprečiti. V tujini vpeljejo prostovoljce v delo z osebami v akutni krizi. Tedaj je namreč človek popolnoma odprt in si želi dialoga. Želi si, da bi imel ob sebi koga, ki bi ga vzel resno in ga poslušal. Pri nas v Polju to zamisel odklanjajo, češ, da bi jih prostovoljci motili pri strokovnem delu, na Centru za mentalno zdravje pa so že naredili prve korake v to smer. Človek v krizi namreč rabi oporo čustveno trdne osebe. Zelo vprašljivo je, ali bi lahko človek to počel kot poklicno dejavnost (Laing), kajti delo je zelo težko, ponuja pa številne življenjske izkušnje. Zato je res primerno za prostovoljce, zlasti za študente družboslovnih usmeritev.

6. *Spremenjeni odnosi z družino.* Zagovornik lahko ponudi družinsko intervencijo, da bi zagotovil uporabniku več moči pri upravljanju lastnega življenja. O družinski intervenciji obstaja veliko literature, zato se v to ne bi spuščala.

V okviru zagovorništva je družinska intervencija posrečena, če pripomore k razširitvi uporabnikovega manevrskega prostora, hkrati pa zadovolji tudi temeljne potrebe ostalih družinskih članov. Paziti moramo zlasti na to, da kolikor mogoče osvobodimo svojce občutkov krivde in jih usmerimo k temu, kako lahko pomagajo. Včasih je treba več sestankov, včasih je dovolj občasno spremljanje. Če ob koncu sestanka družinski člani čutijo olajšanje, smo lahko prepričani, da smo na pravi poti. Pogosto je koristno skleniti pisni dogovor z vsemi člani družine.

7. *Spremenjeni odnosi na delovnem mestu.* Zagovornik spremlja uporabnika na delovno mesto in se pogovori s ključnimi osebami. Navadno že dejstvo, da obstaja nekdo, ki se zavzema za uporabnika, bistveno spremeni odnos. Nekaj podobnega se dogaja tudi v psihiatričnih ustanovah. Če to ne pomaga in so po sredi zakonske kršitve, opozorimo na možnost tožbe. Če še to ne pomaga, začnemo sodni postopek.

8. *Spremenjeni odnosi s prijatelji.* Zagovornik navadno ne poskuša intervenirati pri bivših prijateljih, razen na izrecno željo, temveč poskrbi za načine, kako bi uporabnik srečal nove ljudi. To lahko naredi na več načinov. Eden od njih je, da poišče prostovoljca, ki bi se bil pripravljen družiti z uporabnikom. V tujini imajo s tem precej različne izkušnje. Na splošno velja, da je to zelo učinkovito v obdobju krize, ko mora biti prostovoljcev več, da se izmenjujejo, sicer pa nekoliko pasivizira uporabnika. Bolje je ustvariti okolje, kjer se lahko srečujejo uporabniki in drugi in stvari potekajo bolj vsakdanje. Uporabnik se mora namreč sam naučiti navezovanja stikov.

Mimogrede lahko omenim še samopomočne skupine, ki naj bi jih organizirali in vodili

uporabniki. V tujini je takih skupin precej, pri nas pa nekako ne stečejo. Številni uporabniki pravijo, da želijo čimprej pozabiti na vse v zvezi s psihiatrijo in se želijo družiti izključno z "normalnimi" ljudmi. Seveda pa se pozabiti ne da. Izkušnjo je treba dodobra predelati in se znebiti njenih posledic.

9. *Izguba ciljev v življenju.* Zagovornik mora posvetiti vso pozornost ciljem, ki jih ima ali nima uporabnik. Pri tem je koristno poznavanje osnov logoterapije (npr. FRANKL 1981), pri čemer je čisto dovolj, da preberemo kakšno knjigo. Cilji in smisel življenja, ki jih moramo vedno pojmovati v okviru konkretnih aktivnosti, so za uporabnika najpomembnejši. Zanj pomenijo stik z občutenim jazom. Seveda zagovornik ne more dati uporabniku smisla, lahko pa je sogovornik pri njegovem iskanju. Zagovornik lahko pomaga uporabniku dojeti smisel trpljenja na ta način, da ga sprašuje po izkušnjah, ki si jih je pridobil.

10. *Pomoč v sporu z ustanovo duševnega zdravja.* Eno od področij, kjer lahko zagovornik podpre uporabnika, je pomoč osebi, ki je hospitalizirana v duševni bolnišnici. Zagovornik se najprej temeljito seznani s pritožbami uporabnika, nato pa se pogovori z odgovorno osebo. Če ne pomaga, se obrne na predstojnika. Če gre za zakonske kršitve ali kršitve človeških pravic, lahko vloži tožbo. Pri nas je to še redkost. V Avstriji je zagovorništvo uzakonjeno z državnim zakonom, ki zahteva navzočnost zagovornika v vsaki duševni bolnišnici.

11. *Pomoč ob nepravilnostih v zvezi z odvzemom opravilne sposobnosti.* Če zagovornik ugotovi, da so uporabniku kršene zakonske ali človeške pravice, mora sprožiti postopek za zamenjavo skrbnika. Po navajanju nekaterih oseb, ki so se poklicno ukvarjale s tem področjem, pogovor s skrbnikom navadno ne prinese nobene koristi, saj slednji tako ravna zavestno in namerno, da bi si zagotovil določene materialne koristi. V tujini zagovornik pogosto postane skrbnik uporabniku, ki mu je bila odvzeta opravilna sposobnost.

RAZVOJ ZAGOVORNIŠTVA V SLOVENIJI

Zagovorništvo se je začelo v okviru študija duševnega zdravja v skupnosti (program Tempus) na Visoki šoli za socialno delo. Vključilo se je v Odbor za družbeno zaščito norosti kot eden njegovih projektov. Po začetnih sestankih in občasnem delu s strankami je stopilo v javnost konec leta 1992 z javno tribuno v Cankarjevem domu.

Poleti 1993 je bil v Mariboru tabor, posvečen predstavitvi zagovorništva. Vzbudil je precej pozornosti medijev, pa tudi psihiatrije.

Jeseni istega leta je ob podpori Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve nastala zamisel, da bi odprli posvetovalnico za uporabnike psihiatričnih storitev. Skupina vključuje 4 pravnike, 2 psihologa in 3 socialne delavce. Deluje v prostorih Svetovalnice Fužine, Pregljev trg 15, vsako sredo med 17. in 19. uro ter na Društveni 35 vsak ponedeljek med 17. in 19. uro.

Literatura:

1. F. Basaglia (1981), *Scritti I.: 1953-1968. Dalla psichiatria fenomenologica all'esperienza di Gorizia*. Torino: Giulio Einaudi.

2. D. Brandon (1994), *Speaking out: Peer Advocacy and Support in Mental Health Services*. Cambridge: David and Althea Brandon.

3. V.E. Frankl (1981), *Nečujan vapaj za smislom*. Zagreb : Naprijed.

4. E. Goffman (1961), *Asylums*. London: Penguin Books.

5. R.D. Laing (1960), *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*. London: Penguin Books.

6. E.M. Podvell (1990), *The Seduction of Madness: A Revolutionary Approach to Recovery at Home*. London: Century.

7. F. Reichman-Fromm (1964), nav po: H. Green, *I Never Promised you a Rose Garden*. London: Pan Books.

8. M.E.P. Seligman (1975), *Helplessness: On Depression, Development and Death*. San Francisco: Freeman Press.

9. A. Trstenjak (1971), *Oris sodobne psihologije*. Maribor: Obzorja.

10. C. E. Vaughn, J. P. Leff (1973), The Influence of Family and Social Factors on the Course of Psychiatric Illness. *British Journal of Psychiatry*, 129: 125-137.

11. R. Warner (1985), *Recovery from Schizophrenia*. London : Routledge and Kagan.

Luj Šprohar

USPOSABLJANJE KOT IDEOLOGIJA

Osvetliti želim nekaj segmentov problemov prizadetih ljudi, zlasti slepih. Osredotočil se bom na probleme usposabljanja in poskusil pokazati na mehanizme disciplineiranja, nadzorovanja in kaznovanja in regulative in vzvode, ki potiskajo prizadete ljudi na rob družbenega dogajanja. Skušal bom govoriti o procesih izločanja prizadetih ljudi s področij odločanja. Družba je polje, ki ni homogeno in celovito, ampak ga strukturirajo protislovja, nasprotja, boji. Pri vsem tem gre tudi za lagodnost države, ki se z ustanavljanjem in funkcioniranjem specialnih institucij, prirejenih posebej za prizadete, izogiba dodatnejšemu in polnejšemu angažiranju. Za Marksa je ideologija sistem idej in predstav, ki vladajo nad duhom posameznika ali družbene skupine. Althusser pravi, da ideologija predstavlja imaginarno razmerje med individumi in njihovimi realnimi ekonomskimi pogoji, in nadaljuje: sleherna ideologija je možna le prek subjekta in za subjekte, se pravi, da se ideologija razvije samo v institucijah in njihovih ritualih, tj., v ideoloških aparatih države. Tako hoče institucija z ideologijo ohraniti stanje, kakršno je, in določeno obnašanje ljudi. Seveda ga je treba najprej razviti. Poleg tega je ideologija tudi sistem idej, ki jih ljudje med seboj delijo. Za vsakim ideološkim aparatom stoji represivni aparat, ki pomaga ohranjati sistem vsakdanjih praks, metod, ritualov, način razmišljanja in načine interpretiranja. Torej je ideologija ključ, koncept, hkrati pa igra vlogo cementa, ki družbeno skupino poenoti v mišljenju in praksi. Problem je širokoplasten, tako na ravni teorije kot na področju prakse.

Sam sem šest let živel in se usposabljal v Zavodu za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani ter v Centru slepih "Dr. Anton Kržišnik" v Škofji Loki. Zaradi teh izkušenj in teoretičnega znanja o problemih prizadetih ljudi in poznavanja obeh realnosti, navadne in slepe, se čutim sposobnega razmišljati in raziskovati. Zavod ima nekaj negativnih vzvodov, o katerih bi rad govoril in jih osvetlil.

Včasih je bila slepota pogostejši pojav kot danes. Ljudje so bili slepi od rojstva, oslepeli od nesreč ali od vojskovanja. Tudi medicinska znanost je bila na precej nižji ravni kot danes, tako da je bila država prisiljena institucionalizirati položaj slepih v družbi. Dobili so poseben status. Bili so reveži, berači, godci, vidci. Njihov položaj je bil odvisen od intelektualnih sposobnosti in od bolj ali manj srečnih naključij. Nekdo se je priučil kakega glasbila, drugi pa je vrtel lajno, da mu ni bilo treba beračiti. V glavnem pa so bili slepi bolj ali manj nekoristni ljudje. Danes pa so slepi izrinjeni na rob ravno zato, ker jih je malo, saj ljudje ne vedo, kaj bi z njimi, če se po naključju srečajo z njimi, ker so pač izjema. Zadnjih stopetdeset let, kar je v rabi Braillova pisava, se je odnos do slepih ljudi spremenil, hkrati pa tudi odnos med njimi samimi. To je bila prva neformalna oblika socializacije in integracije. Organizirana skrb za slepe se je začela razvijati v devetnajstem stoletju, ko so se posamezni slepi ljudje pričeli šolati v redkih ustanovah, ki so takrat obstajale. Po prvi svetovni vojni so posameznim oslepelim vojakom dajali v najem trafike, da so si lahko služili kruh. To je bilo zelo pomembno, kajti s tem je slepec začel veljati za nekoga, ki zna delati. Menim, da je slepota družben problem, ne le problem posameznika, ker je tudi družba institucija, ki šele omogoča, da slep človek sploh preživi. Če žival oslepi, bo poginila, ker ni nikogar, ki bi ji pomagal. Tudi slep človek je obsojen na propad, če je prepuščen samemu sebi. Šele družba mu omogoča preživetje in aktualizacijo in uresničevanje

sposobnosti. Zato je zanimivo videti, na kakšen način družba to omogoča. Prva institucija, ki strogo deli ljudi na prizadete in neprizadete, je šola, saj lahko prizadet otrok živi doma pri starših in njegova prizadetost ni tako opazna. Tudi okolje ga sprejema kot takega. Postane samoumevno, da je prizadet. Kakor je kdo nagnjen k različnim boleznim, kdo drug morda šepa, tretji pa je močno slaboviden ali slep. Vendar je vse mejah vsakdanjosti, ker z njihovo prizadetostjo ni nič narobe. Živijo z drugimi. V trenutku pa, ko tak prizadet otrok stopi v šolo, pride do prve selekcije. Takoj se postavi vprašanje: Kaj je z njim narobe? Zakaj mora v institucijo, prirejeno posebej za slepe? Kaj bodo otroci jemali v navadnih šolah, česar on ne bi mogel? Zakaj so slepi zbrani na enem mestu? Ko pride otrok na šolanje v Zavod za slepo in slabovidno mladino, pride še do ene zanimive spremembe. Loči se od staršev, od družine. Mnenja sem, da se v otrokovi duševnosti zaradi prezgodnjega odhoda od doma ustvari občutek nezaželenosti ali odvečnosti, ki se lahko pozneje izrodi v manjvrednostni kompleks zaradi drugačnosti. V Zavodu za slepo in slabovidno mladino so v šestdesetih letih tedanjim gojencem stalno ponavljali, da je Zavod njihov drugi dom. Vendar je ostalo dejstvo, da je drugi in ne prvi, ki je otroku pomembnejši, ker ga je vajen od prej. V slovenski literaturi lahko večkrat zasledimo odlomke iz kmetskih povesti, kjer pisci opisujejo, kako so otroci raje stradali doma, kakor hodili hlapčevat k bogatim, a tujim ljudem. Podobna asociacija se ponuja tudi pri slepih. V Zavodu je bila navada, da so gojenci noč pred odhodom domov na počitnice ali krajše praznike prebedeli. Saj je bil zanje odhod iz Zavoda velik dogodek. Vračal jih je v okolje, ki so ga bolje poznali. Po odhodu otroka v Zavod so bili stiki med njim in njegovimi starši še trdni in so se oboji trudili te stike ohranjevati, vendar so se z leti oddaljili v neko navajenost, samoumevnost. Z leti je nastalo posebno stanje, ki ni niti odtujenost niti navezanost, le odraz preživetega življenja v različnih realnostih. Domnevam, da tudi v primerih, kjer otroci niso prizadeti, procesi tečejo podobno. Dogajalo se je, da so otroci in starši poskušali ohraniti trdnejši stik z darili, ali pa so se starši nenadoma pojavili v Zavodu, če so stanovali v istem mestu. Peljali so svoje otroke na potep po mestu. Vendar se pri tem odnos ni dosti spremenil, to pa zato, ker so otroci večji del svojega časa prebili v Zavodu in ne pri starši doma. Tako so imeli starši le premalo priložnosti ohranjati tesnejši stik s svojimi otroki. Pojavljala so se zanimiva protislovja. V pogovorih med seboj so prizadeti otroci preklinjali in obrekovali svoje starše in jih krivili za to, da jih puščajo v zavodu. Vseeno pa so se vsakega obiska svojih staršev razveselili, kar je razumljivo, saj se stik med starši in otroci nikoli popolnoma ne pretrga. Odnos med otroki in starši je bil odvisen tudi od intenzivnosti, s katero so staršev spremljali vzgojni in pedagoški proces usposabljanja svojih otrok, in od njihovega sodelovanja s pedagogi in vzgojitelji.

Prehod iz domačega okolja v okolje prizadetih otrok ima nekaj posledic. Pretrgan stik prizadetih otrok z vrstniki iz domačega okolja povzroča občutek odrinjenosti, drugačnosti, nenormalnosti, stigmatiziranosti. Otroci se med seboj primerjajo. Prijatelj je moral v šolo za slepe. Kaj je narobe z njim, da se ne more šolati z nami? Slep je, drugačen je, potrebuje drugačno metodo šolanja, drugačen in prirejen program, torej ni tak kakor mi. Po drugi strani pa se tudi prizadetemu otroku postavlja vprašanje: Kaj je narobe z menoj? Še včeraj smo se skupaj igrali in se zabavali. Bili smo enaki, imeli smo enake zahteve drug do drugega, imeli smo skupen žargon. Res je, da smo vsi vedeli, da je eden od nas slep ali močno slaboviden, vendar je bilo še vse v redu. Bili smo skupaj, ker smo tako hoteli. Sedaj pa je med nas posegla višja sila v obliki države. Šola kot ideološki aparat države s svojimi represivnimi ukrepi. Tako postane opazovanje intenzivnejše in tudi vprašanja so previdnejša. Domače okolje je do prizadetega precej nezainteresirano, ker je svet, v katerega je vstopil, drugim neznan, preveč drugačen, nov in strašljiv, in nikogar v resnici ne zanima, saj grozljivost pojma slepote še vedno močno vpliva na ljudi, ki s prizadetim nimajo tesnejših stikov, a nosijo v sebi strah pred morebitno lastno prizadetostjo. Res je, da se prizadet otrok pri vstopu v posebno šolo na zunaj ne spremeni. Spreminjajo pa se pričakovanja okolja, iz katerega prihaja. Največkrat se zmanjšajo.

Rad bi poudaril nekaj posebnosti, ki vladajo v instituciji za prizadete, kakršna je Zavod za slepo in slabovidno mladino.

Vzgojni proces v Zavodu ni bil ločen od pedagoškega. To pomeni, da so bili učenci zjutraj v šoli in popoldne v internatu ves čas skupaj. Seveda tudi ponoči. Tako so bili učenci pod stalnim nadzorom pedagoškega in vzgojnega tima, saj so imeli tudi skupne pedagoške konference. Ocena v letnem spričevalu je bila večkrat odvisna od obnašanja in vedenja v popoldanskem in nočnem času. Dodatni pritisk na učence je bil tudi način ocenjevanja vedenja pri predmetih, kjer naj bi se ocenjevalo le znanje. Lahko so jih ocenjevali boljše ali slabše, saj so imeli podatek o njegovem vedenju in o privatnem odnosu do profesorja ali predmeta. Vendar je tak pritisk verjetno v vsakem šolskem sistemu, ki je kot ideološki aparat države nad posameznikom. Težava je bila tudi v tem, da so bili učenci dan in noč skupaj z enakimi težavami in enako prizadetostjo, le z različno stopnjo. To pomeni, da so se še predobro poznali. Vsaka individualnost je bila izključena. Goffman je dokazal, da tovrstne institucije poneumljajo ljudi, ki prebivajo v njih. Sam bi o Zavodu, katerega razmere opisujem, rekel, da gre tu bolj za nazadovanje. Zaprta skupina ustvari poseben način komuniciranja in vedenja. Samoopazovanje in opazovanje drugega je tako intenzivno, da nujno prinaša s seboj imitacijo, ki se izrodi v trajen atribut. To pomeni, da se učenci z leti navzamejo posebnih ritualov, kot so opletanje z glavo naprej in nazaj, razdiranje štren z rokami, poskakovanje na mestu, popravljanje rokavov na srajci, kar so bolj fizični rituali, in psiholoških, kot so nezaupljivost, infantilno obnašanje, cinizem, ironija, zajedljivost, ki se zlepa ne dajo odpraviti. V skupini se izoblikuje poseben komunikacijski sistem, ki je zunanjemu svetu praktično nerazumljiv. Med učenci ustvarja trdnjavo zavezništva proti nadrejenim, in sicer za dosego bonitet ali rahljanje strogosti šolskega in internatskega reda. V skupini se ustvari močna hierarhija odnosov tako pri vodenju skupine kakor tudi v kaznovalni politiki znotraj skupine same. Te ne poznata ne vzgojna ne pedagoška služba, lahko le slutita. Povezanost v prizadetosti in s tem diskvalificiranosti vnaprej povzroči pri učencih poseben občutek nemoči, nezavarovanosti in ranljivosti, ki ima za posledico zapiranje vase in grob, aroganten in ciničen odnos do vzgojiteljev in pedagogov, ki so vsaj po mnenju prizadetih krivi za vse zlo, ki se jim dogaja. Po mnenju učencev pedagogi in vzgojitelji podpirajo sistem teh institucij in tako posredno pritrjujejo državi, ki je te institucije ustanovila. Torej so tudi krivi, da sploh funkcionirajo. Menim, da gre tu za posreden upor proti državi, ki institucionalno ločuje ljudi na prizadete in neprizadete. Pedagogi in vzgojitelji v takih internatih imajo tudi vso moč dejansko in strokovno ukrepati proti učencu, ki je razgaljen in nemočen. To se kaže v tem, da učenci nimajo možnosti priziva, če mislijo, da se jim je zgodila krivica, saj so vse direktive, pravila obnašanja, ukrepi, dnevni in hišni red, sankcije kakor dokončne in nespremenljive. Institucije kakor Zavod so bile vsaj pred petindvajsetimi leti prikrite oblike zaporov, saj so vsebovale vse njihove tipične atribute, npr. odvzem prostosti, enak dnevni red za vse, kaznovalna politika, pritisk skupine na učence, zapolnjevanje časa, grožnje z izključitvijo. Pri zadnjem moram poudariti nekakšen paradoks. Kam bi lahko slepi učenec šel, če bi ga institucija izključila? Nazaj v navadno šolo? Nemogoče, saj je bil v Zavod napoten ravno zaradi nezmožnosti absorbiranja in sprejemanja učnih programov v navadni šoli. Dejstva, da jih Zavod ne more izključiti, so se slepi učenci še predobro zavedali in izkoriščali kot protipritisk in so si zato dovoljevali več in težje prestopke, za kar je bilo v času, ko sem tudi sam bival tam, izključenih nekaj slabovidnih gojencev, čeprav sta bila pri istem prekršku soudeležena dva, slepi in slabovidni. Ker je slepi ostal v Zavodu, je imel v rokah močan argument, češ, kako mu nihče nič ne more. Tako so še bolj stopnjevali uporniško vedenje, ki se je manifestiralo v vandalizmu in vseenosti. Vendar je tudi šola z internatom poznala načela disciplinatorne in kaznovalne politike. V primeru, ki ga bom opisal, bomo lahko videli, kako arbitrarno deluje institucija. V Zavodu je obstajalo posebno dežurstvo, ki je bilo privilegij osmega, zadnjega razreda. Vsak teden se je menjaval dežurni učenec, ki je po lastni volji opazoval in zapisoval prekrške

ostalih učencev. Pri tem je dosledno izvzemal svoje sošolce, torej učence osmega razreda; to je bila vidna pristranost, saj so bili ti učenci deležni nekakšne imunitete. Ob sobotah, ko so lahko učenci po kosilu šli na prosti izhod iz Zavoda, je bil na vrsti krajši zbor. Tu so se obravnavali večji in manjši prestopki. Po vrsti, kakor so bili zapisani v dežurni knjigi. Dežurni vzgojitelj ali pedagog, ki je zbor vodil, se je na osnovi zapisanega v dežurni knjigi in na osnovi lastne presoje odločil, ali bo učencu izhod dovolil ali ne. Izhod je bil ena izmed najmočnejših točk, s katerimi je šola pritiskala na učence, kajti na to struno so bili občutljivi skoraj vsi. Največkrat je bila odločitev odvisna od vseh v zboru, ki so bili nekakšna porota. Včasih se je stvar razvila do komičnih razsežnosti. Medtem ko se je pedagog odločil proti izhodu, se je ves zbor odločil za. Pedagog je imel večinoma že vnaprej sodbo, pogosto na podlagi preteklih grehov učenca in samoumevne krivde tistih, ki so se večkrat pojavili v dnevniku. Situacija je postala konfliktna v trenutku, ko je šlo za učenca, ki je užival simpatije ostalih učencev v Zavodu. Tudi zbor učencev je imel vnaprejšnje mnenje o sodbi in pravičnosti. Stališče nadrejenih o nekakšni skupini večnih grešnikov, ki so ji v žargonu rekli "smetana", je bila medvedja usluga njihovemu lastnemu vzgojnemu in pedagoškemu delu, saj so bili ti prestopniki v očeh ostalih učencev junaki, ki se nikogar ne boje. Upajo si kljubovati in nositi sankcije za svoja dejanja. Zgodilo se je, da je prišlo zaradi različnega vrednotenja prekrška med zborom in dežurnim pedagogom do konflikta, katerega posledica je bila gladovna stavka vsega zbora, a ta navadno ni trajala več kakor obrok, ker si nihče ni želel škandala, saj so tudi nadrejeni imeli nad seboj Svet za šolstvo in republiško skupščino, ki je bila ustanovitelj Zavoda. Močan varovalni faktor so bili starši nekaterih gojencev, ki so imeli visok družbeni status. Nekateri učenci so odkrito grozili vzgojiteljem in pedagogom s svojimi starši in njihovo avtoriteto. Tisti čas je bila med učenci tudi dekle, ki je bila lažje umsko prizadeta in po svoji prizadetosti ni sodila med slepe, a je bila hči visokega republiškega funkcionarja in je stanovala v soseščini Zavoda. Učenci so jo zaradi njene drugačnosti pogosto zbadali in ji oteževali čas, ki ga je preživela v Zavodu. Po drugi strani pa so jo vabili v razne pustolovščine, če so vedeli, da so tvegane, kajenje na primer, kajti če je bila ona zraven, so sankcije praviloma postale le dobrohoten nasvet o vzornem vedenju in poboljšanju. Sistem nadzorovalne in kaznovalne politike je imel še nekaj dodatnih oblik. Za izhode je vodstvo Zavoda vpeljalo posebne kartončke. Če so učencu na zboru prepovedali izhod, so mu kartonček odvzeli. Včasih za tri dni, kar je bila najmanjša kazen, drugače pa za teden in več, kar pa je pomenilo prepoved izhoda za vikend. Učenci so si iz enakega papirja izdelali enake kartončke, ki so bili na las podobni pravim. Ko so nadrejeni ugotovili, da gre za falsifikat, so na kartončke vtisnili najprej ime lastnika kartončka in nato še žig Zavoda. Vendar so učenci izmaknili žig, in ko so tako po sistemu protiudarcev pripeljali vso stvar do absurda, so kartončke odpravili. Tako se je izrodila večina ukrepov kaznovanja in nadzorovanja učencev. V Zavodu niso uporabljali telesnih kazni, a so bile kazni kot odvzem izhoda in striženje na kratko dovolj neprijetne, in kakor pravi Foucault v knjigi *Nadzorovanje in kaznovanje*: te kazni so delovale na srce in na misel, na voljo, na dispozicijo. Namen kaznovanja ni toliko v tem, da zopet vzpostavi ravnovesje, bolj si prizadeva do skrajnosti uveljaviti razmerje med podložnikom, v tem primeru učencem, ki si je drznil prekršiti zakon, in vsemogočnim, v tem primeru hišnemu in šolskemu redu, posredno pa tudi instituciji države, ki uveljavlja svojo moč. V Zavodu je veljal stalen in natrpan urnik. Učenci so bili noč in dan pod stalnim nadzorom. Zjutraj ob pol sedmih je bilo vstajanje, takoj nato jutranja telovadba. Umivanje in ob sedmih zajtrk. Priprava na pouk. Ob osmih pouk do enih, ko je bilo kosilo. Pol ure odmora za rekreacijo, kar je pomenilo sprehod okoli Zavoda. Ob dveh so sledile proste aktivnosti, krožki, ročno delo, pletenje, šport, šah do pol petih, ko je bila na vrsti učna ura do pol sedmih, ko je bila večerja. Po večerji ura in pol prostega časa ob nadzorstvu dežurnega vzgojitelja, nato umivanje in priprava na spanje. Ob devetih so ugasili luči in zahtevali popolen mir. Sleherni čas dneva je imel svoje naloge in je predpisoval določeno dejavnost ter vseboval

obveznosti in prepovedi. Foucault dokazuje, da je funkcija disciplinske kazni v tem, da zmanjšuje odmike od predpisanega reda in vzorcev obnašanja. Vendar se v Zavodu kaznovalna politika vsaj na videz ni poznala pri izboljšanju vedenja in spoštovanju dnevnega reda. Na zborih in izrednih kazenskih tribunah, ko so komu izrekali ukor pred izključitvijo, so se ponavljala v glavnem ista imena. Zaradi takega nadzorovanja in šikaniranja se je pri učencih uveljavljala želja, da bi čim prej prišli v osmi razred, saj bi se potem lahko maščevali mlajšim za tisto, kar so pred leti sami doživljali. Po drugi strani pa je to prinašalo tiha podtalna obračunavanja brez vednosti vzgojiteljev in pedagogov. Najtežja oblika kaznovanja posameznika je bil bojkot skupine. Tako je na primer celotni sedmi ali šesti razred zavzel popolno distanco do dežurnega učenca, ki je enega od njih zapisal v dežurno knjigo. Po nasprotnem načelu pa je prišlo do simpatij med učenci različnih razredov, iz česar so izhajali občasni privilegiji, ki so povzročali določene krivice, protekcijo in odstopanja od objektivnosti.

Rad bi poudaril še en negativen vzvod, ki ga je vsebovalo življenje v Zavodu. Bivši učenci, ki so prišli v Zavod šele v peti ali šesti razred iz navadnih šol in so lahko primerjali obe realnosti običajne in slepe, trdijo, da je bila kvaliteta podajanja učne snovi v Zavodu dosti pod ravnijo, kakršne so bili vajeni v navadni šoli. Enako je bilo s pričakovanji pedagogov. Večkrat se je zgodilo, da so bili učenci priča njihovi rivaliteti in njihovim zdraham. Dogajalo se je, da so javno kritizirali drug drugega prek učencev ali pa so izražali odkrito medsebojno nezaupanje, zlasti videči pedagogi o slepih. Hote ali nehote so prenašali svoje stiske na učence. Tako so učenci razmeroma dobro poznali razmerja med njimi. Učenci, pedagogi in vzgojitelji so živeli vsak v svojem različnem svetu, saj je bilo delo v Zavodu za slednje največkrat le služba, za učence pa je bil to boj v stiski za preživetje in vsakdanjo eksistenco. Pedagogi in vzgojitelji so bili prepirčani, da imajo opravka z nedolžnimi in naivnimi ljudmi, zato so se toliko bolj čudili, ko so med zaplenjenimi predmeti našli alkohol, cigarete, kondome. Čudili so se frizuram učencev. Frizer je prihajal v Zavod obvezno na dva meseca in strigel vse učence na kratko brez izjeme. Čudili so se nad glasbenim okusom dela učencev, ki se je navduševala za rock. Preganjali so vsako novo zvezo, ki bi lahko nastala med fantom in dekletom. Njihovo nemoč in nepoznavanje nravi učencev ustrezno ponazarja stavek, ki so ga tisočkrat ponovili učencem: "Boste že videli, ko boste prišli iz Zavoda, da življenje ni zabava." Vendar dlje od opozoril in grožnj niso šli. Potrebno se mi zdi omeniti ločevanje vzgoje po spolu. Ne samo, da so vsem nastajajočim parom odkrito grozili z izključitvijo, ampak so delali razlike tudi v pripravi na življenje izven Zavoda. Če sta bila pri pedagoškem delu spola razmeroma enakovredna, pa so bile pri vzgojnem delu slepe ženske diskriminirane. Od slepih fantov so pričakovali dosti več kakor od slepih deklet - na področju higiene, ročnih spretnosti, intelektualnih sposobnosti. Večina slepih deklet v Zavodu sama ni bila sposobna skuhati niti čaja, fante pa so učili raznovrstnih opravil v gospodinjstvu. Mogoče je, da je ta praksa izhajala iz prepričanja, da se slepe ženske redkeje odločijo za družino, torej naj sploh ne bi potrebovale takih sposobnosti. Res je bila pred leti praksa, da se je le redka odločila za družino. Če pa se je slepa ženska le odločila za zakon, je imela precejšnje težave, ker ni bila pripravljena na probleme, ki so se pojavili. V tem smislu tudi redke slepe intelektualke niso izvzete. Pozneje je Zveza slepih poskušala sanirati te pomanjkljivosti z raznimi tečaji gospodinjstva, pletenja, šivanja, čiščenja s kemičnimi sredstvi itn.

Vse te torture in leta, preživeta v Zavodu, pripeljejo sčasoma do pomanjkljivosti tako v psihičnem kot tudi v čustvenem življenju, stalen žargon, nenehna komunikacija z istimi ali vsaj enakimi ljudmi pa stalen pritisk enoličnega dnevnega reda in nadzora ubijajo samoiniciativnost, zmanjšujejo samostojnost človeka za neodvisno in odgovorno življenje. Prepad med različnimi realnostmi, ki se z leti poglablja, je le težko zmanjšati, tako da se pojavlja odprto polje za različne stereotipe in predsodke o svetu, ki nenadoma obda in zajame učence, ko pridejo iz Zavoda.

Tisti čas sta veljala prepričanje in praksa, naj bi vsak od slepih ali močno slabovidnih

učencev, ko zapušča Zavod, odšel na poklicno usposabljanje v Center slepih "Dr. Anton Kržišnik" v Škofji Loki. Tam je obstajala posebna poklicna šola za telefoniste in administratorje. V Centru slepih je bilo za dijake več osebne svobode, več prostosti, svobode pri izbiranju obleke, frizure, dovoljeno je bilo kajenje. Seveda je dijakom-mladostnikom to godilo. V nasprotju z Zavodom za slepo in slabovidno mladino je bilo v Centru slepih na zunaj videti vse skupaj zelo kaotično, v resnici pa je vladal strahoten red pravil notranjih odnosov, obnašanja in komuniciranja. Verjetno bi z natančno primerjavo lahko ugotovili, da je bilo v Centru slepih več pravil nadzorovanja in da so imeli okrutnejši način kaznovanja prekrškov, saj se je v Zavodu, kot sem že omenil, prekršek v glavnem izrodil v kratek odvzem prostosti in le redko v izključitev, medtem ko so v Centru slepih zares kaznovali z izključitvijo, ali pa so imeli dijaki različne težave s profesorji. Nadzor vzgojne in pedagoške službe je bil bolj posreden, vendar so bili zato tudi dijaki bolj previdni. Nekaj je opravila tudi zrelost. Saj se dijaki niso več izživljali v vandalizmu, ampak so se bolj pripravljali na poznejši poklic, večina se je tako odločila za partnerja, in tako so se stare klape razbile. Obstajala je pomembna razlika. S profesorji in vzgojitelji v Škofji Loki je bil mogoč pristnejši kontakt in razmeroma enakopravna komunikacija. Profesorji so dijakom posojali denar, jih vabili domov na večerje, ali pa so jih vzgojiteljice peljale v mesto po različnih nakupih, včasih tudi na različne zabave. Dijaki so bili v tistem času v adolescenci polni nasprotij, se pravi, vsakdanjih mladostniških težav in dodatno tistih, ki so izhajale iz prizadetosti. Zato so jim komunikacije s pedagoškim in vzgojnim kadrom toliko več pomenile. Ti razgovori so prinašali marsikatero spoznanje in ozaveščanje o pravilih obnašanja izven Centra. Dejstvo, da bodo vsi, ki so prišli na šolanje v Center slepih, postali telefonisti, ni bilo spodbudno, vendar je bila to najkrajša pot do zaposlitve in s tem do finančne neodvisnosti. Obenem pa je to pomenilo razhod z vzgojnimi in pedagoškimi institucijami Zveze slepih, kar je bilo za večino slepih pomemben izziv in olajšanje. Drugačna možnost za večino dijakov ni prišla v poštev, saj dijaki socialno niso bili pripravljeni na samostojno življenje v novem okolju, ki ga niso poznali. Izobrazba, ki so jo učenci dobili v Zavodu, je bila pomanjkljiva. Center slepih pa ni imel ranga srednje šole, saj je šlo le za poklicno šolo, ki je slepim dajala kvalifikacijo, s tem pa boljši osebni dohodek, kot če bi imeli le telefonski tečaj. Za večino učencev in dijakov je bila Ljubljana kot študijsko središče neznan kraj in ga orientacijsko niso obvladali. Tako je bila večina nujno vezana na stalno spremstvo, bili pa so še drugi problemi, osebna higiena, stanovanjsko vprašanje, pa tudi finančni vidik ni bil zanemarljiv. Na koncu je bila še nejasna perspektiva poklica, za katerega bi se usposobili. Klasična gimnazija je prišla v poštev za tiste učence, ki so imeli še precej ohranjen vid in urejene socialne razmere v družini. Vprašanje je, kaj bi pomenil vstop slepega učenca v klasično gimnazijo, saj je bil osem let vajen zaprtega sistema, istih ljudi, enakih metod, načinov obnašanja, podobnih pričakovanj, ki niso segala prav visoko, in bolj ali manj podobnih težav. Posamezni primeri, ko so slepi šli iz Zavoda naravnost v klasično gimnazijo, le potrjujejo upravičenost take skepse. Če so imeli doma dovolj urejene socialne razmere in še dovolj ostanka vida, se jim je posrečilo. V nasprotnem primeru se je že v prvem letu vse izjalovilo. Končali so ob telefonu in potrjevali, kar so drugi že prej govorili, da so slepi obsojeni na klišejski poklic. Se je pa nekaterim slepim z vztrajnostjo in požrtvovalnim delom posrečilo. Prebili so se na višje in visokošolske ustanove in diplomirali. Večina se jih je v tem poklicu tudi zaposlila, kar je še zlasti pomembno, saj so tako dokazali slepim, ki so prišli za njimi, da je v tem poklicu perspektiva. Obenem pa so dokazovali družbi, da tudi slepi zmore šolanje na redni visokošolski ustanovi, čeprav po mnenju države ni bil sposoben za obvezno šolanje pod rednimi pogoji. Pomemben je vsak nov poklic, v katerem se slepi usposobijo in zaposlijo, ker širi profil zmožnosti slepih ljudi in prizadetih nasploh. Res je večina dijakov, ki se je usposobila za poklic telefonista, v tem poklicu tudi ostala, vendar je perspektiva načelne odprtosti pomemben vidik in sprememba v razmišljanju. Razbija stereotip brezizhodnosti, vnaprejšnje uvrščenosti in določenosti.

Ida Bulatovič

NASTANEK, RAZVOJ IN METODE DELA DISCIPLINSKEGA CENTRA ZA MLADOLETNIKE PRI CENTRU ZA SOCIALNO DELO MARIBOR

UVOD

Pojavne oblike motenj vedenja in osebnosti otrok in mladostnikov danes zanimajo številne strokovnjake. S to problematiko se poleg centrov za socialno delo in vzgojnih zavodov ukvarjajo še druge institucije (šole, svetovalni centri, psihohigienski dispanzerji, tožilstva, sodišča). Vse te institucije se ukvarjajo z motnjami v vedenju kot stvarnimi problemi, vsaka s svojega vidika.

V okviru tega prispevka želim osvetliti le del prizadevanj na področju obravnave te problematike, in sicer obravnavanje mladoletnih storilcev kaznivih dejanj v okviru disciplinskega centra za mladoletnike.

Za boljše razumevanje te obravnave želim v uvodu na kratko opredeliti osnovne fenomenološke in etiološke probleme mladoletniške delinkvence.

Za otroke in mladino z motnjami v vedenju so se nekoč uporabljali različni nazivi (in še danes se). Ta raznolikost je nastala zaradi številnih oblik in motenj v vedenju, zaradi različnih teoretičnih pristopov in pojmovanj ter glede na to, kaj so posamezni strokovnjaki z določenim terminom želeli poudariti. K različnemu pojmovanju otrok in mladine z motnjami v vedenju so prispevale tudi različne, za to področje ustrezne vede oz. multidisciplinarni odnos do pojava mladoletniške delinkvence. Danes se v naši teoriji in praksi ukvarjanja s problematiko mladoletnega prestopništva uporablja zlasti izraz "motnje v vedenju (in osebnosti)".

Za fenomenološko problematiko prestopništva mladih se zanimajo javnost, strokovni in družbenopolitični delavci. Kljub številnim empiričnim raziskavam in prizadevanjem pa še vedno ni popolnega uvida v fenomenološke značilnosti tega pojava.

Pojem "mladoletniška kriminaliteta" zajema v literaturi in zakonih posameznih držav zelo široko panoramo različnih vedenj - od neprilagojenosti do kriminalitete. Ob tem se uporablja množica pogosto neustreznih in nesprejemljivih pojmov in terminov za opredeljevanje različnih odklonov v vedenju mladih. V novejši kriminološki literaturi poudarjajo pomen razširitve pojma mladoletniška delinkvenca na vse odklone v vedenju mladih, s čimer želijo doseči, da bi ta pojem dobil dovolj široko in bogato vsebino, ustrezno različnim oblikam odklonskega vedenja mladih. Pri tem vse pogosteje uporabljajo izraz delinkvenca, za katerega menijo, da lahko ustrezno izrazi vse oblike negativnih odklonov v vedenju mladih.

Kar zadeva prakso, ugotavljam, da so v disciplinski center napoteni mladoletniki z značilnostmi dejanj, ki so destruktivno usmerjena proti integriteti drugih ljudi (lahka telesna poškodba, sodelovanje pri pretepu, ogrožanje z nevarnim orodjem pri prepiru in pretepu), z značilnostmi dejanj, ki so destruktivno usmerjena proti lastnini in materialnim dobrinam drugih (tatvine), z motnjami v učni in delovni storilnosti (zanemarjanje ali odklanjanje učenja in delovnih obveznosti), z disocialnimi motnjami (izostajanje od pouka, lažnivost, verbalna in fizična agresivnost do

oseb in do predmetnega sveta, poudarjena upornost zoper avtoritete, pravila in red) ter delinkventnimi dejanji po zakonu o prekrških. Bistveno za njihova dejanja je, da so zgolj situacijsko ali reaktivno pogojena z naključnimi okoliščinami in da njihovo ravnanje ni v skladu z njihovo osebnostno strukturo. Regres v socialnem vključevanju ni huje izražen, motnje pri izpolnjevanju ključnih socialnih vlog so blažje, družinska situacija ni izrazito neugodna, mladostnik je po navadi vodljiv, glede inteligentnosti pa v mejah povprečja.

Vedeti moramo, da ima fenomenološka klasifikacija zlasti teoretski pomen. Pomembno je opozoriti, da se motnje v vedenju dejansko ne pojavljajo v "čistih" oblikah, temveč vedno kot nekakšen skupek več motenj, pri vsakem vedenjsko in osebnostno motenem otroku in mladostniku na svoj način.

Pri obravnavi vedenjsko in osebnostno motenih otrok in mladostnikov ne moremo in ne smemo mimo vzrokov in okoliščin nastajanja motenj v vedenju, saj je to eden temeljnih pogojev za uspešno obravnavo, ki pripomore k razumevanju individualne problematike otrok in mladostnikov, k ustreznejšemu izboru obravnavnih postopkov, k produktivnemu odnosu med mladostnikom in vzgojiteljem ali svetovalcem (k realizaciji obravnavnih ciljev) in k uspešnemu odkrivanju in premagovanju negativnih transfernih odnosov otroka ali mladostnika s svetom odraslih. Od etiologije kot ključnega problema je odvisno reševanje praktičnih političnih vprašanj pojava kriminalitete. Od tega je tudi neposredno odvisen odnos družbe do kriminalnega in prestopniškega obnašanja. Lahko bi rekli, da so etiološka vprašanja temelj celotne politike preprečevanja in zmanjševanja kriminalitete in drugih prestopniških vedenj, preventive takih pojavov in resocializacije njenih individualnih nosilcev. Iz raznih teorij je razvidno, da se v kriminološki literaturi vzrok mladoletniške kriminalitete različno razlaga. Razni avtorji in šole ga različno obravnavajo - kot sociološki, kulturni, psihološki, psihopatološki-medicinski ali pravni fenomen. Skoraj vsi avtorji pa se strinjajo, da na pojav mladoletniške kriminalitete vplivajo tako subjektivni kot objektivni faktorji.

VSEBINA IN OBLIKA DRUŽBENE REAKCIJE NA MLADOLETNO PRESTOPNIŠTVO

Kakšni sta pravzaprav vsebina in oblika družbene reakcije na mladoletno prestopništvo? Ne kaznovanje, temveč varstvo, pomoč in nadzorstvo - tako opredeljena vsebina obvezuje vse dejavnike (od odkrivanja, sodnega in izvensodnega obravnavanja do izvajanja pomoči), da upoštevajo vsa načela, zakonska določila in pravila vseh strok, ki so v zvezi s tem sprejeta.

V dokumentih se med drugim pojavljata naslednji smernici: zahteva po omejevanju takih intervencij v življenje mladostnikov, ki bi vnašale izolacijo, segregiranje, institucionalizacijo in deloma tudi kaznovanje, ter uvajanje načela "odvračanja" mladostnikov in otrok iz sistema kazenskega sodstva v druge, nekaznovalne sisteme.

V zadnjem času je poudarjena potreba po razvijanju preventivnih programov in dejavnosti. Pri tem se zastavlja vprašanje, kaj pri mladostniku preprečevati. Receptov za uspešno preprečevanje odklonskega vedenja ni. Ali ga imamo sploh pravico spreminjati? Ali lahko s kakšnim preventivnim programom ali dejavnostjo prevzgojimo otroka, mladostnika, in preprečimo nastajanje odklonskega vedenja? Vsiljuje se odgovor, da ne.

Na vprašanje, zakaj se pojavlja kriminaliteta, ni odgovora. Pojavlja se v vsaki družbi in je do danes nobeno kaznovanje ni odpravilo.

IZVAJANJE DISCIPLINSKEGA VZGOJNEGA UKREPA ODDAJE V DISCIPLINSKI CENTER V OKVIRU DISCIPLINSKEGA CENTRA ZA MLADOLETNIKE PRI CSD MARIBOR

Kazenske sankcije naj bi imele pomembno vlogo v preventivi mladoletniške delinkvence. Cilj sankcij, ki jih izrekajo sodišča mladoletnim storilcem kaznivih dejanj, je, da mladoletnika naredijo odpornega na morebitne dražljaje, ki bi lahko privedli do tega, da bi ponovno storil kaznivo dejanje. Kazenske sankcije, ki se lahko izrečejo mladoletnikom, imajo vzgojno-izobraževalni značaj. Vzgojno-izobraževalno delo s pomočjo kazenske sankcije pa je niz obravnav različne intenzivnosti.

Kazenski zakon R. Slovenije (2) določa te vzgojne ukrepe: disciplinska ukrepa (oddaja v disciplinski center za mladoletnike in ukor), ukrepi strožjega nadzorstva in zavodski ukrepi.

V preteklosti je bil prvotni namen disciplinskega centra nadomestilo za telesno kazen, sredstvo za discipliniranje in "streznitev" mladega človeka, ki je zašel na stranpot.

Danes je dejavnost disciplinskega centra za mladoletnike pri CSD Maribor naravnana primarno preventivno. Namen vzgojnega ukrepa oddaje v disciplinski center je mladostnikom pomagati pri razreševanju razvojnih problemov, s katerimi se srečujejo pri odraščanju in ki pogosto pogojujejo njihova kazniva dejanja. Hkrati pa pri teh mladostnikih spodbuja razvoj sposobnosti, ki jim omogočajo dejavno in ustvarjalno sodelovanje v okolju, kjer živijo in delajo. Program disciplinskega centra upošteva, da je adolescenca obdobje odraščanja in zorenja, v katerem neogibno prihaja do nastajanja novih stališč, vrednot, potreb, ciljev in oblik vedenja. Delovna cilja disciplinskega centra sta spodbujanje temeljne naravnanosti k samostojnemu in tvornemu reševanju vprašanj in spodbujanje motivacije, samorazvoja, tolerantnosti in komunikativnosti kot lastnosti, ki so pomembne za življenje in delo v skupnosti.

USTANOVITEV DISCIPLINSKEGA CENTRA V MARIBORU

Po 140. členu Zakona o izvrševanju kazenskih sankcij (*Uradni list SFRJ*, 9/64) je skupščina občine Maribor na 4. skupni seji občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti 10. 7. 1967 sprejela sklep o ustanovitvi disciplinskega centra za mladoletnike kot posebne službe Centra za socialno delo Skupščine občine Maribor. (4) Center naj bi opravljal strokovno pedagoško-socialno delo z mladoletniki, ki jim je sodišče izreklo vzgojni ukrep oddaje v disciplinski center za mladoletnike. Pri opravljanju nalog naj bi disciplinski center sodeloval s pristojnim sodiščem, šolami, zdravstvenimi zavodi, delovnimi in družbenimi organizacijami, društvi, krajevnimi skupnostmi in drugimi, ki lahko pomagajo pri prevzgoji mladoletnikov. Sredstva za delo disciplinskega centra zagotavlja skupščina občine Maribor z letnim proračunom. Center naj bi pričel delati 1. 9. 1967.

RAZVOJ DISCIPLINSKEGA CENTRA V MARIBORU

Sprejemališče za otroke in mladoletnike v Mariboru je bilo ustanovljeno in je začelo poslovati 1. 8. 1961 kot posebna organizacijska enota Zavoda za socialno delo Maribor. Ustanovljeno je bilo izključno z nalogo varstva pobeglih otrok in mladostnikov. Od prvotne naloge se je krog varovancev sprejemališča razširil na kategorijo vedenjsko motenih in socialno ogroženih otrok in mladostnikov, ki so jih začasno namestili v sprejemališče. Z ustanovitvijo disciplinskega centra leta 1967 so se začeli v okviru sprejemališča izvajati po sklepu sodišča izrečeni vzgojni ukrepi oddaje v disciplinski center za določeno število dni, v smislu 434. člena ZKP pa so v sprejemališče začeli nameščati mladoletne prestopnike v času pripravljalnega postopka. Leta 1970 so bile ustanovljene občinske strokovne komisije za vedenjsko in osebnostno motene otroke in mladostnike, ki so pričele izvajati observacijo gojencev sprejemališča, se pravi, osebnostno in vedenjsko motenih otrok in mladostnikov.

Na ta način so se zaradi obstoječih potreb in nalog, ki so se postavljale oddelku za socialno varstvo in zdravstvo, v tej organizacijski enoti razvili trije oddelki in tri oblike varstva:

- sprejemališče za begavce,
- prehodni dom,
- disciplinski center za mladoletnike,

vsak s specifično vlogo, določeno skupino otrok in mladostnikov in različno obravnavo varovancev.

Vzgojni ukrep oddaje v disciplinski center je na začetku izvajal en delavec, pozneje pa so ga izvajali vsi delavci, zaposleni v sprejemališču. Z mladoletnikom je tako delalo več delavcev, ki so istočasno delali z begavci in s prehodno nameščenimi otroki in mladostniki. Strokovno izvajanje navedenih treh dejavnosti sprejemališča je bilo neustrezno zaradi različnosti pristopov k obravnavi in heterogenosti tako po spolu in starosti kot po vzrokih namestitve, in vrhu tega le z enim delavcem.

Vodja disciplinskega centra za mladoletnike je bil hkrati vodja sprejemališča. Individualno delo z mladoletnikom, napotenim v disciplinski center, je bilo iz prej navedenih vzrokov onemogočeno. Vsebina dela pa je temeljila predvsem na "delovni vzgoji" (npr.

pometanje dvorišča), gledanju televizije, pisanju življenjepisa. Med zaposlenimi delavci je prevladovalo mnenje, "da je za mladostnike kazen že to, da morajo priti v disciplinski center, zakaj bi jih mučili še s čim drugim". V sprejemališču so bili zaposleni delavci brez ustrezne strokovne izobrazbe, redki strokovni delavci z ustrezno izobrazbo so bili v sprejemališču zaposleni le kratek čas.

Nepretrgano bivanje v disciplinskem centru je imelo veliko pomanjkljivosti. Mladoletnik ni bil "izoliran" od ostalih gojencev, vse dejavnosti, vključno z bivanjem, so se izvajale v skupnih prostorih in po istem programu. Sodelovanja z družino in drugimi institucijami skoraj ni bilo.

1. januarja 1990 je sanitarna inšpekcija prostore sprejemališča zaprla. Izvajanje vzgojnega ukrepa oddaje v disciplinski center za mladoletnike je bilo prenešeno v prostore enote za varstvo otrok in mladostnikov, v kletni prostor stavbe na Trubarjevi 27 (bivši prostor za rekreacijo gojencev sprejemališča). V disciplinskem centru je danes zaposlen strokovni delavec z visoko izobrazbo (profesor defektolog za MVO). Vzgojni ukrep oddaje v disciplinski center izvaja za občine Lenart, Maribor, Ormož, Pesnica, Ptuj, Ruše, Slovenska Bistrica, za občino Murska Sobota pa le v primerih, ko se ta vzgojni ukrep izreče neprekinjeno za določeno število dni. V tem primeru namestijo mladoletnika za čas izvajanja vzgojnega ukrepa v Vzgojni zavod Slivnica, individualno obravnavo pa po posebnem programu izvaja svetovalec disciplinskega centra v Mariboru.

Kletni prostor, v katerem danes deluje disciplinski center, ne ustreza higienskim in zdravstvenim normativom, dostop je popolnoma neustrezen in prav tako je neustrezna in pomanjkljiva oprema za vse vrste dejavnosti, ki bi se morale v disciplinskem centru izvajati.

ORGANIZACIJA DELA V DISCIPLINSKEM CENTRU V MARIBORU

Ko disciplinski center dobi pravnomočno sodno odločbo in dokumentacijo, svetovalec takoj začne priprave za izvršitev vzgojnega ukrepa, tako da se ukrep začne izvrševati najpozneje v 30 dneh od tedaj, ko skrbstveni organ prejme odločbo sodišča.

Priprava po svojem namenu vključuje:

- razjasnitev diagnostične in prognostične ocene mladoletnika,
- ugotovitev situacije in morebitne dopolnitve dokumentacije,
- izvrševanje takojšnjih ukrepov (če tako zahteva aktualna situacija),
- načrtovanje dela.

Za ta namen svetovalec prouči dokumentacijo, se pogovori s socialnim delavcem, ki je sodeloval v pripravljalnem postopku, pogovori se z mladoletnikom in njegovimi starši, po možnosti jih obišče na domu, če je potrebno, naveže stik s sodnikom in šolo ter zbere dodatne informacije. Po zaključenih pripravah sestavi načrt dela in program bivanja mladoletnika v disciplinskem centru še pred njegovim prihodom.

Načrt dela je strogo individualen, upošteva mladoletnikovo osebnostno strukturo oz. njegovo motenost, prilagojen pa je obliki oddaje v disciplinski center in času, ki je najprimernejši za bivanje mladoletnika v disciplinskem centru. Načrt dela je konkreten in vsebuje specifične cilje obravnave ter metodološko zajema vse tiste načine, s pomočjo katerih je mogoče doseči zastavljene etapne in končne smotre obravnave.

Načrt dela vsebuje naslednje podatke:

- razjasnitev diagnostične in prognostične ocene mladoletnika,
- podatke o tem, kdo je sestavil načrt in na osnovi katerih virov,
- kdo je svetovalec in kdo so sodelujoči strokovni delavci,
- cilje vzgojnega dela,
- metode, tehnike in postopke dela,
- program bivanja mladoletnika v disciplinskem centru.

Izvrševanje vzgojnega ukrepa poteka v skladu s postavljenim načrtom dela, ki ga svetovalec po potrebi tudi dopolni.

Svetovalec obvesti organ socialnega skrbstva in sodišče, ko mladoletnik nastopi prvi dan bivanja v disciplinskem centru, in tudi pozneje sporoči vse spremembe, ki bi odločilno vplivale na izvrševanje vzgojnega ukrepa.

Oblika dela v disciplinskem centru je individualna, skupinska ali kombinirana. Pri

odločitvi upoštevajo mladoletnikovo osebnost, posebne cilje obravnave in ekonomičnost.

Za vsakega mladoletnika v disciplinskem centru vodi svetovalec dnevnik dela, ki obsega kratek povzetek priprave, opažanj in vodenja, datum in uro bivanja mladoletnika v disciplinskem centru ter podatke o tem, kaj je delal.

Ob izvrševanju vzgojnega ukrepa je svetovalec v stiku s starši, obvešča jih o mladoletnikovem vedenju, jim nudi vzgojne nasvete in pomoč pri urejanju mladoletnikovih razvojnih težav. Iz dosedanjih obravnav je čutiti stisko družine z motenim mladostnikom. Kakršenkoli pojav motečega vedenja pri mladostniku nujno poruši tudi odnose v družini, kar dokaj pogosto pripelje do tega, da se izrazijo do tedaj prikriti konflikti tudi v družini. Svetovalec ima na tem področju zastavljene naslednje cilje:

- vzpostaviti komunikacijo v družini,
- doseči verbalizacijo aktualnih konfliktov,
- doseči uvid v njihova lastna pričakovanja in pričakovanja drugih.

Uresničevanje teh ciljev daje možnost ponovnega ustreznega pogovora v družini, s čimer dosežemo umiritev akutnih težav. Zaradi večje osveščenosti, zvišanja tolerance in sprotnega reševanja konfliktov se tudi lažje usklajujejo hotenja posameznih družinskih članov. To v končni posledici zmanjšuje možnost pojava novih motenj pri mladoletniku.

Nalogo svetovalca v disciplinskem centru opredeljujejo tri vodilna načela:

- *Ustvarjanje odnosa med svetovalcem in mladostnikom*:

Ustvarjanje začetnega odnosa je oteženo, saj mladostnik sam ne da pobude za obravnavo, ampak ga v disciplinski center napoti sodišče. Le redko sam uvidi, da potrebuje pomoč, ne glede na to, kako očitno je to staršem in učiteljem. Ker ga v disciplinski center napoti sodišče, ima svetovalca spočetka za zaveznika oz. podaljšano roko sodišča in ga sprejema s precejšnjim odporom in nezaupanjem. Zato je prva svetovalčeva naloga ustvariti trden, zaupen stik z mladostnikom, uravnovesiti pristno zavzetost za mladostnika z doslednim spoštovanjem mladostnika kot človeškega bitja z lastnimi pravicami, vključno s pravico do lastne življenjske poti.

- *Ustvarjanje uvida*:

Obravnava mladostnika oz. delo svetovalca v disciplinskem centru je pomoč mladostniku, da začne samega sebe bolje razumevati. Svetovalec mu pomaga, da se dokoplje do lastnega spoznanja in mu tako prihrani naporno iskanje v napačni smeri.

- *Krepitev mladostnikove osebnosti*:

Z obravnavo svetovalec podpira tisti del mladostnikove osebnosti, ki stremi k neodvisnosti, samostojnosti in odgovornosti, odkriva njegove zmožnosti, ki se jih niti sam ne zaveda, spodbuja posrečene začetne poskuse in tako krepi njegovo zaupanje vase, usmerja mu pogled v prihodnost, da bi tako pospešil potek dozorevanja.

Po izvršitvi vzgojnega ukrepa svetovalec skupaj z mladostnikom evalvira potek in rezultate vzgojnega ukrepa ter jih strne v poročilo, ki ga skupaj z načrtom dela pošlje organu socialnega skrbstva in sodišču. Poročilo vsebuje podatke o tem, kdaj je mladoletnik bival v disciplinskem centru, kako je potekalo vodenje, kako je mladoletnik izpolnjeval ključne socialne vloge, kako je sprejel vzgojni ukrep in kako se je nanj odzival z oceno rezultatov vzgojnega dela, tj., o doseženi stopnji socializacije.

Če sodišče odloči, da bo mladoletnik po izvršitvi vzgojnega ukrepa oddaje v disciplinski center pod strožjim nadzorstvom organa socialnega skrbstva, se v poročilo zapiše mnenje, kako naj poteka nadaljnje izvrševanje ukrepa.

POSTOPKI, TEHNIKE IN METODE DELA V DISCIPLINSKEM CENTRU

"Postopki, tehnike in metode vzgojnega in prevzgojnega dela z vedenjsko motenimi otroki in mladino so pomembni procesni dejavniki, saj gre pri tem za načrtno, smotrno (ciljno usmerjeno) delovanje vzgojitelja, temelječe na dobrem poznavanju gojencev, problemov, teoretičnem znanju in izkušnjah. Kot pravi ljudska modrost, da dobra beseda vedno dobro mesto najde, bi lahko rekli tudi za specialnopedagoško stroko, da je s pravilnim načinom ali z ustrezno izbrano metodo mogoče rešiti vse vzgojne probleme (realizirati vse vzgojne naloge)." (6)

"O določeni metodi je upravičeno govoriti šele tedaj, ko ima vzgojitelj o njej dovolj

teoretičnega znanja in ko tudi sam poskusi, spozna in oceni njeno uporabnost oziroma učinek. Treba je imeti čimveč metod 'v mezincu', dobro vedeti, kaj hočemo (poznati smotre), in se znati prilagoditi vsakokratni situaciji, kar pomeni, da se je treba za določeno metodo odločiti 'na licu mesta', ne pa nekaj dni vnaprej. Metode je treba uporabljati kombinirano, pri čemer je ena vedno dominantna." (6)

Postopke, tehnike in metode dela, ki jih uporablja disciplinski center v Mariboru, bi lahko strnili v tri skupine:

- terapevtsko-pedagoške ali razbremenitvene metode,
- interaktivne igre kot del socialnega učenja,
- evalvacija metode.

S pomočjo *terapevtsko-pedagoških* ali *razbremenitvenih metod* svetovalec uresničuje temeljne obravnavne smotre - sprostitev napetosti (sproščen pogovor, igranje terapevtskih družabnih igric), razbremenitev občutkov socialne neadekvatnosti (metodični pogovor, igralna terapija, verbalizacija čustev itn.) in poskusno učenje uspešnejših oblik vedenja, osebne aktivnosti, medsebojnih odnosov (skupinska diskusija, spontana igra, metoda primera, igranja vlog in situacij...).

Velik poudarek je na uporabi *interaktivnih iger* kot delu socialnega učenja. (3) Te igre so sestavni del spodbujanja razvoja širokega področja kognitivnega in afektivnega dela osebnosti. Cilj uporabe teh iger je vnesti v učno-vzgojni proces elemente vzgoje, ki so usmerjeni k spoštovanju individualnosti in posebnosti, osebnega zorenja, spoznavanja samega sebe, svojih potreb in čustev in k izboljševanju komunikacije s samim seboj in drugimi. Interaktivne vaje ne omogočajo le kvalitativnega spreminjanja odnosa do sebe in odnosov z okolico, temveč omogočajo tudi bolj ozaveščeno spraševanje in odločanje o tem, kako in zakaj tako ravnamo v življenju.

Po Škoflekovi razlagi (6) rabijo *Evalvacijske metode* za ugotavljanje ustreznih vzgojnih, prevzgojnih in drugih postopkov za mladostnika in za ugotavljanje njegovega razvojnega napredka v času obravnave.

Svetovalec z analizo in evalvacijo ugotavlja, kako primerno je opredeljen individualni vzgojni program in ali je v okviru vzgojnega programa dosežen opredeljeni cilj. Pri tem se opira na različne kriterije, bodisi na kriterije pravilno načrtovanega ali uspešno izvajanega programa. Načrt ali program sam po sebi ga zlasti usmerja pri vzgojnem delovanju.

Brez evalvacije ni mogoč napredek, zato je treba proces prevzgoje spremljati, kar je osnova za spremembe v programu. Terapevtski program za vsakega obravnavanca mora vsebovati načrt spremljanja rezultatov obravnave in načrt izpopolnitve programa.

Evalvacija mora odgovoriti na vprašanje, ali je vedenje mladostnika po odpustu iz disciplinskega centra plod obravnave ali drugih okoliščin, ali pa vplivata na vedenje mladostnika oba dejavnika. Dokler ne vemo natančno, zakaj je mladoletnik postal storilec kaznivega dejanja, tudi ne moremo meriti učinka obravnave, ki je je bil deležen. Učinka obravnave pa ni mogoče meriti, če ne vemo, s čim naj ga primerjamo.

Vprašanje je, ali se učinek obravnave meri med obravnavo ali po njej in kdaj sploh je konec obravnave. Najtežje je izmeriti razlike med vedenjem mladoletnika pred prihodom v disciplinski center in ob odpustu.

Kriterijev za uspešne ali neuspešne obravnave ni. Sprememba se lahko izrazi v času obravnave. Toda ali je to posledica obravnave? In kako dolgo bo trajala? Kako določiti kriterije obsega sprememb, ravni interakcij, pričakovanega rezultata?

Imperl (1) pravi, da razčlemba in ocena danega programa odgovorita, ali je bila pot prava, ali je bil načrt pomanjkljiv ali ne, ali smo se z vzgojnim programom približali stvarnemu problemu, ki nas je v danem trenutku zaposlil, ali ne...

Skalar (5) navaja kriterije za dobro izvedbo programa: "Razvojni kriterij, ki zahteva podrobno znanje o značilnostih posameznih razvojnih obdobij, znanje o zakonitosti rasti in razvoja. Z ustreznimi vplivi razvoj pospešimo, z neustreznimi vplivi pa ga oviramo ali skrenemo."

SKLEPNA RAZMIŠLJANJA

Izrek vzgojnega ukrepa oddaje v disciplinski center za mladoletnike je posledica vedenjskega vzorca mladoletnika: zanemarjanje ali odklanjanje učenja (šole) in delovnih obveznosti, izostajanje od pouka, tatvine, verbalna in fizična agresivnost do oseb in do predmetnega sveta, poudarjena upornost zoper avtoritete, pravila in red.

Slovenska mladinska zakonodaja obravnava mladoletnike z opisanim vedenjskim vzorcem dokaj represivno. Vemo, da v času razvoja skoraj vsi občasno kršimo družbene norme, večina nas je brez sankcij ob svojem dozoritvi prenehala. Prav zato se mi zastavlja vprašanje, ali ne bi bilo za mladoletnika, ki le enkrat iz nepremišljenosti ali lahkomiselnosti stori kaznivo dejanje, humanejše, da se proti njemu ne sproži kazenskega postopka. Zakaj ga ne bi raje takoj preusmerili v nekaznovalne institucije? S tem bi zmanjšali njegovo stigmo, hkrati pa bi ga ustrezni strokovnjaki osvestili o nesprejemljivosti njegovega vedenja ter mu lahko ponudili pomoč še na drugih področjih.

Kazenski postopek naj se uvede za čim manj mladoletnikov. Če socialni delavec že v pripravljalnem postopku presodi, da bo mladoletniku izrečen na sodišču kateri od disciplinskih vzgojnih ukrepov, bi lahko mladoletnika takoj napotili v disciplinski center brez obravnave na sodišču.

Mladoletniku je treba takoj po storitvi kaznivega dejanja pomagati. Iz prakse pa je znano, da od ovadbe do izreka vzgojnega ukrepa poteče veliko časa. Ali vzgojni ukrep po enem letu, ko je mladoletnik na kaznivo dejanje že pozabil, lahko doseže svoj namen? Še zlasti, če mladoletnik v tem času ni storil nobenega kaznivega dejanja? Mislim, da v tem primeru vzgojni ukrep ni več potreben.

Samo ime "disciplinski center" ne ustreza več vsebini dela. V njem je še vedno čutiti del prvotnega namena tega ukrepa, ki je v preteklosti pomenil nadomestilo za telesno kazen, sredstvo za discipliniranje in "streznitev" mladega človeka, ki je zašel na stranpot. Morda bi se to lahko spremenilo, če disciplinski center ne bi deloval v okviru centrov za socialno delo, ampak bi bil kot posebna svetovalna dejavnost priključen ustreznejši instituciji, npr. vzgojni posvetovalnici, svetovalnemu centru ali podobni strokovni instituciji.

Zakonodajalec je dal najširše možnosti za ustanavljanje disciplinskih centrov. Znano je, da v center za socialno delo vsak dan prihajajo mladoletniki med pripravljalnega postopka, z vzgojnim ukrepom strožjega nadzorstva organa socialnega skrbstva, mladoletniki iz vzgojnih zavodov ali iz prevzgojnega doma. Prav tako prihajajo sem mladoletniki z različnimi psihičnimi motnjami. Iz vsega tega sklepamo, da se v teh primerih center za socialno delo ne more izogniti "kriminalni infekciji" za mladoletnike, ki prihajajo v disciplinski center. Prav iz tega razloga se dejavnost disciplinskega centra ne bi smela razglasiti za funkcijo centra za socialno delo.

Iz istih razlogov se zdi nesprejemljiva namestitev mladoletnika, ki mu je izrečen vzgojni ukrep oddaje v disciplinski center neprekinjeno za določeno število dni, v Vzgojni zavod Slivnica. Tako delajo v Mariboru.

Hkrati s tem se zastavlja vprašanje smotrnosti izrekanja vzgojnega ukrepa v tej obliki. Vemo, da ima mladoletnik določeno vlogo v družini, v šoli, na delovnem mestu, med prijatelji. Če mu z vzgojnim ukrepom odvzamemo prostost, kar ta oblika vzgojnega ukrepa pomeni, mu nenadoma odvzamejo vse te vloge in ga čisto samega postavimo v povsem novo situacijo. To pa je zgolj represija in kaznovanje.

Individualni vzgojni program je mogoče v disciplinskem centru načrtovati le ob dobrem poznavanju vseh psihofizičnih lastnosti mladoletnika in okolja, v katerem živi. Zato bi morala biti dokumentacija o mladoletniku, ki jo dobi svetovalec v disciplinskem centru od socialnega delavca, ki je mladoletnika obravnaval v pripravljalnem postopku, o tem dovolj obsežna. Za učinkovito vzgojno-korektivno delo sta posredovanje golih anamnestičnih podatkov ali skrčena socialna anketa s skopim mnenjem o mladoletnikovi osebnosti neučinkovita. Poročilo socialnega delavca naj bi zajemalo osnovne smernice za delo svetovalca v disciplinskem centru. Tako bi imel svetovalec že pred prihodom mladoletnika zbrano vso potrebno dokumentacijo, vključno z napotki za vodenje. To bi pomagalo tudi sodišču pri

izreku ustreznega vzgojnega ukrepa. Za določitev ustrezne obravnave je najpomembnejše, da so znane mladoletnikova težava, stopnja regresa v težavi in moč osebnosti mladoletnika. Znana mora biti mladoletnikova vloga v okolju, kjer živi in se giblje (družina, šola, delovno okolje, vrstniki). Program v disciplinskem centru naj bo preventivno naravnan ob polnem spoštovanju in varstvu mladoletnikovih pravic in svoboščin ter njegovega človeškega dostojanstva.

Literatura:

1) F. Imperl (1984), Analiza in evalvacija vzgojnih programov. *Ptički brez gnezda*, 20: 10-27.

2) Kazenski zakon RS Slovenije. Ljubljana: *Uradni list SR Slovenije*, 12/77.

3) A. Koboltt (1990), Interaktivne vaje kot del socialnega učenja. *Ptički brez gnezda 39*: 60-79.

4) *Odločba Skupščine občine Maribor* (10. 7. 1967), 56-4/67-11/IV.

5) V. Skalar (1981), *Program vzgojnega dela v domovih za učence*. Ljubljana: študijsko gradivo na Pedagoški fakulteti: 83.

6) I. Škoflek (1989), *Postopki, tehnike in metode dela*. Ljubljana: študijsko gradivo na Pedagoški fakulteti.

Franc Hribernik

KDO SKRBI ZA OSTARELE KMETE?

UVOD

Povečanje človeške produktivnosti in dvig življenjskega standarda omogočata, da moderna država tudi na institucionalni ravni zagotavlja svojim državljanom vsaj minimalno socialno varnost. Kakšne so konkretne oblike socialnega varstva kot ožje področje socialne politike, je odvisno od dosežene ravni družbeno-ekonomskega razvoja, narave družbenih odnosov in dolgoročno zastavljene socialne politike. Med najrazvitejšimi zahodnoevropskimi državami lahko opazimo, da imajo nekatere (še zlasti skandinavske) izjemno dobro razvito institucionalno mrežo, ki skrbi za socialno varnost (ogroženih) državljanov, druge pa so to področje manj institucionalizirale. Toda vidna znamenja svetovne recesije, huda kompetitivnost in ostra tržna konkurenčnost v globalnem smislu že silijo tudi tiste, ki so vzorno izpopolnile sistem t. i. socialne države in družbe blaginje, da korenito posežejo v sistem, ki zahteva vedno več sredstev za ohranjanje dosežene ravni socialne varnosti. Ob dobri institucionalni organiziranosti pa v teh državah razmeroma uspešno delujejo tudi različne karitativne organizacije in prostovoljna združenja, ki skrbijo še zlasti za tiste, ki jim s staranjem pohajajo življenjske moči. Proces staranja je skupna značilnost razvitih držav, zaradi česar se povečujejo tako skupno število kot socialnovarstvene potrebe te kategorije prebivalstva, pri čemer so sredstva za zagotavljanje materialne socialne varnosti (pokojnine in invalidnine ter različni dodatki) glavna postavka socialnih izdatkov.

V državi Sloveniji je področje socialno-varstvene dejavnosti, ki obsega preprečevanje in reševanje socialne problematke posameznikov, družin in skupin prebivalstva, zakonsko bolj ali manj urejeno (Zakon o socialnem varstvu 1992: 3077). Ker se družbene razmere (zlasti ekonomske) v vseh državah postsocializma zaostrujejo, prihaja posledično tudi v Sloveniji do protislovnih procesov. Na eni strani se povečuje število posameznikov, ki si sami ne zmorejo več zagotavljati minimalne socialne varnosti, na drugi strani zaradi vse bolj omejenih finančnih sredstev država zaostruje kriterije za dodeljevanje različnih oblik socialnovarstvene pomoči, s čimer poskuša zmanjšati število upravičencev in poskrbeti le za najbolj akutne primere. Omejevanje čutijo tudi tisti, ki so zaradi starosti potisnjeni na obrobje socialnega sistema in nanj nimajo praktično nobenega neposrednega vpliva. V okrilje institucionalnega varstva se zato zateka vse več starih, na kar opozarjajo tudi podatki o večanju števila oskrbovancev v t. i. splošnih in posebnih socialnih zavodih, med njimi tudi kmetov. Zlasti o teh bo v tem sestavku tekla beseda. Dotaknili pa se bomo še nekaterih aspektov varstva ostarelih slovenskih kmetov.

DRUŽBENO-VEDENJSKI OBRAZCI SKRBI ZA STARE LJUDI SE SPREMINJAJO

Staranje in starost je pojav, ki dobi specifično družbeno težo in vse manj pozitivno vrednost na prehodu iz tradicionalne (predindustrijske) v industrijsko družbo. Vrednost posameznikov se v družbah, v katerih je gibalo razvoja nenehno revolucioniranje produktivnih sil, meri po tem, kolikšne so njihove psihofizične delovne sposobnosti v produkcijskem procesu. Čim začno usihati, kar neizbežno spremlja proces staranja (Smiljanić 1979: 16), postane tak človek "odveč". Kapitalska logika

ga izvrže iz delovnega procesa in nadomesti z mlajšimi, sposobnejšimi, v kolikor same organizacije in širša družba nimajo vgrajenih socialnih korektivov, ki zavestno skrbijo za to, da se starajočo delovno silo ob zmanjšani delovni sposobnosti premešča na ustreznejša delovna mesta. Populaciji, ki je ostala brez zaposlitve in še ni primerna za upokojitev, je tudi bistveno težje najti ponovno zaposlitev. Navadno ostanejo trajno nezaposleni. Ostarela populacija s takega (kapitalskega) zornega kota razmišljanja zato pomeni precejšen družbeni strošek in vse večje breme za aktivni del prebivalstva. Če je v agrarnih družbah prehod iz obdobja zrelosti v obdobje starosti nezaznaven in potisnjen časovno bistveno navzgor, se s koncem aktivne delovne dobe pri šestdesetih in podaljševanju življenjske dobe v moderni družbi obdobje, ko je treba skrbeti za upokojeno (neaktivno) prebivalstvo, povečuje.

Starajoče kmečko prebivalstvo je v marsičem v diametralnem nasprotju z množico upokojene nekmečke populacije. Pravica do dela je namreč na kmetiji doživljenjska, kar pa seveda še ne pomeni, da se s starostjo ne spreminjajo tudi socialne vloge. Toda za delo sposobni ostareli starši in "tete in strici" tako rekoč do smrti opravljajo razna dela na kmetiji. Ob splošnem pomanjkanju delovne sile je njihova pomoč še kako potrebna in cenjena (Makarovič 1991: 140). Delovna aktivnost v obdobju starosti je brez dvoma determinirana zlasti z zdravstvenim stanjem tega dela kmečkega prebivalstva.

Ena posledic deagrarizacije, ki je pogojena z industrijskim razvojem, je prepoznavna prav v procesu hitrejšega staranja in devitalizacije kmečkega življa. Z dokončnim odhodom mladih ljudi s kmetij se hitro povečuje število ostarelih kmetov, ki bodisi sami ali s partnerji živijo na svojih kmetijah. Za slovensko (zasebno) kmetijstvo je precej značilen pojav usihanja vitalnosti oz. pojav odmirajočih kmetij in naraščanja gerontološke problematike. Makarovičeva (1991: 134) meni, da so v razmerju med vitalnimi in odmirajočimi kmetijami med posameznimi slovenskimi območji precejšnje razlike. V severovzhodnih in deloma jugovzhodnih pokrajinah prevladujejo vitalna kmečka in polkmečka gospodarstva, ki imajo zagotovljenega naslednika, v nekaterih jugozahodnih predelih pa prevladujejo odmirajoča kmečka in polkmečka gospodinjstva, ki nimajo zagotovljenega prevzemnika kmetije. Na takih kmetijah praviloma živijo starši ali le eden od staršev otrok, ki so se v iskanju boljše in lažje zaposlitve odselili. Tako na eni strani srečujemo kmetije oz. kmečke družine v gospodarski in populacijski rasti, na drugi strani pa kmetije v gospodarskem in populacijskem odmiranju, s tem pa demografsko praznjenje delov slovenskega podeželja.

Rahljanje trdnih vezi med generacijami v vaški in kmečki družini je posledica številnih spremenjenih determinant načina sodobnega življenja, ko so mlajši vse bolj okupirani s svojim življenjem, delom in vrednotami izven ožje družine ter sorodstvenega sistema, starševsko generacijo pa neredko občutijo kot breme, kar posledično vpliva na to, da je medgeneracijska pomoč v vaških in kmečkih družinah manjša. Medgeneracijska pomoč je le ena od dimenzij družinske varstvene in skrbstvene funkcije (First-Dilić 1977: 85). Tudi zato se skrb za starejše in še zlasti za ostarele ter onemogle kmete prenaša na ramena organizirane družbe. Nekoč trdno in samoumevno medgeneracijsko solidarnost je nekoliko že nadomestilo institucionalizirano socialno skrbstvo za (zlasti trajno bolne in onemogle) starostnike. Ob tem seveda ne gre spregledati, da imajo poleg družinske in institucionalne (domske) oblike varstva za ostarele pomembno vlogo še druge institucije - humanitarne organizacije, kot je npr. organizacija Rdečega križa bodisi tiste, ki delujejo v okviru cerkvene organizacije (npr. Karitas) ter različne oblike neformalne skrbi za ostarele (Stephens, Christianson 1985: 25). Ker ni razpoložljivih podatkov o socialni pomoči, ki jo te organizacije nudijo kmečkemu prebivalstvu, te oblike socialnega skrbstva ne bomo posebej analizirali.

Odgovor na vprašanje, zakaj se ostareli kmetje tako težko sami odločajo za institucionalno varstvo, je mogoče pojasniti zlasti z odnosom do posestva in navezanostjo na delovno mesto, ki v pogojih močne depopulacije kmečkega prebivalstva ne postane niti odveč niti zapolnjeno z bolj sposobno delovno silo. Kljub težjemu življenju ostareli kmetje raje

ostajajo na svojih domovih, kot da bi šli v domove za ostarele. V primerih, ko mlajši - zlasti zaradi prezaposlenosti - ne zmorejo skrbeti za svoje onemogle starše ali pa jih niso pripravljeni prevzeti, in v primerih, ko zaradi zdravstvenih razlogov ni druge rešitve, tudi pripadniki tega socialnega sloja pristanejo v splošnih in včasih v posebnih socialnih zavodih kot oblikah načeloma učinkovitega institucionalnega varstva starih ljudi.

VLOGA DRUŽINE OZ. KMEČKEGA GOSPODINJSTVA PRI SKRBI ZA OSTARELE

Specializirane državne institucije ne morejo prevzeti vsega bremena socialnega skrbstva za ostarelo populacijo. Med družbenimi institucijami ima zato izjemno pomembno vlogo prav družina, čeprav ji kakor za materinstvo in očetovstvo tudi za varstvo starostnikov ne priznavamo ustrezne družbene vloge pri najkvalitetnejšem (z vidika ohranjanja socialnega mikro sistema) zagotavljanju starostnega varstva. Prav tako se v družbah blaginje, ki so močno razvile sistem institucionalnega varstva, ponovno uveljavlja vloga družine, saj obstoječi sistem socialne politike v okviru teh držav ne obvladuje več vseh problemov staranja. Družina postane najpomembnejši socialni prostor za upokojenca, pri čemer je seveda odločilno, kako stabilna je družinska struktura, saj starostniki ne morejo več dajati toliko, kolikor sami potrebujejo. V tej obliki varstva so zato družinski člani najpomembnejši "pomočniki" starejšim. Vendar tak odnos navadno traja le toliko časa, dokler je star človek sposoben opravljati sam zase vsaj primarne potrebe. Ko postane popolnoma odvisen, preostane le še institucionalno varstvo (Hojnik 1987: 8).

Kmečka družina je imela osrednje mesto v vseh družbenih sistemih, pri čemer je poleg socialno-psihološke dimenzije posameznikove varnosti zagotavljala tudi visoko stopnjo ekonomske varnosti. Vloga družine je za slovenske kmete tudi ob koncu 20. stoletja še vedno izjemnega pomena in je zato družinsko okolje zelo visoko vrednoteno. Kmetje so med različnimi "socialnimi prostori" najbolj navezani na svojo družino oz. na gospodinjstvo, pri čemer osebne karakteristike ljudi, kot so starost, zakonski stan, izobrazba, poklic, zadovoljstvo z delom, vsekakor pomembno vplivajo na vrednotenje družinskega okolja. Mlajši, samski in razvezani ocenjujejo to socialno okolje nekoliko nižje, starejši, poročeni ali tisti, ki živijo v skupnostih, in tisti, ki so izgubili življenjskega sopotnika, pa višje (Hribernik 1992: 418). Intergeneracijska solidarnost je bila med kmeti vselej močno navzoča, čeprav je na prehodu iz tradicionalne v moderno družbo že prihajalo do sprememb v odnosih med generacijami. Ali ni morda prav vztrajanje na tradicionalnem vedenjskem obrazcu generacijskega predajanja vloge gospodarja po načelu "Meni luč - tebi ključ!" v času, ko so spremembe korenito zasekale v tradicionalne vaške skupnosti, delovalo kot jamstvo proti temu, kar je Janko Kersnik opisal v črtici Mačkova očeta (*Kmetske slike*) - da ne bi po prevzemu dominantne vloge v okviru kmečkega gospodinjstva sin očeta pognal čez prag. V sedemdesetih letih so ruralni sociologi na območju nekdanje Jugoslavije že morali ugotoviti, da je tudi stanje družinskih odnosov močno spremenjeno. Nekdanjo družinsko kohezijo je zajel proces razpadanja, socialna solidarnost pa je močno oslabela (Livada 1972: 11).

Tudi empirično raziskovanje položaja starostnikov v različnih socialnih okoljih je pokazalo, da je na slovenskem podeželju družinski okvir še vedno najpomembnejši koordinator starostnikovega življenja, družina pa za starejše ljudi primarna varnost (Hojnik 1987: 53). Sicer pa so poleg družine v zagotavljanju pomoči ostarelim pomembne še druge oblike pomoči - sosedska pomoč in pomoč sorodnikov in prijateljev. Vendar v primeru, ko gre za vprašanje gopodarske pomoči ostarelim in osamljenim vaščanom, prej ko slej nastopi pregrada, kajti ostareli ne morejo zadovoljiti načela recipročnosti - ne morejo vračati ponujene pomoči - in so zato izločeni iz sistema odnosov medsebojne pomoči in sodelovanja (Hribernik 1984: 391). Dokler so mobilni, z institucionalno in s sosedsko pomočjo vztrajajo na kmetijah, ko povsem omagajo, tudi zanje ni druge pomoči kot institucionalno varstvo. Odnos do te oblike skrbstva pa je prav pri kmečkem prebivalstvu najmanj pozitiven in ga neredki občutijo kot poniževalnega ali celo

PREGLEDNICA:
Delež vseh in kmečkih oskrbovancev v splošnih in posebnih socialnih zavodih in po spolu v letih 1980-1992
(Vir podatkov: Zavod Republike Slovenije za statistiko, interno gradivo)

leto	SPLOŠNI SOCIALNI ZAVODI				POSEBNI SOCIALNI ZAVODI			
	oskrbovanci			število splošnih zavodov	oskrbovanci			število posebnih zavodov
	skupaj N	kmečki N	%		skupaj N	kmečki N	%	
1980	6.860	525	7,7	37	993	34	3,4	5
ženske	4.512	303	6,7		529	22	4,2	
moški	2.378	216	9,1		464	12	2,6	
1982	8.598	733	7,7	47	1.012	119	11,8	3
ženske	5.754	327	5,7		532	113	21,2	
moški	2.844	406	14,3		480	6	1,3	
1984	9.259	770	8,3	50	823	-	-	2
ženske	6.250	483	7,7		385	-	-	
moški	3.009	287	9,5		438	-	-	
1986	10.166	854	8,4	53	1.019	92	9,0	3
ženske	6.857	467	6,8		527	21	3,5	
moški	3.309	387	11,7		492	71	14,4	
1988	10.604	961	9,1	52	1.018	92	9,0	3
ženske	7.287	525	7,2		518	18	3,5	
moški	3.317	436	13,1		500	74	14,8	
1990	11.260	1.067	9,5	53	1.003	89	8,9	3
ženske	7.608	640	8,4		529	10	1,9	
moški	3.652	427	11,7		474	79	16,7	
1992	11.178	862	7,7	53	1.006	62	6,2	4
ženske	7.661	486	6,3		505	3	0,6	
moški	3.517	376	10,7		501	59	11,8	

represivnega. Zato je premestitev kmeta, ki je od svojega rojstva živel na svojem posestvu in v socialnem sistemu, v katerem je zgradil mrežo interpersonalnih odnosov, v ustrezni socialni zavod vselej le skrajni izhod. Hojnikova (1987: 58) je na osnovi empirične analize ugotovila, da bi v primeru potrebe po pomoči starostniki v vaškem okolju najprej poklicali na pomoč družinske člane, v primeru bolezni pa zakonca. Na tretjem mestu se pojavljajo sorodniki in prijatelji. Nikoli pa družbena institucija! Ta je v vaškem okolju tako oddaljen pojem, da se nanjo še spomnili niso, kar pa ne velja za tiste starostnike, ki so živeli v primestnih in mestnih okoljih. Toda tudi zanje so najpomembnejši referenčni okvir pomoči družinski člani in

sorodniki in prijatelji, šele nato družbene institucije. Vlogi družine in krepitvi odnosov med generacijami bi zato veljalo posvetiti bistveno več pozornosti, pri čemer seveda ne gre pozabiti, da neposredna fizična bližina (npr. skupno gospodinjstvo) pogosto pomeni tudi izvor medgeneracijskih nesoglasij ali celo oviro pri sklepanju zakonske zveze (zlasti zaradi deklet). Toda starega človeka bodisi v zdravju ali v bolezni nikakor ne bi smeli ločiti od drugih ljudi samo zato, ker je ostarel (Occetto 1968: 33). Humanost med ljudmi se zagotovo kaže prav v skrbi za ostarelo populacijo.

OSTARELI IN ONEMOGLI KMETJE V SPLOŠNIH IN POSEBNIH SOCIALNIH ZAVODIH

Tisti del starejše populacije, ki iz različnih razlogov, kot so zmanjšanje fizične in duševne sposobnosti za samostojno življenje, kronične bolezni, osamljenost, utesnjenost v družini, zaradi nesoglasij med mlajšimi in starimi, pa tudi zaradi prezaposlenosti mlajših družinskih članov itn., potrebuje posebno institucionalno skrbstvo, zajema kar nekaj odstotkov vsega prebivalstva. Smiljanić (1979) npr. omenja 6 odstotkov, svetovna organizacija pa prognozira, da bo v razvitih državah tako obliko varstva, ki je organizirano kot institucionalno-domsko varstvo -, potrebovalo okoli 7 odstotkov starih ljudi. Ta oblika socialnega skrbstva je hkrati najdražja oblika varstva starejših ljudi, vendar so domovi za ostarele v razvitih državah postali nujna potreba. Lahko bi celo rekli, da je to davek, ki ga je civilizirana družba prisiljena poravnavati za svoj nezaustavljivi tehnološki razvoj. Skrb za stare ljudi v domovih je sicer lahko human način skrbi zanje, hkrati pa lahko pomeni tudi obliko socialne in prostorske segregacije ter družbene alienacije, še zlasti, če so okoliščine za življenje v domu bistveno spremenjene od tistih, na katere so bili navajeni pred tem (Brearley 1990: 12). Tako kot se v bolnišnicah kaže naraščajoči birokratizirani odnos do pacientov, pri čemer je njihovo dejansko počutje dokaj malo vredno, in čim manj motijo osebje, tem ljubši bolniki so (Južnič 1991: 7-8), se lahko izkazuje tudi v socialnih zavodih za stare ljudi, ki v končni instanci pogosto postanejo zgolj "čakalnice na smrt". To velja še toliko bolj za tiste, ki so povsem odvisni od pomoči drugih.

V nadaljevanju zato zastavljamo vprašanje, kako pogosto so kmetje udeleženi v obeh oblikah socialnega skrbstva za odrasle. Podatki za preteklo desetletje kažejo na to (gl. Preglednico), da se povečuje tako skupno število vseh oskrbovancev kot tudi oskrbovancev, ki so opredeljeni kot zasebni kmetovalci (pred upokojitvijo oz. pred sprejemom v domsko varstvo so opravljali poklic kmeta). Naglo povečevanje tako števila oskrbovancev v splošnih socialnih zavodih (od 6.860 v letu 1980 na 11.178 v letu 1992) lahko po eni strani empirično potrjuje spremembe v demografskem dogajanju (staranju) slovenske družbe, toda tudi spremembe družbenega odnosa do ostarele populacije na drugi strani. Splošni socialni zavodi (domovi upokojencev, domovi starejših občanov) kot institucionalno varstvo za starajočo in ostarelo populacijo so namenjeni občanom, ki zavoljo starosti ne morejo ali ne želijo živeti doma, precejšen del oskrbovancev pa potrebuje nepretrgano zdravstveno oskrbo in nego. Occetto (1987: 23-26) je na primeru analize zdravstvenega stanja oskrbovancev socialnih zavodov mesta Ljubljane ugotovil, da se jih precej sploh ne more premikati, del pa le omejeno. Prevladujoči razlog za preselitev v zavod je torej zdravstveno stanje starih ljudi. Večina oskrbovancev pa je v visoki starosti (Vovk 1983). Potrebe za varstvo starih ljudi, zlasti v splošnih socialnih zavodih, so bistveno večje, kot so fizične zmogljivosti le-teh. Leta 1992 je bilo npr. od 7.983 vlog zavrnjenih kar 3.147, večji del prav zaradi premajhnih zmogljivosti obstoječih socialnoskrbstvenih institucij.

Ugotovimo lahko, da se število kmetov, ki sodijo v kategorijo oskrbovancev splošnih socialnih zavodov, prav tako povečuje in jih je v preučevanem obdobju povprečno 8,5% vseh oskrbovancev. Med njimi je več žensk, vendar je delež kmetov med vsemi moškimi bistveno večji (v povprečju 11,5%) od deleža kmetic med vsemi ženskami (v povprečju 7,0%). Višji delež žensk tako znotraj kategorije kmečkih oskrbovancev kakor med celotno populacijo oskrbovancev v splošnih socialnih zavodih je mogoče najbrž pojasniti z njihovo daljšo življenjsko dobo.

Čeprav se interes za preučevanje in izboljšanje položaja starostnikov v družbi povečuje (na to kaže tudi večanje števila znanstvenih disciplin, ki se bodisi posredno ali neposredno ukvarjajo s problematiko staranja), je starost v percepciji ljudi pogosto vse prej kot zanimivo življensko obdobje, še zlasti za tisti del populacije, ki se s koncem aktivne življenjske dobe ne more učinkovito adaptirati na spremenjeni način življenja. Vse pogostejše prepuščanje skrbi za ostarele specializiranim socialnim zavodom se kaže tudi kot spreminjanje vedenjskega vzorca med generacijami in potiskanje tega pojava tako na individualno kot na družbeno margino. Zdi se, da to v določeni meri potrjujejo tudi podatki o frekventnosti, s katero obiskujejo oskrbovance svojci. Vloga profesionalnih delavcev, med njimi še zlasti socialnih delavcev, je v tem okviru izjemna (Miloševič 1989: 241-246). Ko postane oskrbovanec v odnosu do profesionalnih delavcev, ki zanj skrbijo, zlasti objekt in manj ali nič subjekt, se v celoti izgubijo vse prednosti še tako dobro organizirane domske oskrbe.

Poleg splošnih socialnih zavodov imamo tudi nekaj t. i. posebnih socialnih zavodov, ki so namenjeni duševno in telesno prizadetim odraslim osebam. Število vseh oskrbovancev se v preteklem desetletju kljub nihanju ni bistveno spreminjalo. V povprečju je bilo med 982 oskrbovanci 70 kmečkih (7,1%). Število slednjih pa je precej variiralo. Podatki kažejo, da je bilo med kmečkimi več moških kot žensk. Zaradi specifičnosti obolenj imajo posebni socialni zavodi razmeroma še vedno zelo neugleden položaj. Bistveno boljšega nimajo niti splošni socialni zavodi, kar je, kot smo to že ugotovili, tudi posledica neadekvatnega družbenega odnosa do kategorije starostnikov.

Primerjava deleža populacije v starosti 65 let in več med kmečkim in nekmečkim prebivalstvom razkriva, da je med kmečkim prebivalstvom bistveno večji delež te starostne kategorije. Toda primerjava med udeleženci splošnih socialnih zavodov je pokazala, da je delež kmetov vsekakor nižji, kar pomeni, da je skrb za ostarele kmete prepuščena bodisi mlajšim članom kmečkega gospodinjstva (če jih seveda ima) bodisi starostnikom samim ob morebitni pomoči socialno-skrbstvene službe. Hvalevredna se zdi ideja Hojnikove (1989: 409), da bi bilo v ruralnem prostoru primerneje organizirati institucionalno varstvo starejših v družinski obliki "kolektivnega gospodinjstva", v katerem bi živelo nekaj starostnikov skupaj z gospodinjo in negovalko. Najpomembnejše pri tem je ohranjanje mreže socialnih odnosov, tako da ostanejo kmetje v istem bivalnem okolju, ki so ga vajeni vse življenje. Zdi se, da bi bila taka rešitev kot prevladujoča oblika v praksi zaradi visokih začetnih stroškov vsaj zaenkrat najbrž še težko izvedljiva. Za tiste, ki (še) niso odvisni od nege drugih, tako ostane na voljo še samopomoč, pomembna oblika socialne pomoči, ki jo je mogoče s sodobno informacijsko tehnologijo in širjenjem mreže servisnih storitev še povečati.

UVAJANJE SODOBNE TELEKOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE PRI SKRBI ZA OSTARELE NA DOMU

V industrijsko razvitih družbah se starostna populacija številčno nenehno povečuje, s tem pa tudi obseg socialno-skrbstvenih potreb. Kot poroča Hojnik-Zupanc (1993: 626), lahko uporaba sodobnih telekomunikacijskih sredstev in novih tehnologij starostnikom bistveno olajša bivanje v lastnem stanovanju, kakor tudi popestri in olajša vsakdanje življenje ter jim pomaga ohranjati samostojno in neodvisno življenje v pozno starost. Pri tem igra izjemno pomembno vlogo prav uporabna vrednost informacijske tehnologije, ki vsakdanje življenje ne le vsebinsko in časovno zapolnjuje, temveč omogoča visoko stopnjo individualne samostojnosti in povezanost z drugimi ljudmi, zagotavlja dokaj varno bivanje v stanovanju z varovalnim alarmnim sistemom, omogoča dostopnost do različnih servisov in zmanjšuje potrebe po naporni fizični mobilnosti zunaj stanovanjskega okolja. S tako tehnologijo, ko se staremu človeku na eni strani dejansko dokaj hitro krči možnost uporabe fizičnega prostora, se na drugi strani socialni in komunikacijski prostor pomembno širi. Telefon je v tem primeru najpomembnejši. Toda ta element stanovanjske opreme ima manj kot polovica starih ljudi - nad 60 let - v Sloveniji, pri čemer ni zanesljivih podatkov o tem, kolikšna je dejanska gostota

telefonskega omrežja med starajočim kmečkim prebivalstvom. Ker je telefonsko omrežje na podeželju bistveno slabše razvito, je mogoče potemtakem sklepati, da je še vedno veliko kmetij brez tega, tudi za kmetovanje še kako pomembnega elementa gospodinjske opreme, kar tudi kaže, da se številne neenakosti tako med urbanim in ruralnim prostorom kot med posameznimi družbenimi sloji ohranjajo.

Socialna aplikacija tehnične inovacije, kakršna je t.i. komunikacijski sistem *lifeline*, posebna vrsta telefona, pri katerem uporabnik s pritiskom na gumb ali pa daljinsko po posebnem sprožilu takoj vzpostavi telefonsko zvezo z dežurno službo v telekomunikacijskem centru, s katerim je povezan (Hojnik-Zupanc 1993: 627-628), zadeva pretežno starostnike višjega socialno-ekonomskega statusa v urbanih sredinah. V Sloveniji deluje dežurna služba "Halo pomoč" na območju občin ljubljanskega območja. Najpomembnejšo vlogo ima kot element občutka osebne varnosti, kajti v slehernem trenutku je mogoče aktivirati zdravstveno službo oz. nujno pomoč na domu. Množična uporaba te socialno-tehnične inovacije je seveda povezana s številnimi predpogoji, med katerimi je eden najpomembnejših prav razvoj telefonskega omrežja. Kolikšna bi bila učinkovitost npr. v oddaljenih in redko poseljenih območjih, je zato povsem praktično vprašanje, še zlasti v obdobju, ko vremenske razmere za krajši ali daljši čas pretrgajo telefonske linije ali celo fizično povsem onemogočijo dostopnost. Taka pomoč ostarelim in osamljenim osebam na hribovskih kmetijah bi bila še zlasti pozimi težko izvedljiva. Vsekakor pa se v urbaniziranem okolju kažejo pozitivni učinki uveljavljanja telekomunikacijskih tehnologij kot sredstva učinkovite skrbi za starostnike.

SKLEP

Problematiki ostarelosti kmečkega prebivalstva kot integralnemu delu socialne problematike te populacije ob vrsti "pomembnejših velikih tem" ni namenjena kakšna posebna pozornost. Tudi sicer ostaja kmečka populacija kot celota v skoraj vseh analitičnih aspektih precej na družbenem obrobju. Urbani pogled, ki se v glavnem prekriva z institucionalnim, vidi v kmečki posesti trajni vir preživljanja in zato pri dodeljevanju socialno-varstvenih in socialno-skrbstvenih pomoči določa drugačne kriterije. Če so družbene in ekonomske razmere stabilne, kmetje pa delovno sposobni, navadno tudi ni potrebe po intervenciji. Pojav staranja kmetov, ki ga ne spremljata intergeneracijska kontinuiteta in medgeneracijska solidarnost, postavlja vprašanje v povsem drugačno luč. Ob upoštevanju specifike načina življenja kmečkega prebivalstva je zato tudi mogoče razumeti trdovratno vztrajanje ostarelih kmečkih ljudi na lastnih posestvih, ne glede na spoznanje, da socialne in gospodarske aktivnosti naglo zamirajo. Idealna rešitev bi seveda bila, če bi lahko starostniki s takih kmetij vzpostavili ustrezno socialno razmerje s svojimi potomci, sorodniki ali celo z drugimi za kmetovanje zainteresiranimi mlajšimi ljudmi, ki bi jim omogočalo življenje na lastnih domovih, kmetije pa ohranilo vitalne. Ker se bremena s starostjo večajo, mlajši pa postajajo vse bolj indiferentni do lastnih staršev, tudi ni pričakovati, da bi lahko do takih idealnih rešitev sploh prišlo. Bolj verjetna se zdi pot, po kateri se bodo morale državne institucije že v bližnji prihodnosti prevzeti še bolj obremeniti s skrbjo za ostarele in prevzeti onemogle kmetovalce povsem na svoja ramena, odnos z oskrbovanci pa urediti v obojestransko korist. Pri tem se materialne obveznosti potomcev ne morejo povsem socializirati kot splošna obveznost vseh mlajših ljudi do tistih starejših, ki kljub lastnim potomcem ali ožjim sorodnikom nimajo zagotovljene družinske socialnoskrbstvene pomoči, če že moralne odgovornosti otrok za lastne starše ni več mogoče zagotoviti. Toda še tako dobro urejena institucionalna skrb države za ostarele in onemogle ne more postati ustrezni substitut za humane medčloveške odnose med različnimi starostnimi generacijami, ki so si v krvnem sorodstvu, kakor je ne morejo zagotoviti niti sodobne informacijske tehnologije. Lahko rečemo, da se prav na področju odnosa do ostarelih in onemoglih transparentno razkriva pojav vse večje odtujenosti in formalizacije odnosov med ljudmi. Ne le v urbanih naseljih, temveč tudi v ruralnem prostoru.

Literatura in viri:

B. Accetto (1968), *Staranje, starost in starostno varstvo*. Ljubljana: Republiški odbor Rdečega križa Slovenije.

— (1987), *Starost in staranje: Osnovne medicinske gerontologije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

A. Barbič, M. Pavliha (1993), *Evalvacija javnih del v kmetijstvu in na podeželju*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.

C. P. Brearley (1990), *Working in Residential Homes for Elderly People*. London and New York: Tavistock /Routledge.

I. Dizdarević (1986), Psihosocijalne dimenzije starenja i starosti. *Pregled 76*, 11-12: 1053-1069.

R. First-Dilić (1977), Medugeneracijsko ispomaganje u seoskoj porodici. *Sociologija sela 15*, 55-56: 75-85.

Z. Harel *et al.* (1984), *Social Integration and Mental Health of the Aged (form Research of Aging)*. Beverly Hills: Sage Publications.

I. Hojnik (1987), *Sociološki aspekti preventivnega dela v procesu zdravstvene nege v lokalni skupnosti (s posebnim poudarkom na starosti populacije)*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

— (1989), Institucionalna oblika bivanja kot nesamostojnost in nepovezanost starostnikov. *Socialno delo 28*, 4: 405-411.

I. Hojnik-Zupanc (1993), Starostnik v bivalnem okolju in telekomunikacijska tehnologija. *Teorija in praksa 30*, 7/8: 625-633.

F. Hribernik (1984): Odnosi na vasi - medsebojna pomoč in sodelovanje. V: A. Barbič (ur.), *Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja II*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za agronomijo.

— (1992), Kmetom je družina temeljna in najpomembnejša socialna skupina. *Sodobno kmetijstvo 25*, 10: 417-421.

S. Južnič (1991), *Antropologija smrti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Z. Kaučič (1987), *Aktualna problematika socialnih zavodov za varstvo odraslih*. Ljubljana: Skupnost socialnih zavodov Slovenije.

S. Livada (1972), Naše društvo i stari seljaci. *Sociologija sela 10*, 37-38: 5-14.

M. Makarovič (1991), Družine z vitalnih in odmirajočih kmetij v luči nekaterih odnosov. V: A. Barbič (ur.), *Prihodnost slovenskega podeželja*. Novo mesto: Dolenjska založba.

V. Smiljanić (1979), *Psihologija starenja*. Beograd: Nolit.

Statistično poročilo za splošne in posebne socialne zavode v Sloveniji v letih 1980-1992. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

S. A. Stephens, J. B. Christianson (1985), *Informal Care of the Elderly*. Lexington: Lexington Books.

M. Vojnovič *et al.* (1986), *Organizacija pomoči starim na domu - ugotavljanje potreb ter spremljanje in evalvacija akcij te pomoči*. Ljubljana: Zavod za zdravstveno in socialno varstvo (1. del).

M. Vovk (1983), *Slovenski domovi za stare ljudi*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SR Slovenije.

The World Aging Situation: Strategies and Policies (1985). New York: United Nations.

Zakon o socialnem varstvu (1992). Ljubljana: *Uradni list Republike Slovenije 2*, 54: 3077-3087.

Milko Poštrak

KJE SO SUBKULTURE DANES?

(II)

V prvem delu smo se najprej bežno dotaknili razsežnosti človekovega bivanja, ki jo - zgolj v analitske namene - razpoznavamo kot entiteto, imenovano kultura. V njen okvir smo umestili še drug pojem, s katerim se poskušamo osredotočati na določen izsek, na tem mestu opredeljen kot subkultura. Poleg tega smo ponudili eno od možnih izhodišč, zornih kotov ali matric za preučevanja nastanka subkultur.

POPULARNA ALI SODOBNA KULTURA?

Raymond Williams predlaga tri obširnejše definicije kulture. V prvem sklopu se pojem veže na "splošni proces intelektualnega, duhovnega in estetskega razvoja" (Storey 1993: 2). S tega vidika bi, recimo, če bi govorili o kulturnem razvoju Zahodne Evrope, imeli v mislih pravzaprav velike filozofe, velike umetnike in podobno. Drugi sklop bi pojmoval kulturo kot "poseben način življenja, tako ljudi, obdobja ali skupine" (*ibid.*). S tega vidika bi, če bi spet govorili o kulturnem razvoju Zahodne Evrope, mislili ne le na intelektualne in estetske dejavnike, temveč na razvoj izobraževanja, počitnikovanja, na šport, religijo itn. Kot tretji sklop navaja Williams "dela in dejavnosti intelekta in zlasti ustvarjalne aktivnosti" (*ibid*). Torej zlasti tiste dejavnosti, ki se ukvarjajo s produkcijo pomenov. Kultura, pojmovana v tem smislu, je primerljiva s tistim, kar strukturalisti in poststrukturalisti imenujejo "signifikantne prakse" (*ibid.*).

Storey s tem v zvezi meni, da ob govorjenju o "popularni kulturi" ponavadi uporabljamo druga dva sklopa pojmovanj kulture. V okviru drugega sklopa, "določen način življenja", lahko govorimo o dejavnostih, kot so počitnice na morju, proslava Božiča, pa tudi o mladinski subkulturi kot primeru ali vrsti kulture. V okviru tretjega sklopa pa bi lahko govorili o "milnatih operah" (*soap operas*), pop glasbi, stripu in podobnem kot o primerih kulture. To ponavadi imenujemo kulturne tekste (*ibid.*).

Storey pravi, da je "popularna kultura" pravzaprav prazna konceptualna kategorija (1993: 1) in ob tem navaja Tonyja Bennetta, ki je izpostavil, da je "koncept popularne kulture dejansko neuporaben, nekakšen talilni lonec zmedenih in protislovnih pomenov, sposobnih zavajati raziskovanje v številne teoretične slepe ulice" (*ibid.*). Kljub temu Storey navaja šest definicij popularne kulture. Pred tem omenja še Williamsovo mnenje, da bi lahko o popularni kulturi govorili v štirih pomenih: "priljubljena med veliko ljudmi", "manjvredna oblika izdelka", "izdelek, narejen zato, da bi ugajal" ter "kultura, ki jo pravzaprav ustvarjajo ljudje zase" (*ibid.*: 6).

Prvi sklop pojmuje popularno kulturo kot priljubljeno v čim širšem krogu ljudi. S tega stališča naj bi zadoščalo, da pregledamo prodajo knjig, filmov, slik, nosilcev zvoka itn. Oziroma, da pogledamo, koliko ljudi je obiskalo določeno kulturno ali športno prireditev. Ali pa z raziskavo ugotovimo, katere so najbolj priljubljene oddaje na TV in radiu. S tem naj bi dobili podatke o popularni in nepopularni kulturi. Storey pravi, da je po eni strani ta delitev problematična tudi zato, ker pove ali zajame preveč. Ker se izkaže, da bi s tega vidika v okvir popularne kulture sodila množica izredno raznolikih segmentov kulture. S tem bi popularna kultura postala natanko tisto, kar pravzaprav sploh edino lahko je: segmenti, ki so - v določenem času in prostoru iz teh ali onih razlogov - priljubljeni. S čemer pa nismo

povedali nič drugega, kot le to, da je pojem "popularna kultura" v trenutku, ko hoče biti specifičen, ko hoče opredeliti določeno (kvalitativno) vsebino, neprimeren, neuporaben. Tudi zavajajoč in netočen. Letna poročila industrije zabave namreč kažejo, da se le majhen odstotek izdanih nosilcev zvoka iz okvira t. i. "popularne glasbe" proda v zadostni količini, da sploh pokrije stroške izdelave (snemanja, distribucije, reklame itn.), kaj šele, da bi ustvaril dobiček (Storey 1993: 8-10, prim. tudi: Frith 1986: 149 in Frith, Goodwin 1990).

Druga definicija popularne glasbe pravi, da je to kultura, ki preostane, ko smo definirali "visoko kulturo". Popularna glasba v tem smislu je rezidualna kategorija, preostanek, ki se ni uspel umestiti v okvir visoke kulture. Za tako umeščanje pa potrebujemo merila. Ta so lahko zelo raznovrstna in lahko privzamejo bolj ali manj prepričljive videze zanesljivosti. Merila so lahko: formalna kompleksnost, moralna vrednost, kritičen uvid in podobni relativistični konstrukti, ki vse preradi privzamejo videz absolutne merodajnosti, ničesar pa ne povedo o družbeno-kulturnem kontekstu, v katerem so nastali. Recimo o povezanosti ali razmerju s posameznimi družbenimi centri moči. Tako s tem v zvezi francoski sociolog Pierre Bourdieu pravi, da se kulturne distinkcije uporabljajo na ta način, da bi podprle razredne razlike. V tem smislu je okus globoko ideološka kategorija (Storey 1993: 8).

Tretja možnost govorjenja o popularni kulturi le-to opredeljuje kot "množično kulturo". Ta način gledanja se navezuje na predhodnega. Popularna kultura naj bi bila brezupno komercialna, množično proizvajana za množično uporabo. Nekateri avtorji iz tega okvira nastanek popularne kulture umeščajo v Ameriko, natančneje, kar v New York. Še natančneje: v ulico Tin Pan Alley, kjer je imela svojčas pisarne večina poslovnežev in obrtnih "skladateljev" industrije zabave. Ob tem operirajo s pojmom "amerikanizacija" (*ibid.*: 11). Drži, da ima na določen način Amerika daljšo tradicijo izkušnje s t. i. popularno glasbo ali vsaj s tistim, kar mislimo, da umeščamo v ta okvir, in hkrati drži, da je vpliv ameriške kulture na evropsko nedvomen, vendar je narava ali vrsta tega vpliva zelo raznolika in tudi protislovna. Nekaj malega bomo poskušali o tem povedati v nadaljevanju, nekaj pa smo govorili tudi že na drugem mestu (Mlinar, Poštrak 1991, prim. tudi: Frith, Goodwin 1990: 160-180).

Četrti sklop govori o popularni kulturi kot izvirajoči "iz ljudstva". V tem smislu naj bi bila popularna kultura avtentična kultura ljudi. Popularna kultura kot ljudska kultura. Kultura ljudi za ljudi. Prvo vprašanje, ki se postavi, pravi Storey, je: kdo so tisti, ki jih opredelimo za "ljudi"? Naslednji očiten problem s to definicijo je, da protagonisti popularne kulture ne ustvarjajo le-te iz grobih materialov, ki bi jih sami izdelali, temveč so komercialno zagotovljeni (Storey 1993: 12).

Peta definicija popularne kulture je utemeljena v delu italijanskega marksista Antonia Gramscija, zlasti v njegovem pojmu hegemonije. Gramsci uporablja ta pojem, ko govori o načinu, s katerim dominantne skupine v družbi skozi proces "intelektualnega in moralnega vodstva" dosegajo soglasje podrejenih skupin v družbi (*ibid.*: 13). S tega stališča naj bi bila popularna kultura kraj spopada med silami odpora podrejenih skupin v družbi in sil inkorporiranja dominantnih skupin v družbi. Popularna kultura naj torej ne bi bila niti vsiljena kultura, kot menijo teoretiki množične kulture, niti "kultura za ljudi" iz četrtega sklopa definicij, temveč prostor izmenjave med njima. Prostor, določen z odporom in vključevanjem. Teksti in prakse popularne glasbe naj bi se gibale znotraj tistega, čemur je Gramsci rekel "kompromisni ekvilibrij": "Proces je historičen (določen pojav je v določenem trenutku opredeljen kot popularna kultura, v drugem pa kot drugačna oblika kulture), hkrati pa tudi sinhroničen (v vsakem danem zgodovinskem trenutku se giblje med odporom in vključevanjem). Počitnice na morju so bile, na primer, najprej aristokratski dogodek, po sto letih pa so postale primer popularne kulture. *Film noir* je bil prvotno zaničevan popularni film, trideset let pozneje pa je postal umetniški film" (*ibid.*: 13).

Šesta definicija popularne kulture se veže na sodobne razprave o postmoderni. V okviru razmerij med postmoderno in popularno kulturo naj bi bila postmoderna tista kultura,

ki ne prizna več distinkcije med visoko in popularno kulturo. Postmodernisti trdijo, da je sedaj vsa kultura postmoderna kultura. Še več, to dejstvo slavijo: "Primer interpenetracije komercialnega v kulturo (zabrisanje distinkcije), kar naj bi bila sestavina postmoderne kulture, lahko najdemo v povezavah med televizijskimi reklami in pop glasbo. The Clash, Ben E. King, The Hollies, Free in Steve Miller Band so vsi imeli uspešnice na vrhu lestvice kot posledico pojavljanja njihove pesmi v TV reklami" (*ibid.*: 15).

Wolfgang Sandner govori o pop glasbi kot pop-artu in kot o splošnem nazivu za popularno glasbo (1988: 147). Tako navaja, da izraz pop-art pripisujejo angleškemu umetnostnemu kritiku Lawrencu Allowayu, ki ga je nekje v drugi polovici petdesetih (torej v času uveljavljanja rock and rolla) vnesel v pogovorni jezik (*ibid.*). Sandner navaja: "Hanz Ohff trdi, da je Alloway naletel na izraz 'pop' na kolažu Richarda Hamiltona z naslovom 'Le kaj je tisto, zaradi česar so današnji domovi tako drugačni, tako privlačni?', razstavljenem leta 1956 na znameniti razstavi 'This Is Tomorrow' v londonski Whitechapel Gallery. Alloway je sprva uporabljal izraz 'pop' v kombinaciji '*pop-culture*', da bi s tem ustvaril pojmovno razliko med proizvodi množičnih medijev in 'umetniškimi' deli. Pozneje je izraz 'pop' sam prešel tudi na področje umetniške produkcije" (*ibid.*). In nadaljuje: "Izraz 'pop-art' je pri tem bolj zbirni izraz, bolj metoda refleksije na novo opaženega okolja, kot pa enotni slog. Kljub temu, da je pop-art zabrisal meje med višjo kulturo in subkulturo, med umetniško lepim in reklamo, je pripeljal k novim zaznavam in ocenam; načelo pop-arta ne dovoljuje, da bi bile preproste slike in vizuelni proizvodi dokončni - potrebno je raziskovati njihov izvor in učinek" (*ibid.*).

V nadaljevanju Sandner opozarja, da bi bilo zgrešeno obravnavati pop glasbo petdesetih let kot glasbeni *pendant* pop-artu, kot glasbeno obliko ene izmed paralel umetnostnega razvoja. Pop glasba tistega časa ni bila pop-art sam po sebi. Glasba je stregla pop-artu zgolj kot predmet obdelave (*ibid.*). In dodaja: "Zgodnjo pop glasbo, tj., glasbo petdesetih let razlikuje od pop-arta pomanjkanje umetniške zavesti glasbenikov (...) Pop glasba petdesetih je bila mladostniška kultura" (*ibid.*: 148). O pop glasbi v smislu pop-arta lahko - po Sandnerju - govorimo šele od pojava skupine The Beatles s preloma petdesetih in šestdesetih naprej (*ibid.*).

Na podlagi navedenega lahko ugotovimo zgolj to, da je pojem popularna kultura tako disperziven, da je dobesedno neuporaben. Skupno vsem definicijam je mogoče vsaj to, da se ukvarjajo z vidiki kulture v sodobnosti, v času urbanizacije in industrializacije (STOREY 1993: 16). Storey navaja Williamsa, ki je zapisal: "(...) izraz popularna kultura se je začel v svoji sodobni obliki pojavljati v angleški misli v času, ki ga običajno opisujemo kot industrijsko revolucijo. (...) Gre za definicijo kulture in popularne kulture, ki je umeščena v prostor kapitalistične tržne ekonomije. V tem pogledu je Velika Britanija prva dežela, ki je uporabljala pojem popularna kultura v tem zgodovinsko omejenem pomenu" (*ibid.*).

V zvezi s tem moramo gotovo omeniti, da Storey (ko govori o tem, da so možni sicer še drugi načini rabe izraza popularna kultura, da pa se sam omejuje na navedenih šest sklopov, ki ustrezajo angleški tradiciji rabe pojma) posebej izpostavlja, da se pojem popularna kultura veže na specifične razmere, ki so vladale v Veliki Britaniji v času industrijske revolucije. Pred industrializacijo in urbanizacijo je imela Velika Britanija dve vrsti kulture: splošno kulturo (*common culture*), ki naj bi bila bolj ali manj skupna vsem razredom, ter ločeno, elitno kulturo, ki so jo proizvajali in konzumirali vladajoči razredi. Kot rezultat industrializacije in urbanizacije so se zgodile tri stvari, ki so spremenile kulturno mapo. Najprej je industrializacija spremenila razmerja med zaposlenimi in delodajalci. Naprej je urbanizacija producirala ločevanje razredov glede na mesto bivališča. Nazadnje naj bi strah pred uvozom francoske revolucije podžgal oblast, da je uzakonjala represivne ukrepe, s katerimi je poskušala zbijati radikalizem. Politični radikalizem in sindikalna gibanja s tem niso bila uničena, temveč so bila porinjena v podzemlje ter organizirana izven vpliva srednjega razreda. Ti trije dejavniki so skupaj proizvedli kulturni prostor zunaj paternalističnih

okvirjev prejšnje skupne kulture. Ta prostor, v katerega so umeščali tisto, kar so imenovali popularna kultura, je ostajal izven vpliva in nadzora vladajočih razredov (*ibid.*: 17).

V tem času, torej v zadnjih nekaj sto letih, se je skozi kulturne in družbene procese, ki so spremljali in odslikavali tudi razvoj komunikacijske tehnologije (tisk in druge reprodukcijske tehnike, film, nosilci zvoka itn.), spreminjal tudi način posredovanja kulture (v vseh pomenih in razsežnostih, ki smo jih poskušali nakazati doslej). Sčasoma je večina reprodukcijskih tehnik in komunikacijske tehnologije postala dosegljiva širšemu krogu ljudi, s tem pa so se radikalno lomile možnosti za vzpostavitev izolirane, elitistične oblike kulture. Seveda te možnosti niso popolnoma odpravljene. Po eni strani lahko posamezne kulturne grupacije ("kulturne" tokrat v smislu "ustvarjalne kulture" ali umetnosti) same poskrbijo za to, da njeni izdelki niso "komunikativni" in da so težko dosegljivi, po drugi strani pa je seveda tudi celoten sistem posredovanja informacij vedno znova vezan na različne nosilce moči in nanje vezanih interesov, s tem pa posamezne kulturne vsebine zanemarja ali jih ne posreduje. Take razmere so vidne na posameznih osrednjih množičnih posrednikih informacij, kot je recimo prvi program osrednje TV postaje ali MTV.

V zadnjih (desetih) letih se v demokratičnih družbah - tudi zaradi vse splošnejše dostopnosti množičnih občil (privatne radijske in televizijske postaje, časopisi itn.) - odpirajo širše možnosti za kulturni pluralizem. Za kulturni pluralizem v smislu, da ima vsaka družbena skupina, ki se veže na določen segment kulture, dostop do ustvarjalnosti na referenčnem področju (posamezni kanali na osrednjem radiu in televiziji in specializirani programi privatnih radijskih in TV postaj, specializirane revije in časopisi itn.). Seveda z razvito tehnologijo in njeno dostopnostjo ne bodo rešena vsa vprašanja kulturnega pluralizma in konec koncev demokracije nasploh, saj je urejanje le-teh vezano na družbeno organizacijo nasploh, torej na to, kako posamezna družba ureja in usklajuje medsebojno učinkovanje različnih interesov in interesnih skupin, distribucijo in kontrolo centrov moči itn. Razmerje med kulturo ali umetnostjo in družbeno močjo razumemo na tem mestu zlasti v kontekstu vprašanja, katera kultura v dani skupnosti je privilegirana, izstopa kot uradna, osrednja itn., katera pa je odrinjena, opredeljena kot subkultura, manjvredna ali celo sploh ne kot kultura. Makarovič govori o tem razmerju v nekoliko drugem kontekstu. Govori namreč o "družbeni vlogi umetnosti". V zvezi z izvorom besed "moč" in "umetnost" se sprašuje: "In ali morda ni tudi bistvo umetnosti v nekem smislu ravno - moč? To sledi že iz besed, ki jo opredeljujejo. Latinska beseda 'ars' pomeni zlasti moč, spretnost, znanje, sposobnost" (1986: 178).

V tem pogledu je videti, da so teoretiki postmoderne ostali na pol poti: slavijo (mogoče dokončen) zlom elitističnih ločevanj na visoko in popularno kulturo, hkrati pa zanemarjajo vprašanja realno obstoječih razdelitev moči med posameznimi akterji. V postmoderni se slavijo televizija in ostali tehnološki dosežki moderne dobe pa kulturni izdelki, producirani v njih okrilju, zanemarjajo pa se vzroki za različno stopnjo prisotnosti le-teh v javnosti. Tehnologija je sama po sebi zares prinesla možnost, da so kulturne dobrine dostopne za vse, selekcijo in distribucijo pa še vedno izvajajo ljudje in skupine s svojimi interesi (in ne, recimo, nevtralna tehnologija).

V zvezi s tem Storey navaja, da se levičarji v kontekstu postmoderne bojijo, kaj bo z opozicijskimi sposobnostmi popularne kulture, desničarji pa, kaj bo z resnično, pravo kulturo (1993: 16).

Mimogrede Storey poudarja še, da se pojem popularna kultura pravzaprav vedno uporablja v razmerju do neke druge kulturne vsebine: do množične kulture, visoke kulture, delavske kulture, ljudske kulture itn. Ob tem navaja Dicka Hebdigea, ki s tem v zvezi pripominja: "Na Zahodu popularna kultura ni več obrobna. Večino časa in za večino ljudi je kratko malo kultura" (*ibid.*: 18). Kar seveda vsaj implicira potrebo po drugačni terminologiji v okviru kulturnih študij.

Gregor Tomc je poskušal rešiti to vprašanje tako, da je razlikoval med "moderno kulturo" oz. modernizmom in nanj navezujočim se postmodernizmom in "sodobno kulturo":

"Programski pojmi so proizvod avantgardističnih gibanj modernizma (...). Modernizmu nasproti pa v umetnosti moderne dobe od naturalizma naprej ves čas stoji sodobna umetnost. V mislih imamo tiste oblike ustvarjalnosti, ki so ohranile tako naturalistični kot racionalni pristop k ustvarjanju in so, za razliko od boem in avantgard, usmerjene na trg duhovnih dobrin" (1992a: 158).

Tomc naprej pravi: "Ocene modernizma in sodobne umetnosti se seveda razlikujejo. Modernistično usmerjeni ocenjevalci razlagajo razcep s tem, da se je del ustvarjalcev podredil diktatu množičnega tržišča, medtem ko se je drugi del ustvarjalcev zavestno marginaliziral in s tem ohranil svojo avtonomijo - v prvem primeru gre po njihovem mišljenju za množično trivializacijo, v drugem primeru pa za elitno ezoterizacijo. Populistično usmerjeni ocenjevalci pa ravno nasprotno vidijo odvisnost od trga kot garant vitalnosti sodobne umetnosti, v modernistični samozadostnosti pa slepo ulico" (*ibid.*: 160).

Razmerje med moderno in sodobno umetnostjo moderne dobe izpelje Tomc po daljšem zgodovinskem pregledu spreminjanja položaja umetnika. Tako ugotavlja, da "gre za dve radikalno različni drži, za dve strategiji mišljenja, sodobno in modernistično, ki vsaka na svoj način strukturirata ustvarjalčevo zaznavo sebe in svoje vloge v izražanju občutij o realnosti" (*ibid.*: 168). "Zaznavo sebe" pač v smislu specifično inkulturirane podobe sebe kot bitja, opredeljenega z določenimi kulturnimi obrazci, ki pa jih vsak posameznik na specifičen način preoblikuje v procesu sprejemanja. Tako vidi Tomc izvor modernizma "v romantiki, ki naredi iz umetnosti domeno redkih izbrancev, ki stojijo nasproti neizobraženi, nerazgledani in neobčutljivi množici. S tem razločevanjem vzpostavi romantični umetnik razkol med 'lepo dušo' in 'grdim svetom'" (*ibid.*).

V zvezi s svojim pojmom "sodobne umetnosti" se je moral Tomc med drugim opreti tudi na zgodovino pojma popularne kulture, saj umešča sodobno umetnost (katere tri manifestacije v evropskem kulturnem prostoru so bile, kot navaja, med drugim tudi plebejska, ljudska in delavska kultura) v isti referenčni okvir. Ali drugače: vse tisto, kar smo doslej navajali kot popularno kulturo, bi lahko s Tomčevimi besedami poimenovali "sodobna kultura": "Sodobna kultura moderne dobe, kot umetnost, ki je priljubljena med ljudmi, izvira nekako iz 18. in še bolj iz 19. stoletja. Za razumevanje popularne umetnosti 20. stoletja pa moramo upoštevati še vpliv številnih dejavnikov, posebej v obdobju po drugi svetovni vojni" (*ibid.*: 180). Ti dejavniki so množična sredstva komuniciranja, ekspanzija šolskega sistema, urbanizacija, razvoj elektronske tehnologije, tradicija druženja mladih v sodobnosti itn. (*ibid.*).

S tega vidika bi lahko torej disperzivni pojem popularna kultura zamenjali s sicer prav tako nedoločnim pojmom sodobna kultura, ki pa vsaj ne bi zavajal s kvantitativnimi opredelitvami (saj lahko vanj umestimo vse, kar se proda v določenem številu enot ali pritegne določeno stopnjo pozornosti), niti z (že ob nastanku pojma vgrajenimi) pejorativnimi razsežnostmi. S tega vidika se pojem sodobna kultura kaže pač kot le začasna in zasilna rešitev, potrebna nadaljnjih obdelav.

V okvir popularne ali sodobne kulture v glavnem umeščamo tudi glasbeno in kulturno prakso, imenovano rock and roll. Prav zaradi pejorativnih razsežnosti pojma popularna kultura, pa tudi zaradi dodatne zmede, ki jo povzroča iz njenega okrilja izvirajoč izraz popularna (ali pop) glasba, se večkrat pojavi tudi izraz rock (and roll) kultura. Omenjali smo že Roszaka, ki je na rock and roll vezano kulturo, razvijajočo se na zahodni obali ZDA, imenoval "kontrakultura". Po tej sledi so se pozneje razvili termini "subkultura" in "mladinska kultura".

Rock and roll kot glasba se je v rock kritiki in publicistiki, nato pa tudi v teoriji, kmalu vzpostavila v razmerju do pop(ularne) glasbe (Frith 1986). Skorajda bi lahko v mikrokozmosu popularne oz. sodobne kulture govorili o ponovitvi matrice: o značilnem razmerju med t. i. "visoko" (v tem primeru rock) in "popularno" (v tem primeru pop) glasbo in nanju vezani (sub)kulturi. Tako recimo Sandner navaja rock glasbo kot "klasiko pop glasbe" (1988: 164-165).

Skratka: tudi v polju sodobne kulture se reproducirajo značilna bipolarna vrednostna

razmerja, ki posegajo v polje estetike. V ta vprašanja se na tem mestu ne bomo spuščali, poskušali jih bomo obdelati v enem od naslednjih prispevkov iz niza zapisov o subkulturah danes.

Hebdige utemeljuje svojo analizo subkulturnih stilov povojnih generacij mladine v Ameriki in Veliki Britaniji z napetostjo, ki se je vzpostavljala ob srečanju in prepletanju dveh velikih kultur, belske in črnske. Tako ugotavlja, da so se pravzaprav vse povojne subkulture belske mladine navezovale na lastno interpretacijo vsebin črnskih (sub)kultur, da so se pravzaprav vse stilske oblike belske mladinske subkulture, nekaj manj pa tudi črnske, rojevale iz interakcije med belsko in črnsko kulturo. Tako, recimo, navaja kot vzrok za krizo belske subkulture v prvi polovici sedemdesetih prav ločenost, nepovezanost črnskih in belskih kultur v tistem času (1980: 77). Vendar pa menimo, da opisano razlaga le eno plat, saj se v zadnjem desetletju v okviru mladinske subkulture med belsko populacijo vzpostavljajo nove stilske oblike, ki se ne navezujejo več neposredno na črnske oblike subkulture, temveč v glavnem na reinterpretiranje lastne zgodovine, torej zgodovine belskih stilskih oblik šestdesetih in sedemdesetih. Na ta način se je dogajanje v okviru sodobnih mladinskih subkultur še dodatno razslojilo na belske rockovske stile ter na črnske rap stile.

Mogoče s tem v zvezi še naslednja opazka. Črnske subkulture in stilske oblike so se bolj ali manj vseskozi razvijale kot nekakšna - bolj ali manj posredna ali simbolna - reakcija na vsiljeno kulturo belskih gospodarjev in pozneje na svoj odrinjen, marginaliziran status v sodobnih zahodnih družbah (Cashmore 1979, Hebdige 1980). Tako so tudi v primerih, ko so od belcev prevzemali določene kulturne elemente, to počeli z distanco. Te elemente so vključevali v svoj kontekst tako, da so jim večkrat spremenili pomen. Lep primer za to je religiozna in kulturna praksa, imenovana rastafarijanstvo in nanjo vezana glasbena oblika reggae (Cashmore 1979).

V Ameriki so se pravzaprav ustvarile nove oblike kulture tako na podlagi srečanja belskih priseljencev z ameriškimi staroselci kakor na podlagi medsebojnega učinkovanja (medtem že nekoliko modificirane) kulture evropskih priseljencev in (medtem prav tako spet nekoliko modificirane) kulture črnskih (neprostovoljnih) priseljencev iz Afrike. Tako bi bilo morebiti tej kulturi natančneje reči "evro-afro-ameriška".

V ozadju teh procesov lahko odkrivamo različne oblike soočanja dveh velikih kulturnih sklopov, ki imata tisočletno tradicijo: belskega evropskega in črnskega afriškega. Ta soočanja dveh - medtem tudi že večkrat med seboj mešanih kultur - so v dvajsetem stoletju dobesedno eksplodirala v množici izredno bogatih in intenzivnih kulturnih dogajanj.

(Se nadaljuje.)

Uporabljena in priporočena literatura:

T. W. Adorno (1986), *Uvod v sociologijo glasbe*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Z. Bauman (1984), *Kultura i društvo*. Beograd: Prosveta.

W. Benjamin (1986), *Estetički ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.

P. L. Berger, T. Luckmann (1992), *Socijalna konstrukcija zbilje*. Zagreb: Naprijed.

M. Brake (1984), *Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur*. Ljubljana: Krt.

N. Cohn (1969), *Pop from Beginning*. London: Birkenhead, Weidenfield and Nicolson, London.

D. J. Carducci (1990), *Rock and the Pop Narcotic*. Chicago: Redoubt Press.

E. Cashmore (1979), *Rastaman, The Rastafarian Movement in England*. London: George Allen & Unwin Ltd..

S. Frith (1986), *Zvočni učinki*. Ljubljana: Krt.

S. Frith, A. Goodwin (ur.) (1990), *On Record*. London: Routledge.

D. Hebdige (1980), *Potkultura: značenje stila*. Beograd: Pečat.

M. Jay (1991), *Adorno*. Ljubljana: Krt.

T. Kneif (1987), Rock glasba in subkultura. *Časopis za kritiko znanosti*, 101/102: 176-187.

J. Makarovič (1986), *Sla po neskončnosti*. Maribor: Založba Obzorja.

Z. Mlinar, M. Poštrak (1991), Svetovna homogenizacija in/ali kulturni pluralizem. *Teorija in praksa*, 12: 1363-1375.

T. Roszak (1969), *The Making of the Counter Culture*. New York: Doubleday Anchor.

D. Rupel (1980): Hrup in molk. *Teorija in praksa*, 2-3: 289-295.

D. Rupel (1987): Alternativna gibanja v kulturi. *Teorija in praksa*, 7: 857-868.

W. Sandner (1988), Rock'n'Roll-Rock and roll and Roll-Rock. *Časopis za kritiko znanosti*, 105/106/107: 145166.

J. Storey (1993), *Cultural Theory and Popular Culture*. London: Harvester/Wheatsheaf.

G. Tomc (1989), *Druga Slovenija*. Ljubljana: Krt.

G. Tomc (1992a), *Narava družbenega življenja s posebnim ozirom na kulturno ustvarjalnost in mladinske subkulture*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FDV.

G. Tomc (1992b), Osebna konstrukcija realnosti. *Družboslovne razprave*, 13: 62-78.

razmerja, ki posegajo v polje estetike. V ta vprašanja se na tem mestu nismo spuščali, poskušali jih bomo obdelati v enem od naslednjih prispevkov iz niza Sociologija subkultur danes.

Hebdige utemeljuje svojo analizo subkulturnih stilov povojnih generacij mladine v Ameriki in Veliki Britaniji z navedbo, da se vzpostavljala ob srečanju dveh velikih kultur, belske in črnske, ter da so se pravzaprav vse povojne subkulture belske mladine navezovale na lestvo interpretacijo vsebin črnskih (pod)kultur, da so se pravzaprav vse stilske oblike belske mladinske subkulture, nekaj manj pa tudi črnske, rojevale iz interakcije med belsko in črnsko kulturo. Tako, recimo, navaja kot vzrok za krizo belske subkulture v prvi polovici sedemdesetih pravi ločenost, nepovezanost črnskih in belskih kultur v tistem času (1980: 77). Vendar pa v zadnjem desetletju v okviru mladinske subkulture med belsko populacijo vzpostavljajo nove stilske oblike, ki se ne navezujejo več neposredno na črnske oblike subkulture, vzvod pa jim je prav tokrat zgodovine belskih stilskih oblik, tistih iz petdesetih in sedemdesetih. Na ta način se je dogajanje v okviru sodobnih mladinskih subkultur ne odvija razsojno na černske rockovske stile ter na črnske rap stile.

Mogoče s tem v zvezi se nakazuje opazka: Črnske subkulture in stilske oblike so se bolj ali manj vsekozi razvijale kot nekakšna - bolj ali manj - reakcija na belsko kulturo belskih gospodarjev in pozneje vsiljeno kulturo belskih gospodarjev in pozneje

(Se nadaljuje.)

Programi *Drug-Aid* na Nizozemskem

Intervju s Francom Trautmanom

Franc Trautman je socialni pedagog. Že več let dela v različnih socialnih projektih, aktivno ali kot prostovoljec, predava na univerzah, še zlasti pa je aktiven v tako imenovanih programih *Drug-Aid*, ki skrbijo za socialno varnost ljudi, ogroženih zaradi uživanja in odvisnosti od drog. Je stalni sodelavec interesne skupine uživalcev mamil MDHG - trenutno je član upravnega odbora.

Lahko poveste kaj več o MDHG?

Poznam jih že zelo dolgo. Z njimi sem skupaj že 10 let. Delal sem z enim od ustanoviteljev, zdravnikom, ki je zasvojenim s heroinom že tedaj predpisoval metadon. MDHG pomeni Medicinska socialna pomoč za uživalce drog. Najprej je bil mišljen kot projekt za razvoj drugih idej programa *Drug-Aid*, ki takrat, pred petnajstimi leti, ni povsem ustrezal potrebam uživalcev, njihovih staršev in zdravnikov. Skušali so razviti drugačen pristop. Začeli so na primer metadonski program, izmenjavo igel. Sčasoma je prihajalo več in več ljudi, ki jih je zanimalo naše delo. Ustanavljale so se nove skupine, še vedno pa je organizacija mešana. Uživalci in neuživalci pri nas delajo skupaj.

Kakšno je sedanje številčno stanje ljudi, odvisnih od drog?

Uradna ocena je, da je na Nizozemskem skupno 15 do 20 tisoč uživalcev heroina. V Amsterdamu naj bi jih bilo 6.700, toda raziskave Svobodne univerze v Amsterdamu trdijo, da bi morali to število najmanj podvojiti. V zadnjem letu se ocene gibljejo navzdol, toda to je samo posledica drugačnega štetja. Zdravstvena skupnost vsako leto daje nove podatke, vendar uporabijo vsakič tudi novo metodo preštevanja. Vsekakor je v njihovem interesu, da prikazujejo zmanjševanje teh številk. Tistih, ki prihajajo v stik s projekti *Drug-Aid*, je okrog 5.400, kar je 80% uradne ocene. Mislim pa, da bi morali to oceno zvišati, ker sedanja uradna ocena ne upošteva ilegalnih uživalcev, ki prihajajo iz drugih evropskih držav, še zlasti iz Nemčije in Italije.

Koliko zdravstvenih ustanov se ukvarja z uživalci drog, ki postanejo odvisni ali kako drugače ogroženi?

V Amsterdamu imamo veliko različnih projektov *Drug-Aid*. Obstaja več tipov metadonske obravnave. Od "metadonskega avtobusa" do ambulantne terapije. Tudi zdravstvene službe skrbijo za ljudi z aidsom, za prevencijo in raziskave na tem področju. Poleg tega splošnega zdravstvenega modela obstaja poseben projekt *Drug-Aid* za Amsterdam, ki je kombinacija različnih programov. Razpolaga z restavracijo, nočitvenimi prostori in drugim. Imajo program socialne in denarne pomoči, program raziskovanja, rehabilitacije in dela. Imajo ulično delo za uživalce in za mladino brez doma. Mesto je razdeljeno na območja, kjer delavci pridejo v stik s tistimi, ki potrebujejo njihovo pomoč. V mestu obstaja tudi krščanska organizacija Mavrica, ki v svoje delovanje vključuje tudi delo na ulici. Imajo tudi lastno kliniko za detoksikacijo in dve hiši za prenočitev. Poleg tega obstajata še dva centra za odvajanje in eden za detoksifikacijo. Obstaja še klinični center za tiste uživalce, ki se raje odločijo za zdravljenje kot za zapor.

Kako definirajo mehke in trde droge na Nizozemskem?

Zakon razlikuje mehke in trde droge. Mehke so produkti konoplje, vse ostalo so trde droge. Kriterij za definicijo je sprejemljivo tveganje pri uživanju. Medtem ko pravijo, da je tveganje pri trdih drogah nesprejemljivo, za mehke velja, da njihovo uživanje ne škoduje zdravju in ne povzroča fizične odvisnosti. Zakon dovoljuje posest do 30 gramov mehkih drog, kar pomeni, da ne greste v zapor, če vas ujamejo s takim "tovorom", ampak samo plačate kazen. Drugo načelo pravi, da lahko samo pravosodje določi prioriteto zločina, kar

pomeni, da bolj preganjajo tiste delikte, ki imajo visoko prioriteto, tiste z nizko pa puščajo pri miru. Mehke droge imajo tako nizko prioriteto, medtem ko imajo trde droge, še zlasti prodaja na veliko, najvišjo prioriteto. Prihajajo celo pobude, da bi dali majhnim prodajalcem trdih drog nizko prioriteto in s tem omogočili tako situacijo uživanja, ki bi jo lahko nadzorovali in s tem onemogočili širjenja aidsa.

Ali obstaja nasilje policije nad uživalci?

Smo najbolj tolerantna država, kar se tiče odnosa do uživalcev, in to velja tudi za tukajšnjo policijo. V Amsterdamu in Rotterdamu policija celo daje uživalcem čiste igle, ko zapuščajo policijsko postajo. Pred leti so metadon, ki so ga našli pri uživalcu, metali v kanal, kljub temu, da mu ga je predpisal zdravnik. Zdaj pa se celo dogaja, da prav v policijskih vrstah podpirajo ideje o disperziji heroina med uživalce.

Je policija bolj tolerantna od politikov?

Politike zanima ugled pri volilcih. V velikih mestih, kjer je uživanje drog obsežen problem, je veliko prebivalcev zelo konzervativnih. Načelno veliko politikov podpira strpnost, in če organizirate konferenco o uživanju drog, vam bodo dali vse, le javno vas ne bodo podprli, ker ta tema ni "popularna".

Ali katera stranka javno podpira programe Drug-Aid?

Da, zeleni, ki so sestavljeni iz bivših komunistov, socialistov in majhne ekološke stranke, potem demokrati in Skupina 66.

Ali zakon predvideva obvezno zdravljenje uživalcev, ki se znajdejo pred sodiščem?

Vsekakor ne v takem smislu, da bi šlo za prisilo. Obstaja pa možnost izbire med zaporom in zdravljenjem. Če se uživalec odloči za zdravljenje in ga še pred koncem zapusti, mora potem še vedno v zapor. Druga stvar pa je, da ima vsak, ne glede na bolezen, pravico do zdravljenja. Te pravice ti nihče ne sme odreči.

Ali se je že kdaj zgodilo, da je uživalec imel težave v zaporu, ker mu niso omogočili zdravljenja?

Ne, ker imate tudi v zaporu možnost zdravljenja v manjšem obsegu. Tako lahko povsod dobite metadon, če ga zahtevate. Če ste obsojeni na eno leto, boste ves ta čas dobivali metadon. Lahko pa se odločite za program, v katerem vas s pomočjo metadona spustijo v enem mesecu. Na Nizozemskem obstajajo še posebni oddelki *drug-free*, kjer strogo nadzorujejo zapornike in njihove obiskovalce, da ne bi tihotapili drog v zapor. V ta oddelek lahko na lastno željo pridejo vsi tisti obsojeni uživalci, ki mislijo resno prekiniti uživanje. Seveda pa morajo pristati na strog nadzorni sistem. Če tu koga ujamejo z mamili, ga takoj prestavijo v navadni zapor.

Vendar pa lahko tudi tu dobi metadon?

Da. Pred petimi leti so bili v provinci zapori, kjer nisi mogel dobiti ničesar, niti metadona. Vendar se je zaradi tega pri zapornikih še bolj povečalo uživanje mamil, ki so jih tihotapili v zapor od zunaj.

Ali poleg metadonske terapije obstaja še kakšna druga?

Torej, v navadnem zaporu poleg vzdrževanja z metadonom in spuščevalnega programa obstajajo še oddelki *drug-free*. V teh vas v dveh do treh tednih spustijo, tako da ste popolnoma "čisti". Na celi Nizozemski je okoli 15 klinik in detoksikacijskih centrov. Navadno uživalca pošljejo v center za detoksikacijo, kjer v dveh ali treh tednih reši somatske težave, povezane z abstinenčno krizo. Na kliniki se potem dokončno reši zasvojenosti, ali pa se odloči, da bo to storil sam. Veliko ljudi se odloči za samostojno odvajanje. Vse klinike so *drug-free*, prav tako tudi terapije, ki pomenijo izključno reševanje osebnih problemov in razvijanje perspektiv za šolanje in zaposlitev. V Amsterdamu obstaja tudi morfinski projekt za težke zasvojence z morfinom, kjer je vključenih 40 ljudi. Začel se je kot raziskava.

Ali lahko ocenite uspešnost teh terapij?

Metoda *drug-free* ima 10% uspeha na leto, kar je treba jemati z rezervo, saj v to niso všteti tisti, ki predčasno zapustijo terapijo pred enim letom. Uspešnost se ocenjuje šele po obdobju enega leta do štirih let trajanja terapije. Mislim, da je boljša metoda "naredi sam" ali,

kot ji pravijo v ZDA, *majoring-out*. Tam so raziskave pokazale, da največ ljudi neha prav z lastnimi močmi. V nizozemski provinci imate recimo ambulantno zdravljenje, kjer imate samo dva sestanka tedensko s celotno skupino. Od teh je eden za pogovarjanje in neke vrste skupinsko terapijo, drugi pa je za šport, zabavo, preživljanje prostega časa. Terapevti stimulirajo paciente, da sami pripravljajo sestanke in dajejo nove pobude. Imam izkušnje s takim načinom - je boljši od terapije, kjer ni prostora za avtonomne pobude pacientov.

Kaj pa metadonska terapija; nekateri trdijo, da se je težje odvaditi metadona kot heroina?

Metadonska terapija se je začela kot podpora pri spuščanju. Osem odstotkov vseh metadonskih terapij je vzdrževanje, vse ostalo je spuščanje. Vzdrževanje pomeni možnost socialne stabilizacije. Po obdobju enega leta do treh let vzdrževanja se morda kdo odloči za drugačen način... Metadon je bolje doziran, lahko spreminjate dozo po miligram. Maksimum je 60 miligramov. Po tej logiki lahko nekoga spustite s 60 na 59, 58 miligramov itn. Pri heroinu te možnosti ni, razen pod strogim medicinskim nadzorom.

Ali ni ljudem, ki se hočejo odvaditi uživanja drog, potrebna kakšna, vsaj neformalna organizacija?

Če ni ničesar, potem je naloga projekta *Drug-Aid*, da to vzpostavi. Za ljudi z aidsom imate tako imenovani projekt *buddy*, ko ljudje prihajajo k bolnikom na dom in skrbijo za njih. To pa hkrati pomeni, da se morate odpovedati predstavi o socialnem delavcu kot o terapevtu. Namesto tega postane samo pomočnik, nekdo, ki gre v trgovino po kruh. Taka sprememba v stališču je zelo pomembna in potrebna.

Ali dobi Drug-aid projekt zadosti denarja?

Za Amsterdam dobimo okoli 20 milijonov guldnov na leto in to bi zadostovalo, če bi vsi projekti delovali optimalno. Ta denar je namenjen samo nam. Bolnice, zapori, policija se napajajo iz drugih virov.

Kolikšen delež policijskega dela odpade na narkotične delikte?

Dvajset odstotkov policijskega dela v državi odpade na primere z mamili, od tega pet odstotkov samo za preganjanje trgovine s trdimi drogami.

Kakšna je starost uživalcev?

Povprečna starost raste, kar pomeni, da se zmanjšuje število novih mladih uživalcev. Najpogostejša starost uživalcev heroina je 20-25 let.

Ali je res, da legalizacija mehkih drog vodi v uživanje in odvisnost od trdih?

Ne, absolutno ne. Jasno pa se vidi, da je dekriminalizacija uživanja mehkih drog pripeljala do delitve trga. Tako imate na eni strani prekupčevalce z mehkimi drogami, ki zaslužijo manj, vendar ne trepetajo pred pregonom, in na drugi strani velike prekupčevalce s trdimi drogami, ki zaslužijo več, vendar z veliko več tveganja. Prodajalci, ki bi imeli oboje, tako ne obstajajo več. V *coffee-shops*, ki prodajo 90% mehkih drog, ni nobenih trdih drog. Raziskava je tudi pokazala, da po uživanju mehkih drog ne narašča uživanje trdih. Druga, še bolj zanimiva raziskava pa je pokazala, da tudi ni naraščanja uživanja z *de facto* legalizacijo mehkih drog. Osebno mislim, da gre tudi za rahlo naraščanje, vendar to še ni zaskrbljujoče.

Kolikšen je odstotek aidsa med uživalci heroina?

Aids ima tretjina uživalcev z iglo. Ti pa so ena tretjina vseh uživalcev. Seropozitivnih je 800. S čistimi iglami pa je problem, ker jih dobijo samo domačini, ki poznajo sceno, tujci so tu izgubljeni.

Ali prihaja do novih trendov v politiki do uživanja in trgovanja z mamili?

Preganjanje postaja bolj vidno, kot je bilo pred leti. Če berete časopise in druge publikacije, vidite, da nihče ne piše o dostojnem življenju uživalcev, vse zanima samo kontrola in nadzor nad njimi. V Amsterdamu izvajajo predpis o začasnem pregonu iz določenega predela mesta, če motite javni red. To se vam lahko zgodi, če se potikate naokoli ali prodajate drogo na ulici.

Kakšno vlogo ima raziskovanje?

Raziskovanje ima velik pomen. Išče nove

možnosti in potrjuje, da ima liberalen pristop več uspeha kot represija. Na žalost se prevečkrat zgodi, da to dokazovanje postane edini namen. S tem pa se samo opravičuje obstoječi sistem in njegovo navidez uspešno delovanje. Raziskava na primer pokaže, da programi *Drug-Aid* dosežejo 8% uživalcev. Kaj storiti s tem podatkom, če ni dodatnih obrazložitev, dodatnih analiz?

Torej gre bolj za stabilizacijo obstoječe politike kot za iskanje novih možnosti?

Da. Še več. Gre za nekakšno restavracijo konservatizma. Vsi projekti, ki so temeljili na sprejemljivosti uživalcev - imeli pa smo jih v zadnjih letih kar precej - so odpravljeni.

Je potemtakem legalizacija uživanja trdih drog utopija?

Da, mislim, da je. Osebno se bolj zavzemam za opuščanje zakona kot za legalizacijo, kar pa ne pomeni, da predlagam uživanje drog. Očitno pa se mi zdi, da zakon o drogah povzroča več problemov, kot pa jih rešuje. Če opustite zakon, boste problem zmanjšali. Ljudje bodo še vedno uživali droge, kot uživajo alkohol in tablete, vendar bodo to počeli na bolj varen način, ker bi obstajal nadzor nad trgom in kvaliteto mamil. Zdravstveno in socialno stanje uživalcev bi se močno izboljšalo, ker ne bi bilo več neugodnih zunanjih dejavnikov, ki ju povzročajo. Varnost uživanja bi se povečala tudi zaradi boljše obveščenosti. 90% projektov *Drug-Aid* se sedaj ukvarja s posledicami kriminalizacije uživanja in prodajanja trdih drog, ki jo povzroča zakon.

Ali je možno, da bi prišlo do konservativnih sprememb zakonodaje o drogah?

Mislim, da ne. Nizozemska ima kljub vsemu premočno liberalno tradicijo za kaj takega. Mogoče bo prišlo do ostrejših zahtev za reševanje problema, češ, da se dosedanja liberalna načela niso obnesla. Toda to je nesmisel, saj se tega problema ne da odpraviti, vse, kar lahko storite, je, da ga napravite vidnega, dostopnega javni in socialni kontroli. Nikoli pa ne more priti do takih zasukov, ki bi nas približali Nemčiji ali ZDA. Za ilustracijo naj povem, da na Nizozemskem na leto umre zaradi prevelikih doz 80 ljudi, v Nemčiji pa jih je lansko leto umrlo 2.000.

V januarju je bilo večje srečanje skupin uživalcev za samopomoč iz vse Evrope. Kakšni so načrti za prihodnost?

Res je. Zasedba je mednarodna, in sicer so prišli iz Španije, Italije, Jugoslavije, Nemčije, Anglije, Norveške in Nizozemske. Srečanje je nastalo pod pokroviteljstvom MDHG, ideja pa je bila, da ustanovimo močnejšo skupno skupino za samopomoč. Prizadevamo si pridobiti status pravne osebe, ker bi tako lahko dobili denar od države. Pripravljamo memorandum, poročilo iz različnih držav, še posebej o problemu aidsa, o človekovih pravicah uživalcev in o naših zahtevah. Ker imata Anglija in Nizozemska podoben pristop do uživanja, smo zbrali in primerjali podatke o številu in vzrokih smrti pri uživalcih in o številu ljudi z aidsom. To bo naš argument za to, da je v prihodnjih pogovorih z vladami držav, iz katerih prihajamo, potreben liberalen pristop. Tudi v ekonomskem smislu je to bolje, vendar zaenkrat še nimamo številk, ki bi to podprle. O naših stališčih bomo obvestili politične stranke in skušali dobiti podporo zlasti tam, kjer uživalcem ni tako lahko kot na Nizozemskem. Podprli jih bomo z obiski, s publiciteto in jim svetovali v praktičnih stvareh. MDHG je na primer začel z izmenjavo igel ravno zato, ker tega ni hotel nihče drug. Včasih se da storiti več, kot bi si kdo mislil.

Terminološke opombe:

Spuščanje: premagovanje simptomov abstinenčne krize pri uživanju trdih drog.

Odvajanje: premagovanje psihičnih težav, ki sledijo spuščanju.

Vzdrževanje: večletno ali doživljenjsko nadomeščanje uživanja heroina ali ostalih trdih drog z uživanjem metadona.

Sproševal je **Dare Božič**

Socialno in kulturalno planiranje na Nizozemskem

V okviru projekta Tempus je Högeschool Nijmegen na Nizozemskem pripravila seminar o družbenem planiranju. Seminar je potekal od 10. do 21. januarja 1994 na omenjeni šoli v Nijmegnu pod vodstvom Jana van Dijka in Harryja Hendrixa. V okviru seminarja smo obiskali tudi Urad za socialno in kulturalno planiranje (Sociaal en Kultureel Planbureau, SCP) v Rijswegu, ki se med drugim ukvarja tudi s planiranjem na področju socialnih služb.

SCP je raziskovalna ustanova, ki je trdno vpeta v strukturo državne administracije in političnega odločanja na Nizozemskem. Njen položaj odraža pojmovanje planiranja kot priprave za smotrno in racionalno vodenje politike. Tako pojmovanje planiranja se je razvilo postopoma, zato ne bo odveč, da preletimo zgodovino planiranja na Nizozemskem.

Na Nizozemskem je ideja o družbenem planiranju izšla iz delavskega gibanja, pozneje pa tudi iz znanstvenih krogov. Že v kriznih letih pred drugo svetovno vojno sta takratna Socialdemokratska delavska stranka (SDAP) in Nizozemska federacija sindikatov (NVV) pripravili ekonomski plan, s pomočjo katerega bi se lahko bojevali z brezposelnostjo. Izdelali so različne predloge za plansko gospodarstvo in ukrepe za kontrolo ekonomskih ciklov. Na podlagi teh predlogov so leta 1946 sprejeli zakon, na podlagi katerega je nastal Centralni urad za planiranje (CPB). Plani, ki so jih sprejemali, niso bili preskriptivni, temveč bolj uravnotežena zbirka predvidevanj in napotkov.

V šestdesetih letih je začelo prevladovati mnenje, da bi lahko družboslovne študije bolj prispevale k podlagi za odgovorno vladno politiko. Na planiranje so začeli vedno bolj gledati kot na znanstveno pripravo politike. Tako stališče je bilo med drugim tudi podlaga za nastanek Urada za socialno in kulturalno planiranje (SCP). Ustanovljen je bil 30. 3. 1973 s kraljevim dekretom in je začel delati 1. 1. 1974.

Poznejše ugotovitve so idejo o znanstvenem vodenju politike postavile pod vprašaj. Postalo je jasno, da razvoja družbe ni mogoče planirati, še manj popolnoma usmerjati. Tako se je koncept sinoptičnega planiranja sčasoma umaknil mehkejšemu konceptu odprtega, strateškega planiranja, ki bolj poskuša najti najpomembnejša podroja, na katerih so spremembe možne in zaželene.

Ko so v osemdesetih letih na Nizozemskem začeli demontirati državo blagostanja, kot sami pravijo procesu racionalizacije in privatizacije državnih služb na področju prometa, sociale, zdravstva in podobno, pojma socialnega planiranja niso zapostavili. Ostalo je pomemben sestavni del priprave politike.

Z različnimi vidiki vladne politike se na Nizozemskem ukvarjajo trije uradi za planiranje. Centralni urad za planiranje (CPB) se ukvarja z ekonomskimi vidiki, Nacionalna agencija za prostorsko planiranje (RPD) s prostorskimi vidiki planiranja, in Urad za socialno in kulturalno planiranje (SCP) s socialnimi in kulturnimi vidiki.

Urad za socialno in kulturalno planiranje (SCP) je medresorska znanstvena ustanova. Ukvarja se z vsemi področji vladne politike, ki so pod pokroviteljstvom ministra za blaginjo, zdravje in kulturne zadeve. Ta koordinira socialno in kulturno politiko. SCP neodvisno raziskuje trende socialnega in kulturnega razvoja na Nizozemskem in izdaja poročila o tem po lastni pobudi, na zahtevo državnih organov ali drugih. Približno tretina študij, ki jih opravi SCP, je naročenih od zunaj.

Študije in poročila SCP se ukvarjajo s problemi na področjih delovanja kabineta prvega ministra, pravosodnega ministrstva, ministrstva za notranje zadeve, ministrstva za izobraževanje in znanost, finančnega ministrstva, ministrstva za ekonomske zadeve, ministrstva za kmetijstvo, upravljanje z naravo in ribištvo, ministrstva za stanovanjske zadeve, prostorsko planiranje in okolje, ministrstva za socialne zadeve in zaposlovanje in ministrstva za blagostanje, zdravje in kulturne zadeve. Značilno je, da probleme obravnavajo s celostnega vidika in ne le z vidika politike posameznih resorjev.

Za SCP ne moremo reči, da je velika organizacija. V njem je zaposlenih 70 ljudi, od katerih je 55 raziskovalcev. Preostalih 15 zagotavlja pomožne storitve. Ima tri oddelke, ki izvajajo raziskovanje in svetovanje:

• oddelek za poročila in svetovanje,
• oddelek za disribucijo in alokacijo in
• oddelek za administracijo in politiko.

Ima še dva dodatna oddelka, za statistično svetovanje in podatke in za splošne in finančne zadeve.

Že prej smo omenili, da je SCP močno vpet v strukturo odločanja. Ena od njegovih nalog je zagotavljanje administrativne podpore za odbor za socialno in kulturno politiko (CSCB). Odbor sestavljajo javni uradniki, ki so odgovorni za pripravo sestankov medresorskega sveta za socialno in kulturno politiko (RSCB), stalen odbor ministrskega sveta. Odbor svetuje RSCB in ministrskemu svetu o predlagani zakonodaji, političnih dokumentih in poročil, ki jih ministrstva posredujejo ministrskemu svetu v odobritev. Za to svetovanje s pridom uporablja tudi ugotovitve študij, ki jih je opravil SCP.

Najpomembnejše dolžnosti urada za socialno in kulturalno planiranje so:

• opisati socialni in kulturni položaj na Nizozemskem in pričakovani razvoj;
• prispevati k razumnemu izboru ciljev in racionalni alokaciji virov v socialni in kulturni politiki ter razvijati alternative;
• oceniti vladno politiko, zlasti medresorsko politiko.

Glede dolžnosti planiranja se SCP razen s problemi, ki so v danem trenutku najbolj aktualni, ukvarja zlasti z napovedovanjem dolgoročnega in globalnega razvoja. Veliko pozornosti posveča tudi medsebojnim odnosom med dogajanji na različnih področjih. Ugotovitve so namenjene zlasti vladi, zgornjemu in spodnjemu domu parlamenta, vodilnim uradnikom v ministrstvih, strokovnemu in administrativnemu osebju v javnem sektorju in akademskim krogom. Omogočajo jim spremljanje predvidenih trendov v razvoju nizozemske družbe in projiciranje možnih posledic različnih političnih odločitev.

Leta 1988 je ministrski svet naložil SCP dodatno nalogo, da vsaj enkrat na štiri leta, pred formiranjem nove vlade, poroča o razporejanju financ in osebja v različne sektorje (izobraževanje, zdravstvo, kulturne zadeve itn.). Predlog razporejanja virov mora temeljiti na oceni prihodnje uporabe storitev glede na demografske in druge spremembe v družbi.

Ena od predpisanih stalnih dolžnosti SCP je urediti socialno in kulturalno poročilo, ki ga izdajo vsaki dve leti v septembru, angleški prevod poročila pa izide septembra naslednjega leta. Poročilo opiše položaj v nizozemski družbi in politiko glede socialnih in kulturnih zadev. Ukvarja se z zdravstvom, socialnimi službami, zaposlovanjem, socialno varnostjo, pravosodjem in kriminalnim postopkom, stanovanjsko problematiko, izobraževanjem, prostim časom, mediji in kulturnimi zadevami. Poročilo se ukvarja tudi z vladno politiko nasploh, s spremembami v javni administraciji, s participacijo javnosti v politiki in s pogledi javnosti na delovanje vlade.

SCP vsako leto v juniju na zahtevo spodnjega doma parlamenta objavi tudi socialne in kulturalne preglede. Ti vsebujejo ključne podatke o socialnih in kulturnih spremembah, o kvaliteti življenja nizozemskega prebivalstva in natančen opis novejših socialnih in političnih problemov, ki jih je vlada že obravnavala ali pa naj bi bili šele postavljeni na dnevni red.

Urad za socialno in kulturalno planiranje se ukvarja predvsem z dolgoročnimi trendi na področju kvartarnega sektorja. Ugotavlja tudi gospodarske trende, vendar se, drugače kot Centralni urad za planiranje (CPB), loteva področja bolj globalno in dolgoročno. Tema, s katero se ukvarja na ekonomskem področju, je kvaliteta življenja nizozemskega prebivalstva. SCP objavlja redna poročila o porazdelitvi bogastva med različnimi skupinami prebivalstva in se ukvarja z njihovim zdravstvenim stanjem, izobrazbeno ravnijo, stanovanjskimi razmerami, dohodki, ki so jim na voljo, in prostočasovnimi usmeritvami. SCP opisuje razporeditev dohodkov služb, ki se financirajo iz javnih skladov, in korist, ki jo ima od njih prebivalstvo.

SCP ocenjuje tudi učinke vladnih ukrepov na dohodke. Družba in vlada se vedno bolj zanimata za kvaliteto življenja določenih skupin in kako te skupine uporabljajo javne

službe. Temu se je prilagodil tudi SCP, ki objavlja redna poročila o položaju žensk, mladih, starejših, manjšin in invalidov.

SCP raziskuje tudi socialne in kulturalne spremembe v nizozemski družbi. Pri tem zbira dve vrsti podatkov. Z raziskavami javnega mnenja ugotavlja stališča nizozemskega prebivalstva do socialnih, ideoloških in političnih tem. S časovnim budžetom spremlja obnašanje nizozemskega prebivalstva, kot se kaže v tem, kako porabijo svoj čas in koliko uporabljajo javne službe, ki so jim na voljo. SCP stalno spremlja te podatke od sredine sedemdesetih, kar mu omogoča ugotavljanje sprememb v tem času in predvidevanje nadaljnjega razvoja. S pomočjo raziskav prostega časa in javnega mnenja lahko SCP sklepa tudi o različnih drugih temah, na primer o problemu enakih priložnosti za ženske, kulturni in politični parcelizaciji nizozemskih institucij, spremljanju medijev, participaciji v kulturnih zadevah in prometnih zastojih.

Neposredni del planiranja na socialnem in kulturnem podroju, kot ga definirajo na Nizozemskem, je tudi ugotavljanje koristi od javnih služb. Največji del vladnih izdatkov na socialnem in kulturnem podroju gre za izobraževanje, zdravstveno varstvo, socialno varnost, policijo in pravosodje, javni transport. Denar seveda poberejo tudi kulturne zadeve, učenje in rekreacija, kolikor sodijo v javni sektor. SCP izvaja medsektorske in komparativne raziskave o uporabi uslug v javnem sektorju in o s tem povezanih stroških. Objavlja tudi študije o učinkovitosti uslug na posameznih področjih. Zagotavlja podrobne podatke o temeljnem razvoju in dogajanjih, povezanih s političnimi ukrepi na različnih področjih, pri tem pa se osredotoča na administrativna razmerja nasploh in na razvoj, povezan z lokalno upravo.

Evalvacija političnih ukrepov je četrto področje dela SCP. Vlada pri svojem delu pogosto pripravlja ali vpeljuje pomembne spremembe politike na različnih področjih socialne in kulturne politike. SCP s svojimi raziskavami ugotavlja učinke takih sprememb politike, na primer na področju skrbstva, izobraževanja odraslih, socialnega varstva itn. Nekatere študije naročajo tudi posamezna ministrstva, da bi laže ocenila možne posledice svojih predlogov.

Seveda SCP ne deluje brez nadzora. Glavni nadzorni organ nad delom SCP je svetovalni odbor. Ta med drugim svetuje SCP o delovnem programu in Socialnem in kulturnem poročilu. Sestavljen je iz vidnejših posameznikov in iz predstavnikov nizozemske kraljeve akademije znanosti in umetnosti, znanstvenih uradov političnih strank, Osrednjega urada za planiranje (CPB), Nacionalne agencije za prostorsko planiranje (RPD), Centralnega urada za statistiko (CBS), uslužbencev ministerstev, Združenja provincijskih oblasti (IPO) in Združenja nizozemskih občin (VNG).

Ugotovitve SCP imajo dokaj velik vpliv na oblikovanje politike na socialnem in kulturnem področju na Nizozemskem. Ministrom jih sicer ne bi bilo treba upoštevati, a jih praktično vedno upoštevajo. Prednost njegovih študij je namreč interdisciplinarnost in preseganje meja posameznih državnih resorjev. To in pa dobro sodelovanje SCP z nizozemsko administrativno in politično strukturo sta dejstvi, ki omogočata resnično uveljavljanje planiranja kot priprave za smotrno politično odločanje. Tako planiranje bi bilo potrebno tudi pri nas.

Nino RODE

"Prisilna hospitalizacija v akutni duševni krizi"

Posvetovanje sekcije za spodbujanje duševnega zdravja društva Alpe-Jadran 26. marca 1994

Posvetovanje je bilo na VŠSD v Ljubljani in so se ga udeležili strokovnjaki iz Italije, Avstrije in Slovenije, zlasti psihiatri in psihologi, pa tudi medicinski sestri iz psihiatrične bolnišnice iz Linza, defektologinja in pedagoginja iz Ljubljane. Vse navzoče sta v imenu Društva Alpe-Jadran in ljubljanske psihiatrije pozdravila dr. Lorenzo Toresini iz Trsta in dr. Jože Darovec, predstojnik Psihiatrične klinike Polje.

Dopoldan smo se pogovarjali v strokovnem krogu po delovnih skupinah, popoldanski sklepni, skupni pogovor pa je bil odprt tudi za javnost. Razdelili smo se v dve delovni skupini, ki sta se ukvarjali z naslednjima temama:

• z analizo primerjalne raziskave določenih dejavnikov prisilne hospitalizacije na področjih Trsta, Gorice in Pordenona, Celovca in Ljubljane in zakonom, ki se nanaša na prisilno hospitalizacijo v teh državah; predstavljen je tudi projekt zagovorništva za ljudi s psihiatrično zgodovino;

• s fenomenološkim pristopom k razumevanju človeka v duševni stiski.

Prva skupina je dopoldan delala na CMZ, druga skupina pa na VŠSD. Skupaj smo se ponovno dobili na VŠSD ob 16.00 na plenarnem srečanju.

O poteku dela v prvi skupini je poročal dr. Lorenzo Toresini iz Trsta. Dejal je, da so med analizo rezultatov omenjene raziskave ugotovili zanesljive razlike med tremi regijami, zlasti na področjih socialne motivacije za prisilno hospitalizacijo in glede posrednika med človekom v akutni psihotični krizi in psihiatrično bolnišnico. Značilno je, da je na področju Ljubljane posrednik daleč najpogosteje družina, v Avstriji pa policija. Na področjih Trsta, Gorice in Pordenona pa so vsi našteti možni posredniki nekako enakomerno razporejeni. Poleg tega je še zanimivo, da se v Ljubljani prisilno hospitalizira več žensk kot moških, na področju Celovca je število žensk približno enako številu moških (enako kot v Trstu in okolici), medtem ko je v Gorici in Pordenonu situacija obrnjena: več je moških, ki so hospitalizirani v akutni psihotični krizi. Razlikuje se zanesljivo tudi dolžina spremljanja ljudi, odpuščenih po akutni psihotični krizi: spremljanje je najdaljše na področju Trsta in najkrajše na področju Celovca.

Skupina, ki je delala na pravnem področju, je navzočim predstavila posebnost zakonov, ki urejajo prisilno hospitalizacijo v Avstriji, Italiji in Sloveniji in jih seznanila s projektom zagovorništva za ljudi s psihiatrično zgodovino. Zagovorništvo pri nas vključuje za zdaj brezplačno pravno in psihosocialno pomoč za uporabnike psihiatričnih vslug.

Pravno pomoč ponujajo na področju:

1. kršitve temeljnih človekovih pravic,
2. kršitve pri odvzemu opravilne sposobnosti in skrbništva,
3. pri sporih z družino, stanodajalci, delodajalci, zdravstvenimi ustanovami itn.

Psihosocialna pomoč pa zajema:

1. spodbujanje odgovornosti za učinkovito odločanje o svojem življenju ter izgrajevanje pozitivne samopodobe,
2. razvijanje socialne mreže za uporabnike psihiatrije,
3. vključevanje uporabnikov v načrtovanje novih dejavnosti,
4. posredovanje v družini v primeru konfliktov,
5. družabništvo za osebe v duševni krizi zaradi razbremenitve družine in preprečevanja nepotrebnih hospitalizacij,
6. informiranje o naravi psihičnih motenj in o zdravilih.

Pri tem projektu, ki pri nas deluje od 1. 1. 1994, sodelujejo pravniki, psihologi, socialni delavci in psihiater.

V tretji skupini smo se pogovarjali o fenomenološkem modelu pristopa k človeku v duševni stiski. Na začetku je dr. Tanja Lamovec podala nekaj zgodovinskih podatkov o fenomenologiji kot filozofski smeri in potem prešla na razlago uporabnosti tega modela za

razumevanje duševne stiske. Primerjala je elemente terapevtskega pristopa v klasičnem medicinskem in fenomenološkem modelu:

medicinski model	fenomenološki model
strokovnjak	učiti se od bolnika
razvrščanje simptomov	dojemanje stanja
diagnoza	spodbujanje pogovora
namen, da se stanje zdravi, spremeni	potrditev, vrednotenje
objekt zdravljenja	spodbujanje subjektivnosti
sprejmi mojo realnost	sprejemam tvojo realnost
bolezen	nezmožnost vspostavitve odnosov in formiranja želja
stanje je nedojemljivo	tvoja izkušnja ima smisel

Naprej je psiholog dr. Danilo Sedmak iz Trsta podal svojo izkušnjo tridesetih let dela v psihiatriji. Govoril je o začetkih svojega dela v totalni instituciji, psihiatrični bolnišnici Sv. Janez v Trstu, ki se je nadaljevalo skozi obdobje po odpiranju bolnišnice, ko je pacient čez noč postal gost in katerega želje in potrebe so oblikovale odziv in politiko psihiatrije (kar je omogočilo srečanja s čudovitimi možnostmi in nekaterimi zablodami tega obdobja). Tretje, sedanje obdobje svoje izkušnje pa dr. Sedmak opisuje kot lokalno organizirano psihiatrijo, z Centri za mentalno zdravje kot temeljnimi enotami. Centri niso namenjeni le uporabnikom psihiatričnih uslug, ampak tudi odraslim v obdobjih duševne stiske in tudi drugim (kot neke vrste družabni center). Terenska služba je precej razvita in rešuje nekatere akutne primere kar v domačem okolju.

Sledil je pogovor o nekaterih drugačnih trendih v tržaški psihiatriji, predvsem o trendu vse večje uporabe medikamentozne terapije v nekaterih Centrih na področju Trsta.

Na koncu nam je Vito Flaker še predstavil teorijo izračuna verjetnosti tveganja, ki jo v Angliji razvijajo za uporabo v psihosocialnih službah.

Na plenarnem srečanju smo torej eni drugim predstavili vsebino dela in se pri tem občasno ustavili pri določenih žgočih vprašanjih. Prispevki vseh, ki so sodelovali v pogovoru, so bili zelo dragoceni pri risanju širšega zemljevida področja, o katerem je tekla beseda.

Biljana Dušić

Vprašalnik za nove socialne dejavnosti v Sloveniji

Nadaljujemo predstavitve novejših služb oz. dejavnosti s področja socialnega dela. Vabimo tudi druge izvajalce podobnih dejavnosti (ustanovljenih leta 1990 ali kasneje), da sodelujejo v anketi, če sodijo, da je njihovo delo kakršnakoli novost na področju (psiho)socialnih služb.

Prispevkov v tej rubriki ne lektoriramo. Priloge, ki niso zastavljene kot (zgoščen) odgovor na vprašanje, podvprašanje ali dodatno vprašanje, izpuščamo. Kjer na vprašanje ni odgovora, ga ni v izvirniku.

4

1. Ime in naslov ustanove

SERVIS DOBROTE MLADIH, Verovškova 38, 61000 Ljubljana.

2. Ime in naslov (če se razlikuje) službe oz. dejavnosti

Čas dežurstva: ponedeljek in četrtek med 17. in 19. uro

3. Delovni čas (kdaj je služba na razpolago uporabnikom)

Čas nudenja pomoči: po dogovoru s potrebami oskrbovancev oz. možnostmi članov Servisa dobrote mladih

4. Kakšne vrste storitev oz. uslug zagotavlja navedena služba?

Pomoč ostarelim in mladim: OSTARELIM, ki so prepuščeni sami sebi in se ne morejo več povsem sami oskrbovati, pomagamo pri pospravljanju stanovanj, opravljamo manjše tehnične storitve in popravila v stanovanju, pomagamo pri oskrbi s kurjavo, z živili iz trgovine, postrežbi v času lažje bolezni, nudimo spremstvo na sprehodu, na kulturne prireditve, na razpolago smo za pogovore in informiranje o vsakdanjem življenju,... MLADIM pomagamo pri iskanju sob, zaposlitev, pri študiji; pomoč v lažjih duševnih in duhovnih stiskah, dvomih, iskanjih; po možnosti pa tudi finančna pomoč, družabnost; pomoč mladim invalidom pri vključevanju v okolje,... VZGOJA MLADIH za socialno delo in oblikovanje socialnega čuta, za odnose do ostarelih in do svojih sovrstnikov v stiski, za seznanjanje in pomoč pri odpravljanju družbenih problemov, za osveščanje in vključevanje širše javnosti pri angažiranju za samopomoč,...

5. Katerih temeljnih načel se držite pri delu z uporabniki?

Temeljna načela pri našem delu: (glej PRILOGO 1 - Smernice SDM)

6. V čem je posebnost te službe oz. dejavnosti - v čem se po vašem mnenju (najbolj) razlikuje od drugih služb oz. dejavnosti s tega področja?

- delo poteka na prostovoljni osnovi; - vse delo opravljamo brezplačno; - člani so predvsem mladi-srednješolci in študentje; - člani ne potrebujejo posebne usposobljenosti; - vzgoja mladih; - povezovanje mladih; - člani-sodelavci se tudi duhovno formirajo in poglabljajo

7. Kdo je formalni ustanovitelj vaše ustanove?

p. Pavle Jakop, duhovnik in dolgoletni katehet mladih

7.a. Kdo je dal pobudo za to službo oz. dejavnost?

8. Izvajalci storitev oz. uslug, ki jih nudi služba oz. dejavnost

8.a. Profili

8.a.1. Redno zaposlenih (število?)

redno zaposlenih nimamo

8.a.2. Prostovoljcev (število?)

prostovoljcev: 60

8.a.3. Pogodbenih/zunanjih sodel. (število?)

9. Uporabniki storitev oz. uslug

9.a. Koliko jih je?

redno cca. 110, sicer pa enkratne pomoči posameznim prosilcem

9.b. Kdo prihaja k vam?

glej točko 4.

9.c. S kakšnimi razlogi se obračajo na vas; kakšne vrste problemov imajo?

glej točko 4.

9.d. Način napotitve (pridejo samoinicitivno, so napoteni od drugod)?

pridejo samoiniciativno oz. jih kdo napoti

9.e. Socialni status in spol (če imate te podatke zbrane)?

9.f. Število in frekventnost (število obiskov na dan, mesec ali leto; štev. enkratnih in večkratnih obravnav)

priložnostno

10. Financiranje

10.a. Kdo zagotavlja sredstva? (Ustanovitelj, uporabniki, državni, mestni, občinski organ?)
10.b. Kako? (Sponzorji, donacije... Posamezen vir v celoti ali v kombinaciji...?)
- prostovoljni prispevki članov; - dobrotniki in prijatelji servisa; - župnijski urad Svetega Frančiška v Šiški-Ljubljana; - v preteklem letu nam je Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve pomagalo z enkratnim finančnim prispevkom v višini 500.000 SIT

11. Kdo izvaja nadzor nad službo ali dejavnostjo?
11.a. Formalno
11.b. Neformalno
- p. Pavle Jakop, koordinator Servisa dobrote mladih
- prof. Reza Furst, mentor programa

12. Kateri so največji problemi, s katerimi se srečujete v svoji ustanovi?
- večje potrebe od naših zmogljivosti; - finančni problemi; - koordiniranje vseh dejavnosti

13. Ali se imajo uporabniki pri vas možnost pritožiti zaradi storitev oz. uslug?
13.a. Kakšen je postopek?
13.b. Se vam je to že zgodilo? Opišite na kratko, prosim, za kaj je šlo.
PRITOŽBE so možne v vsakem primeru, vendar se te običajno nanašajo na omejenost pomoči, kar presega naše zmogljivosti

14. Kakšne metode, pristope, teorije uporabljate oz. iz kakšnih izhodišč izhajate pri svojem delu?
Glej prilogo 1 - SMERNICE SDM

15. S katerimi ustanovami (ali zunanjimi strokovnjaki) največ sodelujete in v kakšni zvezi?
- s Karitas; - s socialnimi službami; - z zunanjimi strokovnjaki

16. Podatki o uporabnikih
16.a. Katere podatke zbirate?
16.b. Kako jih hranite in obdelujete?
16.c. Komu in v kakšni obliki so na razpolago?
- kartoteka članov in oskrbovancev
- knjiga dežurstev z opisom nalog in opravljenih del

17. Kakšni so načrti za nadaljni razvoj vaše ustanove?
- personalna in teritorialna razširitev dela; - ureditev našega centra na Verovškovi 38, Ljubljana

18. Poznate v okolici kakšno novo službo, dejavnost, storitev, ki se vam zdi pomembna ali zanimiva novost na področju psihosocialne prakse?
Nimamo posebnih informacij glede tega.

Kontaktna oseba, tel. št.
p. Pavle Jakop

5

1. Ime in naslov ustanove
Center za socialno delo Postojna.

2. Ime in naslov (če se razlikuje) službe oz. dejavnosti
Društvo SMISEL ŽIVLJENJA

3. Delovni čas (kdaj je služba na razpolago uporabnikom)
Prvi in tretji ponedeljek v mesecu od 20. do 22., sicer na uradne dni, t.j. v ponedeljkih, sredah in petkih od 8.-12 na Centru za socialno delo Postojna.

4. Kakšne vrste storitev oz. uslug zagotavlja navedena služba?
Preventivno in kurativno pomoč; krožki in interesne dejavnosti za otroke.

5. Katerih temeljnih načel se držite pri delu z uporabniki?
Načela svobodne odločitve, enakosti, človečnosti, prostovoljnosti.

6. V čem je posebnost te službe oz. dejavnosti - v čem se po vašem mnenju (najbolj) razlikuje od drugih služb oz. dejavnosti s tega področja?
Delujemo izrazito na osnovi dobrodelnosti in samopomoči z vnašanjem strokovnosti preko socialnih delavcev, ki so vključeni v skupino kot prostovoljci ter osebnostne rasti - delo na sebi tistih, ki delajo z uporabniki; delo za druge.

7. Kdo je formalni ustanovitelj vaše ustanove?
Prostovoljci

7.a. Kdo je dal pobudo za to službo oz. dejavnost?
Starši zasvojenih

8. Izvajalci storitev oz. uslug, ki jih nudi služba oz. dejavnost
8.a. Profili
Študentje, socialni delavci, duhovnik, sociolog, ing. organizacije dela, trgovka, medicinska sestra.

8.a.1. Redno zaposlenih (število?)
Redno zaposlenih ni.

8.a.2. Prostovoljcev (število?)

Število prostovoljcev: 12.

8.a.3. Pogodbenih/zunanjih sodel. (število?)

9. Uporabniki storitev oz. uslug

9.a. Koliko jih je?

13 in različno število otrok v krožkih.

9.b. Kdo prihaja k vam?

Odvisni od drog, mladi, ki so se z drogo srečali, njihovi starši, partnerji, otroci.

9.c. S kakšnimi razlogi se obračajo na vas; kakšne vrste problemov imajo?

Problemi z drogo, problemi v družinskih in medsebojnih odnosih, učni in vzgojni problemi.

9.d. Način napotitve (pridejo samoinicitivno, so napoteni od drugod)?

Samoiniciativno, vabljeni, napoteni od sodelavcev.

9.e. Socialni status in spol (če imate te podatke zbrane)?

Brezposelni, priložnostni zaposleni, pogodbeno zaposleni; ženske: 4, moški: 9.

9.f. Število in frekventnost (število obiskov na dan, mesec ali leto; štev. enkratnih in večkratnih obravnav)

Srečanja: skozi celo leto na 14 dni, tri mesece spomladi vsak teden (ostalih podatkov nimamo zbranih).

10. Financiranje

10.a. Kdo zagotavlja sredstva? (Ustanovitelj, uporabniki, državni, mestni, občinski organ?)

Del sredstev: preko Centra za socialno delo iz državnega proračuna.

10.b. Kako? (Sponzorji, donacije... Posamezen vir v celoti ali v kombinaciji...?)

Sponzorje, donatorje...: nameravamo zaprositi v letošnjem letu po registraciji društva.

11. Kdo izvaja nadzor nad službo ali dejavnostjo?

11.a. Formalno

Redna supervizija: dr. Miran MOŽINA; redni kontakti s Forumom za zasvojenosti in omamo - sekcija za narkomanijo (Sekcija za alkoholizem: Bogdan POLAJNAR - Inštitut za varovanje zdravja Ljubljana.

11.b. Neformalno

Center za socialno delo Postojna; Karitas; dr. Milan KREK.

12. Kateri so največji problemi, s katerimi se srečujete v svoji ustanovi?

Pomanjkanje časa, prostovoljcev. Pomanjkanje finančnih sredstev za dejavnosti. Prostorska problematika (zasilno rešena v zadnjem času)

13. Ali se imajo uporabniki pri vas možnost pritožiti zaradi storitev oz. uslug?

Da.

13.a. Kakšen je postopek?

Z našo povezavo z ostalimi inštitucijami seznanimo uporabnika že v prvih razgovorih, lahko se odloči za neposredne stike, možna je ustna ali pismena pritožba na naslove, ki izvajajo nadzor.

13.b. Se vam je to že zgodilo? Opišite na kratko, prosim, za kaj je šlo.

Se še ni zgodilo.

14. Kakšne metode, pristope, teorije uporabljate oz. iz kakšnih izhodišč izhajate pri svojem delu?

Individualni razgovori; skupinsko in skupnostno delovanje; spremljanje; usmerjanje; zakonsko svetovanje.

15. S katerimi ustanovami (ali zunanjimi strokovnjaki) največ sodelujete in v kakšni zvezi?

Sodelovanje: Forum za zasvojenosti in omame - Sekcija za narkomanijo; Sekcija za alkoholizem, Inštitut za varovanje zdravja, dr. Miran MOŽINA - zdravnik - psihiater - zasebnik, dr. Milan KREK, Karitas, osnovne šole v občini, Gozdarski šolski center.

16. Podatki o uporabnikih

Uporabniki so anonimni, razen v primerih, kjer n.pr. v kazenskem postopku potrebujejo podatke sodišča; preko statistike za Republiški statistični zavod; podatke hranimo v zaprti omari, brez imen, v spisih, kjer gre tudi za druge pomoči, je omenjena problematika, vkolikor je to nujno.

16.a. Katere podatke zbirate?

16.b. Kako jih hranite in obdelujete?

16.c. Komu in v kakšni obliki so na razpolago?

le preko selekcioniranih podatkov v poročilih - za pregled stanja.

17. Kakšni so načrti za nadaljni razvoj vaše ustanove?

Ustanovitelj društva Smisel življenja; prehod v civilno sfero.

18. Poznate v okolici kakšno novo službo, dejavnost, storitev, ki se vam zdi pomembna ali zanimiva novost na področju psihosocialne prakse?

SOS - tvoj telefon

Kontaktna oseba, tel. št.

Julijana KRISTAN: 067 22861, 21044 (predsednik društva); Bogdan VIDMAR: 067 21343 (tajnik društva); Manuela KONTELJ: 067 22861

6

1. Ime in naslov ustanove

Društvo rejnic in rejnikov Ravne na Koroškem, Gozdarska pot 17, 62390 Ravne na Koroškem.

2. Ime in naslov (če se razlikuje) službe oz. dejavnosti

Isto

3. Delovni čas (kdaj je služba na razpolago uporabnikom)

Vsak delovni dan, izjemoma tudi ob sobotah in nedeljah. Vsaj 1x mesečno poteka neka dejavnost.

4. Kakšne vrste storitev oz. uslug zagotavlja navedena služba?

- zvišanje kvalitete dela rejnic in rejnikov; - primerno ovrednotenje njihovega dela v širši javnosti; - medsebojna povezanost in sodelovanje rejnic in rejnikov oz. rejniških družin (članov društva); - izobraževanje rejnikov in rejnic; - družabna srečanja; - organizacija kreativnih prostočasnih dejavnosti za člane

5. Katerih temeljnih načel se držite pri delu z uporabniki?

Društvo je prostovoljno združenje s socialnočlovekoljubnimi cilji in združenje za napredek skupne in posamične skrbi za otroke, nameščene v rejniških družinah in s prizadevanji za primerno družbeno ovrednotenje dela in vloge rejnic in rejnikov. Društvo ima svoje organe: izvršni odbor, nadzorni odbor in častno razsodišče in občni zbor oz. skupščino, ki odloča v imenu društva in organizira in izvaja dejavnosti, s tem, da se poskuša aktivirati vsakega posameznega člana. Programi se oblikujejo s sodelovanjem in upoštevanjem predlogov vsakega posameznega člana. Učenje medsebojne komunikacije, graditev in dograjevanje lastne identitete, sodelovanje z drugimi oz. v skupini,...

6. V čem je posebnost te službe oz. dejavnosti - v čem se po vašem mnenju (najbolj) razlikuje od drugih služb oz. dejavnosti s tega področja?

Otrokom, nameščenim v rejniške družine in njihovim rejnikom, pomeni pomoč pri premagovanju "privajalne faze", in vseh drugih težav, navezovanje toplih in iskrenih, medosebnih odnosov. Sodelovanje pri organizaciji in izvedbi družabnih srečanj, skupnih izletih, piknikih, skupnem preživljanju oz. aktivnem sodelovanju na (poletnih) taborih za rejniške družine jim omogoča, da se spoznavajo in začutijo na drug, naravnejši in bolj sproščujoč način. Povezava vseh članov rejniških družin v družino, ki ima čas in ljubezen in razumevanje za vsakega izmed njih. Pomoč rejnikom (rejnicam) pri izvajanju skrbi, varstva in vzgoje rejencev, pri razumevanju vseh aspektov rejniškega razmerja,... Trdna povezava s strokovno službo Centra za socialno delo, vendar na dostopnejši način.

7. Kdo je formalni ustanovitelj vaše ustanove?

Skupina rejnikov in rejnic iz občine Ravne.

7.a. Kdo je dal pobudo za to službo oz. dejavnost?

Strokovni delavki Centra za socialno delo, Borislava REPOTOČNIK, soc. delavka, Jelka KOVAČ, soc. delavka.

8. Izvajalci storitev oz. uslug, ki jih nudi služba oz. dejavnost

8.a. Profili

soc. del., psih., pedagog, spec. pedagog, študentje različnih usmeritev, upokojenci, poklicna rejnica

8.a.1. Redno zaposlenih (število?)

dve socialni delavki

8.a.2. Prostovoljcev (število?)

deset

8.a.3. Pogodbenih/zunanjih sodel. (število?)

9. Uporabniki storitev oz. uslug

9.a. Koliko jih je?

34 rejnikov in njim zaupani otroci, ki zaradi mladoletnosti ne morejo biti člani društva, vendar jim neformalno priznavamo članstvo oz. se gremo dejavnosti skupaj z njimi za njih

9.b. Kdo prihaja k vam?

Rejnice in rejniki - aktivni, bivši, bodoči ter strokovni delavci in sodelavci CSD

9.c. S kakšnimi razlogi se obračajo na vas; kakšne vrste problemov imajo?

pomoč pri vzgoji in varstvu otrok - rejencev in lastnih otrok; medsebojno povezovanje in druženje zaradi "profesionalnega" in čisto osebnega interesa

9.d. Način napotitve (pridejo samoinicitivno, so napoteni od drugod)?

Rejniki, ki želijo pomoč pri svojem delu ali pa spoznati in sodelovati z drugimi; - drugi, ki želijo pomagati pri uveljavljanju rejništva in si želijo sodelovanja in druženja; - drugi, ki imajo aktivno preživljanje prostega časa v prijateljski skupini odraslih ali pa skupaj z otroki

9.e. Socialni status in spol (če imate te podatke zbrane)?

od gospodinj, kmetov, delavcev brez kvalifikacije do tistih s poklicno šolo, srednjo, visokošolsko izobrazbo. Tudi upokojenke. Nekaj več žensk, so pa moški zelo aktivni.

9.f. Število in frekventnost (število obiskov na dan, mesec ali leto; štev. enkratnih in večkratnih obravnav)

največ enkrat mesečno vsi člani (predavanje ali izlet, piknik, družabno srečanje,...); - člani izvršnega odbora društva se dobivajo dvakrat v mesecu (enkrat v ožjem, drugič v širšem sestavu); - odvisno od oblike in vsebine dejavnosti, včasih tudi dvakrat, trikrat tedensko; - skupine za prostočasne dejavnosti enkrat tedensko; - poletni tabor od tri do sedem dni; izlet 1 - 2 dni.

10. Financiranje

10.a. Kdo zagotavlja sredstva? (Ustanovitelj, uporabniki, državni, mestni, občinski organ?)

Dotacija iz občinskega proračuna, sponzorji, lastni prispevki članov društva in zunanjih članov (članarina).

10.b. Kako? (Sponzorji, donacije... Posamezen vir v celoti ali v kombinaciji...?)

V denarju, v naravi (darila). Popusti pri vrednotenju storitev (npr. gostinskih).

11. Kdo izvaja nadzor nad službo ali dejavnostjo?

11.a. Formalno

nadzorni odbor društva.

11.b. Neformalno

sami rejniki oz. člani društva, soc. delavki, ki skrbita za izvajanje strokovnega dela društva

12. Kateri so največji problemi, s katerimi se srečujete v svoji ustanovi?

oddaljenost rejnikov od Raven: zelo oddaljene kmetije, bivanje v sosednjih občinah Dravograd, Slovenj Gradec in Radlje ob Dravi.

13. Ali se imajo uporabniki pri vas možnost pritožiti zaradi storitev oz. uslug?

DA. Kot smo že navedli, upoštevamo pri oblikovanju programa predloge vseh članov oz. si programe oblikujejo sami. Vse dejavnosti se izvajajo po predhodnem posvetu z vodstvom ali z vsemi člani. Vsak član ima polnovredno vlogo, enakovredno drugim.

13.a. Kakšen je postopek?

Zaenkrat se s kakšno pritožbo še nismo srečali, prišlo pa je že do nestrinjanja, nesoglasij, kar vse pa smo rešili s pogovorom.

13.b. Se vam je to že zgodilo? Opišite na kratko, prosim, za kaj je šlo.

Pritožbe ni bilo.

14. Kakšne metode, pristope, teorije uporabljate oz. iz kakšnih izhodišč izhajate pri svojem delu?

Skupinsko delo, logoterapija, individualno delo s posameznikom, socialne igre.

15. S katerimi ustanovami (ali zunanjimi strokovnjaki) največ sodelujete in v kakšni zvezi?

Drugimi društvi rejnic in rejnikov (v zadnjem času precej intenzivno), Studiem 90 (kulturno-umetniška dejavnost), priznanimi strokovnjaki s področja rejništva, delovnimi organizacijami in zasebniki, ki se pojavljajo v vlogi naših sponzorjev. Skupaj prirejamo izobraževanje. Družabna srečanja nam organizira in vodi Studio 90. K sodelovanju vabimo naše "sponzorje".

16. Podatki o uporabnikih

Zapisi s srečanj društva: - poročilo odejavnosti; - fotografije, video posnetki; - zapise o naši dejavnosti objavljamo v lokalnih časopisih, lokalnem radiu, RTV Slovenija, glasilu Rejniški glasnik in tudi drugih slovenskih časopisih in revijah.

16.a. Katere podatke zbirate?

Programi: delovni in finančni - (organizacija in izvedba); - poročilo o dejavnostih; - analize dogajanj; - razno dokumentarno gradivo (zapisniki, utrinki, video posnetki, fotografije).

16.b. Kako jih hranite in obdelujete?

16.c. Komu in v kakšni obliki so na razpolago?

Dostopno vsakemu članu društva.

17. Kakšni so načrti za nadaljni razvoj vaše ustanove?

Dograjevanje in nadgrajevanje programa, oblik in vsebin dejavnosti. - tabori za rejniške družine (za rejence že potekajo); - organizacija kreativnih prostočasnih dejavnosti; - andragoška skupina - Univerza za III. življenjsko obdobje za rejnice in rejnike; - organizacija in izvedba raznih dejavnosti v povezavi s Studiem 90 in 11. šalo (preventivni program za zdravo življenje mladih) ter drugimi skupinami uporabnikov in izvajalcev preventivnih in razvojnih programov CSD; - izobraževanje rejnic in rejnikov v obliki skupinskega dela na domu rejnic in rejnikov - skupno 5-6 rejnikov s soc. delavko oz. dvema socialnima delavkama (morda psiholog,...)

18. Poznate v okolici kakšno novo službo, dejavnost, storitev, ki se vam zdi pomembna ali zanimiva novost na področju psihosocialne prakse? Kontaktna oseba, tel. št.

Kontaktna oseba: Metod KONEČNIK, predsednik društva, tel.: 0602 23302, Stražišče 10, 62390 Ravne na Koroškem ali Borislava REPOTOČNIK, Center za socialno delo Ravne na Koroškem, tel.: 0602 23004, 23399, 20169.

7

1. Ime in naslov ustanove

Društvo za pomoč odvisnikom in njihovim družinam SVIT Koper, Vojkovo nabrežje 4a, Koper

2. Ime in naslov (če se razlikuje) službe oz. dejavnosti

3. Delovni čas (kdaj je služba na razpolago uporabnikom)

Delovni čas ni definiran. Zjutraj nas lahko od ponedeljka do petka pokličejo na Zavod za socialno medicino in higieno v Kopru, Vojkovo nabrežje 4a, na telefon 066 37662 ali pa kadarkoli predsednico Nado Cunja na telefon 06632726 v Kopru ter od 12. ure dalje podpredsednico Tinco Vidovič na telefon 067 31581 v Sežani. Vsak petek ob 18. uri pa imamo na Vojkovem nabrežju 4a v Kopru redne sestanke članov ter psihoterapijo staršev.

4. Kakšne vrste storitev oz. uslug zagotavlja navedena služba?

Priprava odvisnikov za vstop v terapevtske skupnosti (TS), - pogovori med starši, izmenjava izkušenj in samopomoč, - psihoterapija staršev, - sodelovanje odvisnikov, - izobraževanje staršev in prostovoljcev, - sodelovanje s podobnimi društvi v RS in v tujini, - sodelovanje z ustanovami in drugimi društvi in organizacijami za urejanje razmer odvisnikov in njihovih svojcev ter za razreševanje problemov, ki z odvisnostjo so ali pa nastanejo, - organiziranje okroglih miz, srečanj, predavanj, izletov ipd., - sodelovanje na okroglih mizah, srečanjih, predavanjih, seminarjih ipd.,

5. Katerih temeljnih načel se držite pri delu z uporabniki?

5. Iskrenost, solidarnost, enakopravnost vseh članov

6. V čem je posebnost te službe oz. dejavnosti - v čem se po vašem mnenju (najbolj) razlikuje od drugih služb oz. dejavnosti s tega področja?

Člani lahko brez bojazni povedo svoja doživetja, izrazijo svoja čustva, strahove in ker so med sebi enakimi, so deležni razumevanja in pomoči

7. Kdo je formalni ustanovitelj vaše ustanove?

Sami starši smo ustanovitelji društva

7.a. Kdo je dal pobudo za to službo oz. dejavnost?

Tinca Vidovič, Vida Artnik in Nada Cunja ob vzpodbudi dr. Milana Kreka in očeta Franca Prelca

8. Izvajalci storitev oz. uslug, ki jih nudi služba oz. dejavnost

8.a. Profili

Smo starši različnih profilov

8.a.1. Redno zaposlenih (število?)

nihče

8.a.2. Prostovoljcev (število?)

Vsi člani in zunanji sodelavci smo prostovoljci, vendar v pravem pomenu besede imamo 6 prostovoljcev

8.a.3. Pogodbenih/zunanjih sodel. (število?)

Prostovoljno in brezplačno pomočnam nudi oče Prelc, župnik iz Portoroža, strokovno, prostovoljno in brezplačno pomoč pa nam nudita dr. medicine Milan Krek in psiholog Aleksander Zadel

9. Uporabniki storitev oz. uslug

9.a. Koliko jih je?

25

9.b. Kdo prihaja k vam?

starši, odvisniki in prostovoljci

9.c. S kakšnimi razlogi se obračajo na vas; kakšne vrste problemov imajo?

pomoč pri problemu odvisnosti od nedovoljene droge

9.d. Način napotitve (pridejo samoinicitivno, so napoteni od drugod)?

samoinicitaivno, po pogovoru s katerim od članov, po napotku dr. Milana Kreka ali psihologa Aleksandra Zadela

9.e. Socialni status in spol (če imate te podatke zbrane)?

20 članov je ženskega, 5 članov pa moškega spola; socialni status ne beležimo

9.f. Število in frekventnost (število obiskov na dan, mesec ali leto; štev. enkratnih in večkratnih obravnav)

skoraj vsak dan smo v kontaktu po telefonu, srečamo pa se vsak petek ob 18. uri

10. Financiranje

10.a. Kdo zagotavlja sredstva? (Ustanovitelj, uporabniki, državni, mestni, občinski organ?)

V letu 1993 smo dobili določena sredstva od Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, od članarin in prostovoljnih prispevkov posameznikov.

10.b. Kako? (Sponzorji, donacije... Posamezen vir v celoti ali v kombinaciji...?)

Od ministrstev smo sredstva pridobili s sodelovanjem na javnem razpisu za financiranje preventivnih programov in izdajo določenih publikacij. Zavarovalna družba d.d. ADRIATIC nam je, na podlagi naše prošnje, dodelila nekaj sredstev za nakup literature. Z dopisom za pospeševanje razumevanja problema droge in s tem za senzibilizacijo družbe smo nabrali nekaj prostovoljnih prispevkov.

11. Kdo izvaja nadzor nad službo ali dejavnostjo?

11.a. Formalno

dr. Milan Krek, kot naš član in zunanji sodelavec ter kot predsednik Odbora za izvajanje nacionalnega programa za preprečevanje zlorabe drog v RS v sklopu Sveta za zdravje RS pri Ministrstvu za zdravstvo RS; Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve;

11.b. Neformalno

Psiholog Aleksander Zadel; oče Franc Prelc;

12. Kateri so največji problemi, s katerimi se srečujete v svoji ustanovi?

Glavni in zelo velik problem je v nepripravljenosti, strahu,... večine članov naše družbe, da bi sprejeli problem odvisnosti od droge kot resnico sedanjega časa ter da bi pomagali pri reševanju tega problema, ne pa da si zakrivajo oči oziroma kažejo očitajoče s prstom na odvisnike in njihove svojce.

13. Ali se imajo uporabniki pri vas možnost pritožiti zaradi storitev oz. uslug?

Da

13.a. Kakšen je postopek?

Na sestankih ima vsak možnost povedati s čim ni zadovoljen in skušamo to rešiti

13.b. Se vam je to že zgodilo? Opišite na kratko, prosim, za kaj je šlo.

Bili so bolj nesporazumi kot pravi problemi v zvezi s plačevanjem potnih stroškov za spremljanje odvisnikov na razgovore v sprejemni center takrat v Cormonsu. Po obrazložitvi in prikazu dokumentacije je bil nesporazum odpravljen.

14. Kakšne metode, pristope, teorije uporabljate oz. iz kakšnih izhodišč izhajate pri svojem delu?

Pri svojem delu izhajamo predvsem iz lastnih izkušenj in metodo samopomoči. Z izobraževanjem in branjem ustrezne literature pa krepimo naše znanje in s tem tudi izboljšujemo kvaliteto dela.

15. S katerimi ustanovami (ali zunanjimi strokovnjaki) največ sodelujete in v kakšni zvezi?

Največ sodelujemo z ZSMII, kjer so nam omogočili, da imamo vsaj prostor za naše sestanke in kjer sta zaposlena dr. Milan Krek in psiholog Aleksander Zadel, s katerima tesno sodelujemo, kot je že v prejšnjih odgovorih pojasnjeno. - Sodelujemo tudi s slovensko Karitas, ki je krovna organizacija za don Pierinove TS "Comunita incontro", ki so za enkrat le v Italiji, in edine, kamor lahko gredo tisti odvisniki, ki se odločijo za zdravljenje. - Sodelujemo z Ministrstvom za zdravstvo in Ministrstvom za delo, družino in socialne zadeve: izboljšanje in urejanje razmer odvisnikov in njihovih svojcev ter rešitev problemov, ki so in ki nastanejo zaradi odvisnosti; - sodelujemo z zapori v Kopru: problem aretiarnih odvisnikov; - sodelujemo s socialnim forumom za zasvojenosti in omame: izmenjava izkušenj, pomoč, izobraževanje; - lokalne akcijske skupine Izole, Kopra in Pirana: izmenjava informacij, pomoč; - društvom Komet iz Kopra: izmenjava izkušenj, informacij, pomoč; - društvom UP iz Ljubljane: izmenjava izkušenj, informacij, pomoč; - društvom Incontro iz Udin: razgovori odvisnikov za vstop v TS don Pierina v Italijo; - Comunita San Martino al campo iz Trsta: izmenjava izkušenj, informacij, pomoč; - društvo staršev iz Švice: izmenjava informacij, izkušenj, pomoč

16. Podatki o uporabnikih

16.a. Katere podatke zbirate?

Zbiramo: ime in priimek, rojstne podatke in podatke stalnega bivališča

16.b. Kako jih hranite in obdelujete?

Hranimo jih kot spisek vpisanih članov v našem arhivu

16.c. Komu in v kakšni obliki so na razpolago?

Na razpolago so samo članom društva, dr. Kreku in psihologu Zadelu

17. Kakšni so načrti za nadaljni razvoj vaše ustanove?

Pridobiti čim več članov in jim pomagati pri reševanju problema odvisnosti ter poučiti in spodbuditi jih k zdravemu in vedremu načinu življenja. Senzibilizirati družbo in vse, ki lahko kakor koli vplivajo in pomagajo k odpravljanju in razrešitvi problema droge.

18. Poznate v okolici kakšno novo službo, dejavnost, storitev, ki se vam zdi pomembna ali zanimiva novost na področju psihosocialne prakse?

18. Ne

Kontaktna oseba, tel. št.

P O V Z E T K I

Vesna Leskošek
Kontrola in pomoč v socialnem delu

Vesna Leskošek, socialna delavka in pedagoginja, je vodja Centra za pomoč mladim v Ljubljani, ki deluje v okviru Centra za socialno delo Ljubljana Moste Polje.

Avtorica se v članku dotika občutljive teme konflikta med kontrolno in svetovalno vlogo v socialnem delu. Konflikt razloži s pomočjo pojmov deviantnost, blaginja in socialna kontrola. Zaradi koncepta države blaginje in blaginjskega koncepta deviantnosti imajo klasične ustanove bolj vlogo nadzora kot vlogo izvajanja pomoči. Ker je uresničevanje poglavitnih socialnih funkcij človeka prevzela država, se krog informacij o interesih in potrebah ljudi širi med ustanovami in ne prihaja od ljudi samih. Te ustanove pa razpolagajo z informacijami, ki kažejo na odstopanja od "normalnega", in ne z informacijami o dejanskih potrebah. Iz tega sledi, da so odgovori ustanov naravnani zlasti na korekcijo posameznikov in ne v ustrezno socialno akcijo, ki bi zadovoljevala dejanske interese in potrebe posameznikov in skupnosti.

Srečo Dragoš
Socialno delo - sistemski vidik (I)

As. mag. Srečo Dragoš predava na Visoki šoli za socialno delo.

Ker je rastoča kompleksnost značilna tako za razvoj stroke socialnega dela kot tudi za okolje, v katerem deluje, postaja sistemski pristop vse bolj aktualen. Zato je osrednjega pomena vpeljava in uporaba razločevanj, s katerimi si (profesionalni) sistem olajša usmerjanje navzven in navznoter. Diferenciranje navzven (tj., do svojega okolja) je nujno za preseganje medsebojne funkcionalne odvisnosti (interdependence) na način prežemanja med sistemi (interpenetracije), kar je še zlasti pomembno za razmere pri nas. Diferenciranje navznoter pa je pogoj za samousmerjanje oz. za organiziranje interne kompleksnosti sistema, ki omogoča njegovo nadaljno reprodukcijo. Avtor ponazori prvi način s primerom integracije socialne stroke v evropske tokove, primer drugega načina vpeljave diferenc pa so npr. kriteriji Britanskega združenja za socialno delo.

Darja Zaviršek
Psihiatrični oddelek med boleznijo in njeno kulturno manifestacijo - Študija primera (II)

As. mag. Darja Zaviršek predava na Visoki šoli za socialno delo.

Drugi del študije primera analizira simbolne strukture v instituciji. Psihiatrična bolnica je zamejen prostor, prepreden s stigmo, v njej pa različni prostori določajo način komunikacije in kodirajo socialne situacije. Prostor z najmočnejšimi simbolnimi pomeni je prostor za osamitve, ki je prostor kaznovanja in terapevtske intervencije obenem. V njem je proces mortifikacije jaza najmočnejši. V instituciji vlada specifična kultura časa, ki spreminja uporabnike in uporabnice v čakajočo skupino, katere čas ima manjšo vrednost kot čas osebja. V psihiatrični instituciji se producira čakajoča kultura. Simbolna organizacija ustanove je povezana z nezavednimi mehanizmi za premagovanje tesnobe.

Tanja Lamovec
Zagovorništvo kot oblika svetovanja

Dr. Tanja Lamovec, redna profesorica na Filozofski fakulteti v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, vodi Sekcijo za zagovorništvo pri Altri, društvu za novosti v duševnem zdravju.

Članek opisuje psihične poškodbe, ki nastanejo kot posledica psihiatrične hospitalizacije, in način, kako lahko zagovornik pripomore k njihovi ublažitvi. Te poškodbe so: odvisnost od zdravil, dosmrtna stigmatiziranost, znižano samospoštovanje in zaupanje vase, utrditev "lažnega jaza", ponovno zatrtje "občutenega jaza", spremenjeni odnosi z družino, prijatelji in na delovnem mestu in izguba ciljev v življenju. Čeprav je v članku poudarjeno zlasti svetovalno delo zagovornika, je treba opozoriti, da je njegov delokrog dosti širši, saj vključuje tudi pravne in psihosocialne intervencije v okolju uporabnika. Temeljni cilj zagovorništva je preusmeritev moči k posamezniku, da pridobi čimveč nadzora nad lastnim življenjem.

Luj Šprohar
Usposabljanje kot ideologija

Luj Šprohar, socialni delavec in sociolog, je delal glasbeno, lutkovno in pisateljsko kariero, zdaj pa se posveča kritiki situacij, v katerih se znajdejo slepi ljudje.

Članek govori o načinih nadzorovanja in kaznovanja v drugi polovici šestdesetih let v Zavodu za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani. Zavod je imel vse atribute lažjega zapora, čeprav so bili gojenci tam le zato, ker so slepi, torej invalidni. Zato so selekcijo in izločitev doživljali kot veliko krivico in pomoto družbe, a tudi kot samoumevno. Seveda se stvari do danes niso bistveno spremenile. Še vedno se slepi šolajo v institucijah, ki so ustanovljene in prirejene posebej zanje, še vedno so izločeni iz domačega naravnega okolja, še vedno jih odtujujejo od vrstnikov; posledica sta manjvrednostni kompleks in odsotnost socialnega imunskega sistema.

Ida Bulatovič
Nastanek, razvoj in metode dela v disciplinskem centru za mladoletnike pri Centru za socialno delo Maribor

Ida Bulatovič, profesorica defektologije za motnje vedenja in osebnosti in domske pedagogike, je svetovalka v disciplinskem centru za mladoletnike na Centru za socialno delo v Mariboru in strokovni sodelavec na referatu za razvrščanje duševno in telesno prizadetih otrok in mladostnikov.

Disciplinski center za mladoletnike v Mariboru je bil ustanovljen l. 1967 in deluje kot posebna služba pri Centru za socialno delo. Dejavnost je primarno preventivna in si prizadeva razreševati razvojne probleme mladoletnikov, ki pogosto pripeljejo h kaznivim dejanjem. S pomočjo ustreznih metod in tehnik skupaj z mladoletnikom odkriva in krepi njegova močna področja. Vzporedno poteka delo z družino, ki temelji na vzpostavljanju komunikacije v družini, verbalizaciji aktualnih problemov in konfliktov in uvidu v njihova pričakovanja in pričakovanja drugih.

Franc Hribernik
Kdo skrbi za ostarele kmete?

Dr. Franc Hribernik je asistent za ruralno sociologijo na Biotehniški fakulteti, Oddelek za agronomijo, v Ljubljani.

S procesom demografskega staranja se naglo povečuje delež ostarelega kmečkega prebivalstva, ki potrebuje različne oblike socialne pomoči. V glavnem je skrb za kmečke starostnike še vedno prepuščena tradicionalni intergeneracijski solidarnosti v okviru kmečkega gospodinjstva. Ko ostanejo ostareli kmetje povsem sami na svojem posestvu in ne zmorejo več skrbeti zase, prevzamejo skrb zanje splošni socialni zavodi in - manj - posebni socialni zavodi. V obdobju 1980-1992 je bilo med 9.704 oskrbovanci v splošnih socialnih zavodih povprečno 8,5% oskrbovancev, ki so pred upokojitvijo opravljali poklic kmetovalca, v posebnih pa 7,1% od 982 oskrbovancev. Število oskrbovancev v splošnih socialnih zavodih se hitro povečuje; med vsemi kmečkimi so pogostejše ženske (56%). V posebnih socialnih zavodih pa število oskrbovancev ostaja kar konstantno; med kmečkimi oskrbovanci je več moških (62%).

Milko Poštrak
Kje so subkulture danes? (II)

Mag. Milko Poštrak je mladi raziskovalec na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

Avtor poskuša v nadaljevanju svojih razglabljanj umestiti subkulture v širši sklop pojma kulture. Navaja bežen zgodovinski pregled nastanka in razvoja sodobnejših spoprijemov s kulturno raznolikostjo. Razmišljanje se suče zlasti okoli pojmovanja kulturne večplastnosti kot soočanja ali nasprotja med t.i. "elitno" in "popularno" kulturo. V tem okviru poskuša avtor s preglednim navajanjem stališč drugih teoretikov prikazati vso zapletenost in protislovnost takih dualističnih ločevanj, hkrati pa tudi težavnost definiranja fenomena subkulture ali popularne kulture kot take. V sklepu vpelje rock and roll in s tem izhodišče za naslednji del.

A B S T R A C T S

Vesna Leskošek
Control and help in social work

Vesna Leskošek, social worker and pedagogue, is team manager of Youth Aid Centre at the Centre for Social Work Ljubljana Moste Polje.

The author deals with the sensitive topic of the conflict between the roles of control and counselling in social work. To explain the conflict, she applies the concepts of deviance, welfare and social control. Due to the concept of welfare state and the welfare concept of deviance, classical institutions are more in the role of controlling than of offering help. Since main social functions have been taken over by the state, the information on the people's interests and needs is spreading among the institutions rather than coming from the people themselves. The institutions deal with the information on the deviation from the "normal" rather than on the actual needs. Consequently, the response of the institutions is mainly directed towards the correction of individuals and not towards a suitable social action that would satisfy the actual interests and needs of individuals and the community.

Srečo Dragoš
Social work - a system view (I)

Srečo Dragoš, M. A., sociologist, is assistant lecturer at the School for Social Work.

Since the development of the profession of social work as well as its circumstances feature growing complexity, the system approach is becoming more and more important. Therefore, it is essential to introduce and use the distinctions by which a (professional) system facilitates its own outward and inward orientation. To differentiate outward (i. e., towards the surroundings) is necessary for overcoming the functional interdependence by the interpenetration of the systems, which is particularly relevant in the Slovenian circumstances. To differentiate inward, however, is necessary for a self-orientation or an organisation of the internal complexity of the system that enables its reproduction. The author demonstrates the first with an example of the integration of the profession of social work into European currents, while the criteria of the British association for social work serve as an instance of the second.

Darja Zaviršek
Psychiatric ward between illness and its cultural manifestations - A case study (II)

Darja Zaviršek, M. A., is assistant lecturer at the School of Social Work.

The second part of the study is an analysis of the symbolic structures of the institution. A psychiatric hospital is a limited place charged with stigma, in which different spaces determine the mode of communication and encode social situations. The space with the strongest symbolic significance is the one designed for isolation, being the space of punishment and therapeutic intervention at once. There the process of ego mortification is the most powerful. A particular culture of time governs the institution and transforms users into a waiting group whose time has a lesser value than the time of the staff. In the psychiatric institution, a waiting culture is produced. The symbolic organisation of the institution is linked to unconscious mechanisms of overcoming anxiety.

Tanja Lamovec
Advocacy as a form of counseling

Tanja Lamovec, Ph.D., tenure professor at Ljubljana University, Department of Psychology, is chairperson of the Advocacy section of Altra, association for innovations in mental health.

The article describes the psychic injuries that originate from psychiatric hospitalisation as well as how an advocate can help relieving them. These injuries are: drug dependence, life-long stigmatisation, low self-esteem and self-confidence, reinforcement of a "false ego", repeated suppression of a "felt ego", altered relationships with family, friends and at workplace, and loss of goals in life. The article stresses on the counselling work of the advocate, but his range of action is much wider, including legal and psychosocial interventions into the user's surroundings.

The basic goal of advocacy is to redirect power towards the user, so that he may gain as much control as possible over his own life.

Luj Šprohar
Qualification as ideology

Luj Šprohar, social worker and sociologist, has been successful as musician, puppeteer and writer; at present he is devoted to the critique of the situations the blind people find themselves in.

The article deals with the ways of control and punishment in the second half of the sixties in the Establishment for blind and weak-sighted youth in Ljubljana. The Establishment had all the attributes of a mild prison, even though the inmates were there only on account of their disability. They experienced their selection and segregation as a major injustice and mistake on the part of the society, but also as self-understood. This situation has not met any essential changes. The blind people are still educated in institutions established and organised specially for them, they are still separated from their natural domestic environment, they are still alienated from their peers; the consequences are the inferiority complex and the absence of a social immune system.

Ida Bulatovič
Formation, development and methods of work of the Juvenile Disciplinary Centre at the Social Work Centre in Maribor

Ida Bulatovič, defectologist, specialist for behaviour and personality disorders and penal pedagogy, is counselor at the Juvenile Disciplinary Centre of the Social Work Centre in Maribor and expert collaborator at the categorizing office for mentally and physically handicapped children and adolescents.

The Juvenile Disciplinary Centre was established in Maribor in 1967 as a special service of the Social Work Centre. The activities are basically preventive, aiming to solve the juveniles' developmental problems that often result in criminal actions. Using suitable methods and techniques, they include: finding and encouraging, together with the juvenile, his/her strong points; work on re-establishing dialogue within the family, verbalising their current problems and conflicts; and finally, helping the juvenile to realize his or her expectations and the expectations of others.

Franc Hribernik
Who is taking care of aged farmers?

Dr. Franc Hribernik is Assistant Lecturer of Rural Sociology at Biotechnical Faculty in Ljubljana, Department of Agronomy.

The number of aged peasants who need various forms of social care has increased rapidly along the process of demographic ageing. The care for the aged peasants is in most cases left to the traditional intergenerational solidarity within the individual household on the farm. When aged peasants are left to themselves on their farms, unable to take care of themselves, general social institutions and in some cases social asylums take them in. In the period between 1980-1992, among 9,704 persons institutionalised in general social institutions 8.5% were peasants by profession, while in special social asylums, the share was 7,1% of 992. The number of persons institutionalised in the general social institutions is rapidly growing, and among all the peasants, there are more women (56%). However, the number of persons institutionalized in special social asylums remains fairly constant; among all the peasants, men are more numerous (62%).

Milko Poštrak
Where have all subcultures gone? (II)

Milko Poštrak, M.A., is a junior researcher at the School for Social Work in Ljubljana.

In this sequel of his considerations of subcultures, the author attempts to place them within a wider concept of culture. He cites, briefly, the historical survey of the origin and development of the more contemporary struggle with cultural variety. In particular, he considers the notion of cultural segmentation as related to the conflict and contrast between the so-called "elite" and "popular" culture. In this framework, the author endeavours, by citing the views of other theorists, to show the complexity and controversy of such dualist distinctions, as well as the difficulties of defining the phenomenon of subculture or popular culture as such. In conclusion, he introduces rock and roll as the starting point for the next sequel.

Ponudba - preberite to!

Če želite, da *Socialno delo* objavi obvestilo ali informacijo o vaši dejavnosti, npr. o seminarju ali kongresu, ki ga prirejate, o publikaciji, ki ste jo izdajali, ali o kakšni drugi zadevi, ki bi zanimala strokovno javnost, nam jo, prosim, pošljite. Časopis *Socialno delo* je najhitrejši način, kako obvestite veliko ljudi s tega področja in v tega poklica!

Pišete?

Časopis Socialno delo v letu 1994 pripravlja naslednje teme:

- nove psihosocialne službe,
- ljudje (skupine) s posebnimi potrebami,
- supervizija.

Še zlasti vas vabimo, da napišete in nam pošljete članek, če se ukvarjate s katerim od teh področij. Lahko nas prej tudi pokličete.

Vabljeni ste tudi z drugimi besedili: s primeri iz prakse, poročili, intervjuji, mnenji, odgovori itn. Prosimo, da se držite navodil, ki so objavljena na naslednji strani.

Druge izdaje VŠSD

Darja Zaviršek

Ženske in duševno zdravje

David & Althea Brandon

Jin in jang načrtovanja psihosocialne skrbi

Naročite ju lahko s pismom ali po telefonu.

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo

1. Rokopis teoretskega članka, raziskovalnega poročila in druge poglobljene študije je lahko dolg do 16 strani (30.000 znakov), daljši izjemoma s privoljenjem uredništva. Druga besedila lahko imajo do 8 strani.

2. Rokopis je lahko vrnjen avtorju v dopolnitev ali popravek. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja.

3. Besedilo je treba oddati hkrati na disketi in v izpisu. Izpis naj ima dvojne razmake (30 vrstic na stran), 65 znakov na vrstico (velikost znakov: 10 pik).

4. Besedilo na disketi je lahko zapisano v kateremkoli programu za MS-DOS ali MS-WINDOWS, ne sme pa biti v formatu ASCII.

5. Besedilo na disketi mora biti brez kakršnegakoli oblikovanja, npr. pomika v desno, pomika na sredo, brez posebej formatiranih odstavkov, velikosti črk ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov. Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo zaznamovane na izpisu.

6. Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte zgolj za poudarjeno besedilo, v referencah kakor na zgledih spodaj in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove ipd.

7. Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi zaradi kakšnega posebnega učinka želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, zaznamujte to na izpisu.

8. Vse opombe naj bodo v formatu opomb (FOOTNOTES ali ENDNOTES) ali pa pomaknjene na konec besedila.

9. Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Od barv je dovoljena samo črna (seveda tudi siva). Če so računalniško že obdelane, se posvetujte z uredništvom.

10. Reference naj bodo razvrščene po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov, in sicer tako:

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields. Women, men and ethnography.* London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry.* Pittsburg: Univ. Pittsburg Press.

J. Chaseguet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A Psychoanalytic Essay on the Malady of the Ideal.* New York: Norton.

— (1991), Sadomasochism in the perversions: some thoughts on the destruction of reality. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo 32*, št. 1-2: 54-60.

Didier-Weil et al. (1988), *El objeto del arte.* Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok.* Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicot (1949), Mind and its relation to the psyche-soma. V: *Through Pediatrics to Psychoanalysis.* New York: Basic Books, 1975.

Avtorjevo ime (v zgledih zgoraj inicialke) lahko tudi izpišete.

11. Reference v besedilu naj bodo urejene tako: (avtor, koavtor leto: stran; avtor$_2$, koavtor$_2$ leto$_2$: stran$_2$) itn. (enako, če gre za urednika). Na primer: (Bell, Caplan, Karim 1986; Didier-Weil *et al.* 1988; Winnicott 1949: 145). Če je avtor/urednik omenjen že v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, na primer: ... Miller (1992: 133)...

12. Tuje besede (razen imen) in latinarije (kakor *ibid.*, *op. cit.* ipd.) naj bodo ležeče ali podčrtane.

12. Uredništvo sprejme tudi neobdelana besedila, vendar s tem nastale stroške odšteje avtorju od honorarja.

13. Posebna datoteka naj vsebuje povzetek v ne manj od 10 in ne več od 15 vrsticah, v slovenščini in angleščini. Omembe avtorja naj bodo v tretji osebi.

14. Posebna datoteka, katere ime je priimek avtorja besedila, naj vsebuje kratko informacijo o avtorju (v tretji osebi) v slovenščini in angleščini. V datoteki Y bo torej pisalo:

Dr. XY je asistentka na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.

Dr. XY is Assistant Lecturer at School for Social Work in Ljubljana, Vice-Chairperson of The Social Workers' Association of Slovenia and Deputy Co-ordinator of the European Refugee Programme.

social work (UDC 304+36)
Vol. 33, April 1994, Part 2
Published by School of Social Work, University of Ljubljana
All rights reserved

Editor-in-Chief
Bogdan Lešnik

Editors
Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international edition)

Editorial Board
Vika Bevc
Vito Flaker
Anica Kos
Blaž Mesec (Chairman)
Pavla Ropoša Tanjšek
Marta Vodeb
Marjan Vončina

Advisory Board
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Tanja Rener
Bernard Stritih

Address of the Editor
Šaranovičeva 5, 61000 Ljubljana, Slovenia, phone & fax (+386 61) 133-7011

selected contents

Vesna Leskošek
Control and help in social work 83

Srečo Dragoš
Social work - a system view (I) 91

Darja Zaviršek
Psychiatric ward between illness and its cultural manifestation. A case study (II) 99

Tanja Lamovec
Advocacy as a form of counselling 107

Luj Šprohar
Qualification as ideology 115

Ida Bulatovič
Formation, development, and methods of work of the juvenile disciplinary centre in Maribor 121

Franc Hribernik
Who is taking care of aged peasants? 129

Milko Poštrak
Where have all subcultures gone? (II) 137

English Abstracs 165

Published in six issues per year.

socialno delo (UDK 304+36)

članki

Vesna Leskošek
Kontrola in pomoč v socialnem delu 83

Srečo Dragoš
Socialno delo - sistemski vidik (I) 91

Darja Zaviršek
Psihiatrični oddelek med boleznijo in njeno kulturno manifestacijo. Študija primera (II) 99

Tanja Lamovec
Zagovorništvo kot oblika svetovanja 107

Luj Šprohar
Usposabljanje kot ideologija 115

Ida Bulatovič
Nastanek, razvoj in metode dela disciplinskega centra za mladoletnike pri CSD Maribor 121

Franc Hribernik
Kdo skrbi za ostarele kmete? 129

Milko Poštrak
Kje so subkulture danes? (II) 137

intervju

Programi *Drug-Aid* na Nizozemskem (Intervju s Francom Trautmanom) • Dare Božič 145

poročili

Socialno in kulturalno planiranje na Nizozemskem • Nino Rode 149

"Prisilna hospitalizacija v akutni duševni krizi" (Posvetovanje sekcije za spodbujanje duševnega zdravja društva Alpe-Jadran) • Biljana Dušić 152

dokumenti

Vprašalnik za psihosocialne službe (II) 155

povzetki

Slovenski 163

Angleški 165

letnik 33 - april 1994 - št. 2